

ДИТИНСТВО ПІД ПРИЦІЛОМ

ПРАВА ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ

ДИТИНСТВО ПІД ПРИЦІЛОМ

ПРАВА ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ

Canada

**ВОСТОК
SOS**
www.vostok-sos.org

**УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ**

УДК 342.726+343.4

ББК 66.061.461

Д 49

*Підготовку та публікація наукового видання здійснено за підтримки
Міністерства міжнародних справ Канади в рамках проекту «Права людини понад усе»,
який впроваджується Українською Гельсінською спілкою з прав людини.
Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають
погляди Уряду Канади.*

Д 49 **Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України: наукове видання / О.А.Біда, А.Б.Блага, О.А.Мартиненко, П.І.Пархоменко, М.Г.Статкевич, С.В.Тарабанова; за заг. ред. А.П.Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2016. – 82 с. з іл.**

ISBN 978-966-2279-51-1

Видання присвячене комплексному аналізу стану дотримання прав дитини у ситуації збройного конфлікту на Сході України. Розкрито процес становлення міжнародного права у сфері прав дитини. Проаналізовано Європейські правові стандарти та правові механізми у сфері захисту дітей. Досліджено особливості правового та судового захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. Розглянуто проблемні питання дотримання прав дитини під час збройного конфлікту на Сході України.

УДК 342.726+343.4

ББК 66.061.461

© Біда О.А., Блага А.Б., Мартиненко О.А.,
Пархоменко П.І., Статкевич М.Г., Тарабанова С.В., 2016
© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2016

ISBN 978-966-2279-51-1

ДИТИНСТВО ПІД ПРИЦІЛОМ

ПРАВА ДИТИНИ В
УМОВАХ ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ

УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

Передмова	4
1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ	7
1.1. Становлення міжнародного права прав дитини	7
1.2. Європейські правові стандарти та правові механізми у сфері захисту дітей	13
1.3. Захист прав дитини міжнародним гуманітарним правом	21
2. ПРАВОВИЙ ТА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ	25
3. СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ	35
3.1. Евакуація дітей із зони АТО	35
3.2. Викрадення дітей	39
3.3. Обстріли шкіл та дитячих садочків	43
3.4. Навчальний процес	49
4. РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «ПРАВА ДИТИНИ В ЗОНІ КОНФЛІКТУ»	56
4.1. Результати моніторингового візиту до дитячого оздоровчого закладу «Зоряний», с. Карапиши Миронівського району Київської області	56
4.2. Результати моніторингового візиту до м. Маріуполь Донецької області, Першотравневого та Володарського районів Донецької області	62
4.3. Результати опитування дітей, які виїхали із зони АТО, проведеного співробітниками громадських приймалень УГСПЛ	69
Висновки та рекомендації	72
Додаток	75

Аркадій Бущенко,

*виконавчий директор
Української Гельсінської
спілки з прав людини
(УГСПЛ)*

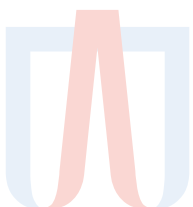
УСВІДОМЛЕННЯ міжнародним співтовариством того факту, що діти як специфічна категорія населення не мають змоги самостійно забезпечити свій власний захист, призвело до визнання необхідності їх спеціальної охорони. До цього закликали Декларація прав дитини (1924 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Декларація прав дитини (1959 р.) та ціла низка міжнародних конвенцій і пактів.

Наступним кроком на шляху визначення статусу дітей стало визнання того, що діти як люди мають право не лише на догляд і захист, але й на участь у прийнятті рішень щодо власної долі. Саме тому Конвенція ООН про права дитини 1989 р. (яку іноді ще називають «Великою хартією вольностей для дітей») та інші міжнародні угоди з прав дітей базуються на новому розумінні дитини як самостійної особи.

Вагомий внесок у цю справу здійснили відомі громадські та культурні діячі. Так, всесвітньо відома шведська письменниця і гуманіст Астрід Ліндрген у своїй промові під час вручення їй Премії миру німецьких книгарів (1978 р.) виступила на захист прав дітей. «Нам всім відомо, – наголошувала Ліндрген, – що діти, яких б'ють і з якими жорстоко поводяться, і самі будуть бити та жорстоко ставитися до своїх дітей, а тому це зачароване коло повинне бути розірване».

Проблема захисту дитинства через підвищену вразливість та дискримінацію особливо посилюється в умовах кризових ситуацій, зокрема під час збройних конфліктів. Саме тому дослідження, яке пропонується вашій увазі, присвячене комплексному аналізу стану дотримання прав дитини в умовах збройного конфлікту на сході України.

Висловлюємо вдячність за фінансову допомогу у підготовці цього видання Міністерству міжнародних справ Канади.

УКРАЇНЬСЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

Олександра Дворецька,

голова правління БО
«БФ “Восток-СОС”»

Костянтин Реуцький,

голова правління
правозахисного центру
«Поступ»

РАТИФІКУВАВШИ Конвенцію ООН про права дитини та Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, Україна взяла на себе гарантійні зобов'язання перед своїми юними громадянами щодо дотримання прав. На жаль, за півтора роки бойових дій на сході України діти стали свідками війни, руйнувань, смертей, отримали психологічні, а дехто й фізичні травми, деяких дітей було втягнуто до участі в бойових діях, частина зазнала фізичного та сексуального насильства тощо. Більшість дітей, переважно в Донецькій та Луганській областях, і сьогодні позбавлено можливості отримувати повний пакет послуг: соціальних, гуманітарних, медичних тощо.

У зв'язку з довготривалим військовим конфліктом на сході України, через який в першу чергу страждають діти, не можна замовчувати тему порушень прав дитини. Якщо ми будемо демократичну правову державу, ми постійно повинні дбати про її майбутнє, керуючись принципами поваги до людської гідності, саме на чому вибудовано стандарти дотримання прав людини. А оскільки діти і є нашим майбутнім, в першу чергу Україна повинна дотримуватись міжнародних стандартів прав дитини та діяти, керуючись найкращими інтересами юних громадян України.

Марія Ясеновська,

президент ХОФ «Громадська Альтернатива», Коаліція «Права дитини в Україні»

СЬОГОДНІ УКРАЇНА постала перед проблемою невиконання своїх зобов'язань у сфері прав людини в першу чергу по відношенню до дітей. Численні проблеми дотримання прав дитини посилилися через військові дії на Сході країни та анексію Криму.

Застарілі методи соціалізації та виховання дітей-сиріт, всього освітнього процесу, відсутність продуманої системи евакуації в умовах військових дій та забезпечення безпеки призвели до кричущого загострення питань виживання та розвитку дитини, гарантування права на виховання в сімейному оточенні, процесу деіституалізації, свободи від дискримінації, а такі базові питання, як врахування найкращих інтересів дитини та її думки - взагалі відсунулися на другий план.

Країна зіткнулася із новими викликами, пов'язаними із забезпеченням права на життя для дітей - наявністю дітей-комбатантів, дітей без супроводу та численної кількості дітей, що потребують базового забезпечення першочергових потреб, дітей з числа ВПО. Громадські організації постійно фіксують факти підвищення проявів насильства щодо дітей та ситуації експлуатації дітей, включно із торгівлею дітьми. Усі ці питання демонструють наявну неготовність України виконувати власні обов'язки, передбачені Конвенцією про права дитини та Факультативних протоколів до неї.

Не зважаючи на те, що всебічне виконання Конвенції про права дитини передбачає аналіз законодавства щодо його впливу на дітей, питання прав дитини навіть не стали предметом коаліційної угоди уряду та правлячих партій.

Коаліція «Права дитини в Україні» вже неодноразово наголошувала на необхідності застосування негайних дій щодо зміни ситуації з реалізацією прав дитини в Україні.

Можна вітати чергову спробу громадських організацій узагальнити інформацію про ситуацію із дотриманням прав дитини в умовах військового конфлікту та сподіватися, що держава все ж таки зверне увагу на існуючу проблему і вона стане не лише предметом обговорень в колі правозахисників та на міжнародних майданчиках, а й отримає реальне планування вирішення нагальних потреб дотримання прав дитини в країні.

1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ

1.1. Становлення міжнародного права прав дитини

Соціальний та правовий статус дітей протягом усього періоду його еволюції характеризувався майже повною відсутністю будь-яких громадянських прав. Автори методичного посібника «Права дитини мовою прав людини» виділяють такі періоди у ставленні до дітей.

Давні часи (1000 р. до н. е. – 500 р. н. е.): батько є абсолютним володарем дитини; виховання дітей – це дресирування; діти виховуються як майбутні воїни, державні діячі, мудреці.

Середньовіччя (500-1500 рр.): діти мають економічну цінність, роблять внесок у дохід сім'ї; діти не мають іншого вибору, як наслідувати професію батьків.

Період Відродження (1500-1750 рр.): діти народжуються у гріху, щоб вони стали кращими їх треба карати (1500–1600 рр.); перші соціальні спроби захистити дітей від «вад дорослого світу» (1600 р.); зміна методів виховання від суворих фізичних покарань (ця традиція сягає часів Стародавньої Греції) до гуманних, що захищають права дітей, спонукають дорослих до діалогу з ними.

3 XVIII ст. дітям стали надавати особливий статус: діти усіх станів вміють читати і писати; дитинство – перехідний період у майбутнє.

Просвітництво і Романтизм (1750-1850 рр.): кожна дитина має право на дитинство; діти – це майбутнє; про дітей починають піклуватися гільдії і монахи.

Промислова революція (1850-1950 рр.): багато дітей вимушені працювати на фабриках; діти не мають прав, лише обов'язки; починається дискусія про права дітей.

Інформатизація і глобалізація (1950 р. – до нашого часу): діти є повноправними співгромадянами; права дітей визнані в усьому світі¹.

Як бачимо, знадобилось багато тисячоліть, аж поки людство усвідомило наявність у дітей специфічних потреб та необхідність у наданні дітям додаткової допомоги і підтримки. А розвиток концепції прав людини призвів до виділення прав дитини до окремої категорії.

Початком діяльності з міжнародно-правового регулювання в галузі захисту прав дітей вважається створення у 1923 р. Міжнародного союзу порятунку дітей². У той час права дітей розглядалися в основному в контексті заходів, які необхідно було прийняти відносно рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми. Союзом було розроблено перший міжнародний акт – Декларацію прав дитини (або Женевську декларацію), яка завдяки зусиллям першопрохідниці прав дитини Еглантіни Джебб була прийнята П'ятою Асамблеєю Ліги Націй у 1924 р. Оскільки тоді використання дитячої праці у формі експлуатації дітей на виробництві без урахування їх фізичного стану було повсюдним, Декларація поставила питання про заборону примусової дитячої праці. У цілому Женевська декларація складається з п'яти основних принципів:

1. Дитині повинні надаватися всі засоби, необхідні для її нормального матеріального і духовного розвитку.
2. Голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина, яка припустилася помилки, повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині повинен бути наданий притулок і догляд.
3. Дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха.
4. Дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації.

¹ Права дитини мовою прав людини : методичний посібник для працівників закладів освіти / автор-упорядник Т. В. Войцях ; за ред. В. Г. Панка. – Черкаси : Черкаський ОПОПП, 2011. – 116 с.

² Лінник Н. В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства [Електрон. ресурс] / Н. В. Лінник // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 41–45. – Режим доступу: www.univer.km.ua

5. Дитину потрібно виховувати в усвідомленні того, що її кращі якості повинні бути спрямовані на благо ближніх³.

Після закінчення Другої світової війни замість Ліги Націй, що припинила своє існування, була створена **Організація Об'єднаних Націй**. Як зазначає М. В. Буроменський, формування універсальних правових норм щодо захисту дітей пов'язане зі здійсненням ООН з першого року її існування широкомасштабних заходів для створення юридичних основ захисту прав і свобод людини⁴. Першим найбільш авторитетним документом у галузі захисту прав дітей можна вважати **Загальну декларацію прав людини** 1948 р., у якій зазначено, що користування основними правами людини не залежить від віку; акцентовано увагу на необхідності особливого захисту материнства та дитинства (ст. 25), а також вперше сформульовані основні вимоги одержання освіти (ст. 26)⁵. До основних міжнародно-правових актів у галузі прав людини, що були прийняті ООН і які вважають такими, що започаткували новий етап у розвитку прав дитини, також відносять: **Конвенцію про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього** (1948 р.); **Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права** (1966 р.); **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права** (1966 р.); **Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права** (1966 р.); **Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок** (1979 р.) та низку інших⁶.

У 1957 році Комісія з прав людини розпочала роботу над проектом нової **Декларації прав дитини**⁷, яка була одностайно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН у 1959 р. та отримала найбільший моральний авторитет у світі.

Порівняно з Женевською декларацією, Декларація 1959 року була більш досконалою і широкою. Вона торкалася не лише життєвих потреб дитини, але й її потреби у любові та розумінні; наголошувала на необхідності зберігати єдність родини, до- та післяпологової допомоги матері й дитини, проголошувала право на ім'я і національність. Крім того, Декларація передбачала обов'язкову безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість. Загалом Декларація 1959 р. включає 10 принципів, які можна викласти так:

- Кожна дитина користується правами, проголошеними цією Декларацією без будь-яких форм дискримінації.
- Дитина повинна користуватися особливим захистом і повинна мати можливість для нормального здорового розвитку в умовах свободи гідності.
- Дитина з моменту народження набуває ім'я та національність.
- Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення, включаючи адекватний до- та післяпологовий догляд для неї або нього та матері. Дитина повинна мати право на нормальне харчування, житло, творчі та медичні послуги.
- Дитині, яка є фізично, розумово або соціально неповноцінною, повинні надаватися спеціальне лікування, освіта та догляд.
- Дитина повинна, там, де можливо, зростати під опікою і доглядом її батьків в атмосфері приязні, моральної і матеріальної безпеки. Малолітня дитина не повинна, крім виключних обставин, відокремлюватися від матері. Суспільство й органи влади повинні забез-

³ Женевская декларация прав ребёнка [Электронный ресурс]: Материал из Википедии – свободной энциклопедии. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Женевская_декларация_прав_ребёнка

⁴ Міжнародне право [Електронний ресурс]: навч. посібник / М. В. Буроменський, І. Б. Кудас, А. А. Маєвська; [та ін.]; за заг. ред. М.В. Буроменського. – Київ: Юрінком Інтер, 2005. – 335 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/862113/>

⁵ Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

⁶ Лінник Н. В. Историчні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства [Електронний ресурс] // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 41–45. – Режим доступу: www.univer.km.ua

⁷ Декларация прав ребенка : Принята и провозглашена резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_384

печити необхідний догляд за дітьми, які залишилися без піклування сім'ї або без адекватних засобів підтримки.

- Дитина має право на отримання освіти, яка повинна бути обов'язковою та безплатною щонайменше на початковому рівні. Дитина повинна мати можливість для гри та творчості.
- Дитина за будь-яких обставин повинна бути серед перших, хто отримує захист і допомогу.
- Дитина повинна бути захищена від усіх форм занедбання, жорстокості та експлуатації. Дитину не можна наймати на роботу до досягнення нею визначеного мінімального віку.
- Дитина повинна бути захищена від расової, релігійної або іншої дискримінації. Вона повинна бути вихована у дусі розуміння, толерантності та дружби між народами, миру і загального братерства.

У преамбулі Декларації сказано, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує особливої опіки й уваги, включаючи правовий захист, як до, так і після народження. Отже, батьків, чоловіків і жінок персонально, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні Декларація закликала визнати ці права та забезпечити їхнє виконання через правову реформу та іншими шляхами. В той же час Декларація вважає дитину правовим суб'єктом, тобто визнає за нею право самостійно користуватися своїми правами⁸.

До кінця 1970-х років рівень розвитку суспільства, становище дітей, нові проблеми показали, що самих лише декларативних принципів недостатньо. Були потрібні документи, в яких би на основі юридичних норм були закріплені заходи та способи захисту прав дітей. З цією метою у 1974 р. була прийнята *Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів*, у 1986 р. – *Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному (приймаюча сім'я – співвітчизники) і міжнародному (приймаюча сім'я – іноземці) рівнях*.

Протягом 10 років (з 1979 до 1989 рр.) фахівці багатьох країн світу, що брали участь у Комісії ООН з прав людини, розробляли текст нового положення про права дитини, в якому б максимально враховувалися всі сторони життя дитини в суспільстві⁹. Цей документ отримав назву *Конвенції про права дитини* і був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.¹⁰

На відміну від Декларації прав дитини, яка просто проголошувала певні принципи, Конвенція встановила мінімальні норми в області моралі і права. Ці норми обов'язкові для дотримання усіма країнами, які ратифікували Конвенцію. Конвенція стала першим міжнародним документом, в якому найбільш повно викладалися права дітей. Зокрема, у групі *громадянських прав* можна виділити право на ім'я та національність, право на самотність, право на життя, право на захист від фізичного насильства, право на приватне життя; серед *політичних прав* – права на свободу думки, свободу висловлювання, свободу зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації; у категорії *соціальних прав* – право на освіту, право на охорону здоров'я, право на соціальне забезпечення; з-поміж *культурних прав* – права на відпочинок, дозвілля, участь у культурному та мистецькому житті; серед специфічних прав – право не розлучатися з батьками, право на гру, захист дітей з особливими потребами (право на об'єднання). Натомість, як зазначають автори навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини», у Конвенції фактично відсутнє тлумачення економічних прав дитини, бо пріоритетом визначено освіту – дитина повинна вчитись, а не працювати. Відповідно, з економічних прав виділений лише захист від експлуатації¹¹.

⁸ Кожна дитина має право... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libgonchar.org/index.php?option=com_content&view=article&id=140:q-q&catid=104:q--q&lang=uk

⁹ Права ребенка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://encyclopedia.bigra.ru/enc/liberal_arts/PRAVA_REBENKA.html

¹⁰ Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹¹ Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини : навч.-метод. посіб. / С.В. Зінченко, М.В. Євсюкова, О.А. Калашник [та ін.]; за заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: Скайдек, 2008. – 224 с.

Серед позитивних моментів Конвенції називають те, що, по-перше, вона вводить поняття «прав участі» для дітей і визнає значення інформування самих дітей про їхні права; по-друге, Конвенція піднімає такі питання, що раніш ніколи не розглядалися у міжнародних документах: право дітей, які постраждали від жорстокості й експлуатації, на реабілітацію й обов'язок урядів робити кроки для ліквідації традиційної практики, що шкодить здоров'ю дітей; по-третє, вона включає принципи і норми, що раніше фігурували лише в юридично не зобов'язуючих текстах, зокрема питання, що стосуються усиновлення/удочеріння і відправлення правосуддя щодо неповнолітніх.

Конвенція також вводить дві важливі концепції, що мають велике значення:

- найкраще забезпечення інтересів дитини (стаття 3) стає обов'язковим критерієм для «усіх дій чи рішень щодо дітей»;
- принцип, відповідно до якого батьки (чи інші особи, які несуть відповідальність за дитину) зобов'язані належним чином керувати дитиною для здійснення нею своїх прав і робити це відповідно до здібностей дитини, що розвиваються (стаття 5).

Найбільш суперечливим положенням Конвенції вважається заборона на призов і вербування до збройних сил й участь у військових діях дітей у віці лише до 15 років. Хоча це положення й відповідає існуючим нормам гуманітарного права, однак більшість країн, а також ЮНІСЕФ і всі неурядові організації вважають, що це занадто низький віковий рівень. Багато неурядових організацій зазначають, що у Конвенції право дитини на вибір релігії є більш обмеженим порівняно з аналогічним, гарантованим всім людям Міжнародним пактом про цивільні і політичні права. Висловлювалася також заклопотаність у зв'язку з тим, що в Конвенції конкретно не розглядаються такі питання, як захист від медичного експериментування і право на дошкільне виховання.

І хоча, очевидно, немає жодної організації чи уряду, які могли б сказати, що вони цілком задоволені текстом, немає жодного сумніву, що Конвенція визнає значно більше прав для дітей і в значно більшому обсязі, ніж будь-які документи, прийняті раніше¹².

У 2000 році Конвенція була доповнена **Факультативним протоколом щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах**.

У першому з них дається визначення торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, а країни-учасниці зобов'язуються криміналізувати зазначені діяння, вживати відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей-жертв тощо¹³. Згідно з другим документом визнається неприпустимим призов в армію осіб молодше 18 років, а якщо ж такий призов у країні проводиться, то він повинен бути строго добровільним; призовники повинні бути повною мірою поінформовані про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби, а також подавати достовірні свідоцтва свого віку до їх прийняття на національну військову службу. Призов здійснюється лише за усвідомленою згодою батьків або опікунів. Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку¹⁴.

Концепція забезпечення «найкращих інтересів» дитини закріплена в низці міжнародних договорів (зокрема, окрім Конвенції про права дитини 1989 р., також у **Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.**; **Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 р.**; **Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво стосовно батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.**) і доклад-

¹² Права дитини та механізм їх захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.romny-mcss.edu.kit.sumy.ua%2Ffiles%2Fdownloads%2Fbook2.pdf&name=book2.pdf&lang=uk&c=567001819a1d&page=1>

¹³ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_b09

¹⁴ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_795

но розкрита у Зауваженні загального порядку № 14 (2013) «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів» – документі Комітету ООН із прав дитини¹⁵.

Комітет із прав дитини виділив наступні статті як «керівні принципи», що є основою для всіх прав, які містяться в Конвенції:

- **стаття 2** (про запобігання дискримінації);
- **стаття 3** (про найкращі інтереси дитини);
- **стаття 6** (про право на життя, виживання і розвиток);
- **стаття 12** (про повагу поглядів дитини).

На забезпечення захисту прав дітей також спрямовані такі міжнародні документи, як *Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності*¹⁶; *Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі*¹⁷; *Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей*¹⁸; *Декларація і план дій – «Світ, придатний для життя дітей»*¹⁹; *Декларація учасників урочистого пленарного засідання високого рівня, присвяченого розгляду подальших заходів по виконанню рішень спеціальної сесії щодо становища дітей*²⁰.

Міжнародна організація праці (МОП), заснована згідно з рішенням Паризької конференції 11 квітня 1919 р., яка нині є однією зі спеціалізованих установ ООН, у своїх конвенціях розпочала міжнародні зусилля щодо обмеження експлуатації дитячої праці. Особливе місце серед нормативних документів МОП належить *Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці*, ухваленій Міжнародною конференцією праці на 86-й сесії в Женеві 18 червня 1998 р. У цьому акті проголошено комплекс концептуальних положень у сфері застосування праці та соціальної політики. Міжнародна конференція праці заявила, що всі члени Організації, навіть ті з них, які не ратифікували фундаментальні Конвенції, мають зобов'язання, що випливають вже з самого факту їхнього членства в Організації, дотримуватися, зміцнювати та реалізовувати добросовісно та відповідно до Статуту принципи, що стосуються основних прав, які є предметом цих Конвенцій, а саме:

- a) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів;
- b) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці;
- c) реальна заборона дитячої праці;
- d) недопущення дискримінації в області праці та занять²¹.

¹⁵ Замечание общего порядка № 14 (2013) о праве ребенка на уделение первоочередного внимания наилучшему обеспечению его интересов (п. 1 ст. 3) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC.C.GC.14_ru.pdf

¹⁶ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791

¹⁷ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы : Приняты резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml

¹⁸ Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей : Принята Всемирной встречей на высшем уровне в интересах детей, Нью-Йорк, 30 сентября 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml

¹⁹ Декларация и план действий – «Мир, пригодный для жизни детей» : Принята резолюцией S-27/2 специальной сессии Генеральной Ассамблеи ООН 10 мая 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/worldchild.shtml

²⁰ Декларация участников торжественного пленарного заседания высокого уровня, посвященного рассмотрению последующих мер по выполнению решений специальной сессии по положению детей : Принята резолюцией 62/88 Генеральной Ассамблеи от 13 декабря 2007 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/child_sp_sess.shtml

²¹ Декларация МОП основных принципов та прав у світі праці : Ухвалена Міжнародною конференцією праці на її вісімдесят шостій сесії в Женеві, 18 червня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_260

Усі зазначені принципи тією чи іншою мірою стосуються прав дитини. Зокрема, принцип реальної заборони дитячої праці закріплений у декількох конвенціях МОП. Загальним актом з цього питання, який поступово замінив низку конвенцій та має на меті досягнення повної ліквідації дитячої праці, стала *Конвенція № 138 про мінімальний вік* (1973 р., ратифікована УРСР 07.03.79 р.). Держава зобов'язується здійснювати національну політику щодо забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків. Згідно з п. 3 ст. 2 Конвенції мінімальний вік не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти, та в будь-якому випадку не може бути нижчим, ніж 16 років, а мінімальний вік для прийняття на будь-який вид роботи за наймом або іншої роботи, що за своїм характером або через умови, в яких вона здійснюється, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності підлітка, не може бути нижчим, ніж 18 років (ст. 3)²². Відзначимо, що ця Конвенція відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку стандартів захисту прав дитини і, по суті, сформулювала основні положення щодо захисту економічних прав дітей.

Конвенція № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (ратифікована Законом України № 2022-III від 05.10.2000 р.) була викликана необхідністю прийняття нових актів з метою заборони та викорінення найгірших форм дитячої праці як основного пріоритету для національних і міжнародних дій. Стаття 3 Конвенції до «найгірших форм дитячої праці» відносить:

- a) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;
- b) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;
- c) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах;
- d) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей²³.

Як бачимо, хоча в цілому право дитини на працю та захист від експлуатації досить детально врегульоване на міжнародному рівні, однак воно не позбавлене певних пробілів. Зокрема, залишається відкритим питання щодо точного визначення поняття дитячої праці, тим більше, що вона може мати різний характер: домашня, недомашня, оплатна, безоплатна, офіційна, неофіційна (у секторі тіньової економіки) тощо.

Підводячи підсумки викладеного, зазначимо, що міжнародне право прав дитини наразі розвивається як самостійний інститут міжнародно-правового регулювання та включає в себе як норми, якими визначаються права дитини, похідні від прав дорослих (загальнолюдські права і свободи), так і норми, якими визначаються суто ювенальні права (права, які можуть належати виключно дитині).

²² Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник [Електронний ресурс] / Н. Б. Болотіна. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072058168/pravo/trudove_pravo_ukrayini

²³ Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 від 17.06.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/993_166

1.2. Європейські правові стандарти та правові механізми у сфері захисту дітей

Паралельно з процесом становлення міжнародного права прав людини і стандартів захисту прав дитини в рамках Організації Об'єднаних Націй розвивається і міжнародне регіональне законодавство у галузі захисту прав дітей. Як зазначає Т. Л. Сироїд, найвагоміших результатів у цій галузі було досягнуто в Європі: з одного боку, юридичний контекст забезпечується під егідою Ради Європи, з іншого – політичний контекст – Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). Дослідниця наголошує, що процес розробки регіональних норм у галузі прав людини, зокрема захисту окремих категорій осіб (наприклад, національних, мовних меншин тощо), тривалий. Його сутність полягає не тільки в розробці, оновленні правової основи, але й створенні міжнародним співтовариством додаткових контрольних органів, розширенні кола їх повноважень та вдосконаленні напрямків роботи²⁴.

Права людини та основні свободи в рамках **Ради Європи** закріплюються міжнародними угодами та додатковими протоколами до них. Угоди містять перелік прав, реалізація яких має гарантуватися кожній людині, яка перебуває під юрисдикцією держави-учасниці, та встановлюють європейські процедури нагляду й гарантії дотримання положень цих договорів. Один із вагомих документів Ради Європи – **Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод** 1950 р., на доповнення якої прийнято додаткові протоколи в різних напрямках співробітництва щодо захисту прав і свобод людини²⁵. І хоча Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод практично не містить у собі статей, які б прямо регулювали і захищали права дітей (за винятком ст.ст. 5, 6 Європейської конвенції, ст. 5 Протоколу № 7 до неї), проте її положення можуть бути застосовані до дитини, яка є суб'єктом міжнародного права нарівні з іншими учасниками міжнародних правовідносин²⁶.

Судовий захист прав дитини здійснюється, у першу чергу, **Європейським судом з прав людини** (ЄСПЛ), заснованим відповідно до Конвенції. Як відомо, юридична сила рішень ЄСПЛ в ієрархії правових норм прирівнюється до міжнародного договору, внаслідок чого виникає необхідність аналізу існуючої практики Страсбурзького суду щодо порушення прав дітей.

Перш за все зазначимо, що звертатися до Європейського суду з прав людини можуть будь-які фізичні особи, групи осіб, неурядові організації. При цьому право на подачу індивідуальних скарг визнається і за такими фізичними особами, які згідно з національним законодавством позбавлені процесуальної дієздатності: неповнолітніми, психічно хворими, особами, які знаходяться в країні на нелегальному становищі, й ін. Для подачі скарги не має значення, чи досяг заявник повноліття, чи піддавалася його юридична правоздатність яким-небудь обмеженням з боку національних властей. Необхідно, щоб заявник вважав себе жертвою порушення прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основних свобод чи Протоколами до неї (ст. 34 Конвенції). Так, у справі «*X і Y проти Нідерландів*» (*Case of X and Y v. The Netherlands*), рішення від 26 березня 1985 р., була визнана заявником і жертвою порушення прав людини неповнолітня психічно хвора дівчинка²⁷. У справі «*Асенов та інші проти Болгарії*» (*Assenov and Others v. Bulgaria*), рішення від 28 жовтня 1998 р., яка стосувалася поганого поведіння з боку

²⁴ Сироїд Т. Л. Правова основа та механізми захисту прав людини на міжнародному регіональному рівні [Електронний ресурс] / Т. Л. Сироїд. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/28980/%D2#chapter>

²⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.ru/main/echr>

²⁶ Туманова Л. В. Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека / Л. В. Туманова, И. А. Владимировна. – М. : Издательский Дом «Городец», 2007. – 208 с. – С. 87.

²⁷ X і Y проти Нідерландів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rpoid.narod.ru/echr/translation/translation/x_y_nd.htm

поліції стосовно заарештованого підлітка, одному із заявників було 14 років²⁸. У рішенні «Начова проти Болгарії» (*Nachova v. Bulgaria*) від 6 липня 2005 р. проявився новий підхід до визначення маргінального положення й дискримінації осіб (заявники відносили себе до етнічної групи циган або роме) та була визнана відсутність вікового цензу як критерію прийнятності скарги для розгляду (заявниці на час подачі скарги було 3 роки)²⁹. Однак, з огляду на сформовану практику ЄСПЛ з питань захисту прав дітей, слід відзначити, що зазвичай інтереси неповнолітніх в Європейському суді представляють їхні батьки³⁰.

Предметом розгляду ЄСПЛ стають різні випадки порушення прав дитини, зокрема, **права на освіту** (ст. 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Європейської конвенції)); **жорстоке поводження з дитиною та бездоглядність** (ст.ст. 3 і 8 Європейської конвенції); сімейних прав (ст. 8 Європейської конвенції); **свободи совісті, права вільного вираження думок та свободи асоціацій** (ст.ст. 9, 10, 11 Європейської конвенції); **обмеження свободи вираження своїх поглядів, отримання і розповсюдження інформації з метою охорони здоров'я та моральності** (п. 2 ст. 10 Європейської конвенції); **захист від дискримінації** (ст. 14 Європейської конвенції) тощо. При цьому, окрім стандартів, розроблених безпосередньо самим Європейським судом, при обґрунтуванні порушення права дитини допускаються і заохочуються посилання і на інші міжнародно-правові акти, в яких закріплені права дитини³¹. Наприклад, на Конвенцію ООН про права дитини 1989 р., що є основоположним документом у сфері захисту прав дитини.

С.І. Клім акцентує увагу на тому, що ЄСПЛ вирішує питання щодо доцільності втручання держави в сімейне життя осіб та встановлює рамки такого втручання з метою створення належних умов для фізичного і морального розвитку дитини. Таким чином, сфера дії концепції «найкращих інтересів дитини» охоплює **адміністративне** (наприклад, справи щодо оскарження рішень органів опіки та піклування з питань визначення способу участі у вихованні дитини одного з батьків; рішень про надання згоди відчуження майна; рішень про встановлення місця проживання дитини; про зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії, а саме внести зміни до актового запису про народження дитини і так далі) та **цивільне** (зокрема, справи щодо визначення місця проживання дитини; усиновлення; позбавлення батьківських справ; встановлення опіки та піклування; стягнення аліментів і так далі) **судочинство**, питання реалізації норм **сімейного законодавства**³².

У рішеннях ЄСПЛ інтерес дитини, як правило, розглядається як основний критерій захисту прав дітей. При винесенні рішень у справах, пов'язаних із **визначенням місця проживання дитини**, ЄСПЛ виходить із концепції «найкращих інтересів» дитини. Європейський суд звертає увагу на релігійні переконання та інші особливості батьків, визнає дискримінаційними обмеження, покладені на них національними судами, але при цьому виходить з пріоритету інтересів дитини, найкраще забезпечення яких може входити, на думку Суду, в протиріччя з релігійними переконаннями.

Що стосується змісту **права на освіту** та сфери застосування зобов'язання, яке ним накладається, Європейський Суд у Справі, «що відноситься до деяких аспектів законів про використання мов у системі освіти Бельгії» (*Belgian linguistic case*), рішення від 23 липня 1968 р., вказав, що у першому ж реченні статті 2 Протоколу 1 Конвенції про захист прав

²⁸ Assenov and Othes v Bulgaria (*Ассенов и другие против Болгарии*) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.srji.org/resources/search/33/>

²⁹ Nachova v. Bulgaria (*Начова против Болгарии*) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.srji.org/resources/search/21/>

³⁰ Скакун О. С. Интерес ребенка как основной критерий защиты прав детей в практике Европейского суда по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.studfiles.ru/preview/4603072/>

³¹ Кравчук Н.В. Защита прав ребенка в судебном порядке // Государство и право, 2004. – № 6. – С. 66 – 73.

³² Клім С.І. Процесуальні права дитини в контексті рішень Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / С.І. Клім // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2014. – Т. 4, вип. 6–1. – С. 203–206. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_4/42.pdf

людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), де передбачено, що «нікому не може бути відмовлено у праві на освіту», закріплюється справжнє право на освіту». «Заперечення у формулюванні підкреслює, ... що Договірні Держави не визнають такого права на освіту, яке вимагало б від них організації за їх рахунок або субсидування освіти конкретного типу чи то конкретного рівня. Однак не можна робити на цій підставі висновок, що на державі не лежить будь-яких позитивних зобов'язань щодо забезпечення дотримання права, гарантованого статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції. Оскільки «право» існує, воно забезпечується на підставі статті 1 цієї Конвенції кожній особі, яка перебуває під юрисдикцією Договірної Держави»³³.

Європейська Комісія пізніше зазначила у низці рішень, що «право на освіту, передбачене у статті 2, стосується, насамперед, початкової освіти, а не обов'язково занять на просунутому рівні, таких як технологія» (Рішення Європейської Комісії у справі «Х. проти Сполученого Королівства» (*X. v. United Kingdom*) від 13 березня 1975 року; Рішення Європейської Комісії у справі «Крамеліус проти Швеції» (*Kramelius v. Sweden*) від 17 січня 1996 року). У більш пізніх справах Європейська Комісія, залишивши відкритими двері для застосування статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції щодо навчання в університеті, розглянула законність деяких обмежень на доступ до вищих навчальних закладів (Рішення Європейської Комісії у справі «Х. проти Сполученого Королівства» (*X. v. United Kingdom*) від 9 грудня 1980 року; з питання відсторонення і виключення з освітніх установ – Рішення Європейської Комісії у справі «Янашик проти Туреччини» (*Yanasik v. Turkey*) від 6 січня 1993 року та Рішення Європейської Комісії у справі «Сулак проти Туреччини» (*Sulak v. Turkey*) від 17 січня 1996 року)³⁴.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях поетапно засудив **тілесні покарання**: спочатку – в рамках кримінальної системи, далі – у школі, а не так давно – і в сім'ї. Подальші рішення Суду привели до розуміння того, що заборону на всі тілесні покарання не можна розглядати як посягання на приватне сімейне життя або на релігійні норми поведінки. Так, у 1982 році Європейська комісія з прав людини заявила про відхилення скарги, поданої групою батьків зі Швеції. Ті стверджували, що встановлена у Шведському кодексі батьківства заборона застосовувати до своїх дітей тілесні покарання порушує як їх право на недоторканність сімейного життя, оскільки покарання в межах дому є зоною виключно батьківської юрисдикції, так і свободу віросповідання: будучи членами громади Вільної протестантської церкви Стокгольма, заявники були переконані в необхідності тілесних покарань, виправдовуючи своє вірування посиланнями на біблійні тексти. Комісія визнала, що виховання дітей є невід'ємним внутрішнім аспектом сімейного життя, але виявила, що кодекс був «призначений захистити потенційно більш слабких і вразливих членів суспільства»³⁵.

Крім того, ЄСПЛ оскаржив поняття «помірного тілесного покарання» дитини її батьками. У вересні 1998 року Суд виніс одностайне рішення про те, що тілесне покарання, якому був підданий один неповнолітній англієць з боку свого вітчима, було актом, який принижує людську гідність, в порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини (рішення Суду у справі «А. проти Сполученого Королівства» (*Case of A. v. the United Kingdom*) від 23 вересня 1998 року). Британський же суд відмовив у порушенні кримінального переслідування щодо вітчима на тій підставі, що скоєне ним кваліфікувалося як «помірне тілесне покарання» дитини. Європейський суд дійшов висновку про відповідальність уряду Сполученого Королівства, оскільки британське законодавство, яке дозволяє батькам «помірне тілесне покарання» дітей, не забезпечувало дитині адекватний захист і не передбачало «дієвих заходів стримування». У рішенні по цій справі ЄСПЛ наводить

³³ Case «Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» [Electronic Resource]. – Way of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22%3A%5B%22695402%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-57525%22%5D%7D>

³⁴ Лейла Шахин (Leyla Sahin) против Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravosudie.biz/base1/data_dy/sudqsgfbv.htm

³⁵ SEVEN INDIVIDUALS v. SWEDEN [Electronic Resource]. – Way of access : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73804>

посилання на статті Конвенції ООН про права дитини і, зокрема, на ст. 19, яка вимагає, щоб держави-учасниці вживали необхідних заходів з метою захисту дитини «від усіх форм фізичного чи психологічного насильства» з боку батьків або іншої особи, яка займається вихованням дитини³⁶.

Суттєве значення мають справи, пов'язані із **захистом права дитини на спілкування (контакт) з батьками**. В юридичній літературі зазначається, що Суд звернув увагу на важливість здійснення контактів між дітьми й батьками в той час, коли діти перебувають під опікою. Тому часто Суд встановлює, що рішення про встановлення опіки сумісне зі ст. 8, тоді як обмеження або відмова в контакті з батьками під час дії розпорядження несумісні. Будь-яке обмеження, накладене на особисте спілкування у відносинах між батьками та дітьми, повинне ґрунтуватися на належних до справи та обґрунтованих причинах, висунутих для захисту інтересів дитини і для подальшого об'єднання родини. Зокрема, повинна дотримуватися домірність між обмеженнями, накладеними на контакти, і цілями, яким служать ці обмеження³⁷. Так, справа «*Ерікссон проти Швеції (Eriksson v. Sweden)*, рішення від 22 червня 1989 року (серія А, № 156)» стосувалася дитини, яка провела кілька перших років свого життя у дитячому будинку, поки не було скасовано розпорядження про передачу її під опіку. Біологічній матері було заборонено забирати дочку з дитячого будинку і їх контакти було обмежено. Суд зазначив відсутність серйозних зусиль, які сприяли б об'єднанню сім'ї, і визнав, що таке втручання не є «необхідним у демократичному суспільстві»³⁸.

Стосовно **порушення права дитини на проживання у сім'ї, коли відбувається відібрання дитини у батьків і передача її під опіку**, викликає інтерес рішення у справі «*Савіні проти України*» від 18 грудня 2008 р.³⁹ Усіма інстанціями судів України подружжя Савіних позбавлене батьківських прав стосовно кількох з семи їхніх неповнолітніх дітей. Батьки є сліпими від народження і тому було визнано, що вони «нездатні забезпечувати дітей належним харчуванням, одягом, підтримувати належні санітарні умови, належним чином дбати про здоров'я дітей, а також забезпечувати їхню соціальну адаптацію». Європейський суд, визнаючи такі мотиви при прийнятті зазначеного рішення органами державної влади доречними, вважає їх неадекватними і «не достатніми для виправдання такого серйозного втручання в сімейне життя заявників». Тому було визнано, що при позбавленні батьківських прав подружжя Савіних було порушено ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на повагу до приватного і сімейного життя).

У категорії справ, пов'язаних із **захистом прав дітей, народжених поза шлюбом**, хрестоматійною стала справа «*Маркс проти Бельгії (Marckx v. Belgium)*, рішення від 13 червня 1979 року (серія А, № 31)»⁴⁰. У зазначеній справі предметом спору був той факт, що законодавство країни передбачало більш складний порядок встановлення правових відносин між матір'ю та її дитиною у випадку народження дитини поза шлюбом. Для цього було необхідно пройти через процедури визнання дитини та її наступного усиновлення. У результаті складалася така ситуація, що протягом певного часу дитина «юридично» взагалі

³⁶ CASE OF A. v. THE UNITED KINGDOM [Electronic Resource]. – Way of access: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58232>

³⁷ Килкэлі У. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 8. Право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции. Прецеденты и комментарии : учебно-методическое пособие / Урсула Килкэли, Е. А. Чефранова. – Москва: Российская академия правосудия, 2001. – 161 с.

³⁸ Ерікссон против Швеции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Eriksson_v_Sweden_22_06_1989.pdf

³⁹ Справа «Савіні проти України» (Заява № 39948/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_454

⁴⁰ Решение Европейского суда по правам человека по делу «Маркс против Бельгии (Marckx v. Belgium)» от 13 июня 1979 года [Электронный ресурс] // Европейский суд по права человека. Справочно-информационный центр: Российская Федерация. – Режим доступа: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-Yazyke/Marks-Protiv-Belgii-Postanovlenie-Evropejskogo-Suda/>

не мала матері⁴¹. Згідно з обставинами справи Александра Маркс є дочкою Паули Маркс, незаміжньої жінки. Відповідно до бельгійського законодавства щодо дітей, народжених у шлюбі, материнство реєструється автоматично (за фактом народження). Однак у випадку пані Маркс, дитина якої була народжена поза шлюбом, від матері вимагали заяву про визнання, котру слід подавати в орган реєстрації цивільного стану. Такий акт був лише декларативним і не створював достатніх доказів материнства. Відповідно, заявниця, отримавши таке визнання, через рік після народження доньки розпочала процедуру усиновлення (при цьому слід зазначити, що Цивільний кодекс Бельгії суттєво обмежував спадкові та деякі інші майнові права дитини, народженої поза шлюбом). Заявниці Маркс стверджували, що така система реєстрації порушує їхні права, передбачені ст. 8 Конвенції, взятої окремо та в поєднанні зі ст. 14. У своєму рішенні Суд зазначив: якщо держава в рамках своєї внутрішньої правової системи визначає режим деяких сімейних стосунків, то вона має діяти продумано, так, щоб зацікавлені особи могли вести нормальне сімейне життя. На думку Суду, декларована у ст. 8 необхідність поваги до сімейного життя передбачає, зокрема, наявність у внутрішньому законодавстві правових гарантій, які уможливлювали б інтеграцію дитини в сім'ю з моменту народження. Крім того, Суд вважає: якщо метою держави є створення умов для нормального розвитку сімейних стосунків між незаміжньою матір'ю та її дитиною, то держава не має допускати жодної дискримінації за ознакою народження. Це є вимогою ст. 14 у поєднанні зі ст. 8 Конвенції. Як зазначено у рішенні, «на той час, коли Конвенція розроблялася, у багатьох європейських країнах вважалося допустимим і нормальним розрізняти «незаконну» та «законну» сім'ю. Проте у даному випадку Суд не може не підкреслити той факт, що внутрішнє право переважної більшості держав – членів Ради Європи розвивалося й продовжує розвиватися поряд з відповідними міжнародними документами у напрямку повного юридичного визнання максими *mater semper certa est* – мати завжди достовірно відома». Суд, таким чином, надав вирішального значення тим стандартам, які були загально визнаними на момент розгляду справи, а не на момент прийняття Конвенції⁴².

Через рік після винесення рішення у справі «Маркс» Комітет Міністрів ухвалив **Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом**⁴³. На думку Дж. ван Б'юрен, ухвалення цієї Конвенції виявилось необхідним кроком через невідповідності між законодавствами держав-учасниць щодо зв'язків спорідненості за межами шлюбних стосунків. Як наслідок, Конвенція має дві цілі: забезпечити позашлюбних дітей рівним правовим статусом і гармонізувати законодавство стосовно зв'язків спорідненості в межах Ради Європи⁴⁴.

У 1961 р. Рада Європи прийняла **Європейську соціальну хартію** (положення переглянуті в 1996 р.), яка стала подальшим розвитком Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., що захищає громадянські та політичні права громадян. Хартія гарантує соціальні та економічні права, зокрема: право на житло, охорону здоров'я, освіти, зайнятість, свободу пересування, недискримінацію і правовий захист. Зокрема, у цій Хартії знайшли своє закріплення й положення, що стосуються праці дітей і їх захисту.

Так, стаття 7 містить десять пунктів, що передбачають конкретні гарантії захисту дітей і молоді, особливо в тому, що стосується роботи за наймом⁴⁵. Встановлені цією статтею вимоги мають жорсткий характер, про що свідчить той факт, що лише деякі

⁴¹ Туманова Л. В. Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека / Л.В. Туманова, И.А. Владимирова. – М. : Издательский Дом «Городец», 2007. – 208 с. – С. 87.

⁴² Принципи тлумачення конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asyan.org/potra/>
Принципи+тлумачення+конвенції+про+захист+прав+людини+та+основоположних+свобода /main.html

⁴³ Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом від 15.10.1975 № ETS85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_568

⁴⁴ Ван Б'юрен Д. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. Ван Бюрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов. – О. : АО БАХВА, 2006. – 524 с.

⁴⁵ Европейская социальная хартия 1961 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memo.ru/prawo/euro/eusoc.htm>

договірні сторони взяли на себе зобов'язання щодо певної кількості пунктів цієї статті, а дотримання узятих зобов'язань залишає бажати кращого. Відповідно до зазначеної статті, договірні сторони зобов'язуються встановити мінімальний вік прийому на роботу – 15 років, а при прийомі на роботу, яка пов'язана з небезпечними й шкідливими для здоров'я умовами, – старше 15 років. Держави зобов'язуються домагатися, аби праця осіб, які ще повинні відвідувати школу, не використовувалася на таких видах робіт, що не дають можливості цим особам закінчити освіту; домагатися, щоб особи віком до 18 років не використовувалися на нічних роботах, за винятком деяких видів робіт, передбачених у національному законодавстві; забезпечити спеціальний захист від небезпеки фізичної та моральної шкоди і, зокрема, від небезпеки, яка прямо або побічно пов'язана з їхньою роботою, тощо⁴⁶.

На підставі Хартії створено систему контролю за дотриманням державами-учасницями її положень – **Комітет експертів**⁴⁷. У 1991 р. Хартію було доповнено **протоколом про колективні скарги**, відповідно до якого апеляції щодо порушень її положень розглядає **Європейський комітет із соціальних прав**. Судова практика Європейського комітету з соціальних прав, що стежить за дотриманням положень Європейської соціальної хартії (переглянутої), вимагає, щоб держави-учасниці заборонили всі види тілесних покарань, а також будь-яке інше таке, що принижує людську гідність, поводження з дітьми та їх покарання, прийнявши одночасно енергійні заходи адміністративного та виховного характеру, спрямовані на визнання і здійснення прав дитини на захист⁴⁸.

Підтримка прав дітей, забезпечення надання їм процесуальних прав та полегшення застосування ними цих прав шляхом забезпечення того, щоб діти особисто або через інших осіб чи органи були поінформовані та допущені до участі у розгляді судом справ, що їх стосуються, є предметом **Європейської конвенції про здійснення прав дітей** (1996 р.)⁴⁹. Відповідно до положень Конвенції визначаються процесуальні заходи, що мають вживатися державами для сприяння здійсненню прав дітей при розгляді судом сімейних справ, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності, визначення місця проживання дитини і доступу, – з метою найкращого врахування думки та інтересів дитини.

Рада Європи у 1989 р. прийняла **Європейську конвенцію про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та додаткові протоколи до неї**. Конвенція передбачає створення Європейського комітету із запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню (далі – ЄКЗК). Основним завданням ЄКЗК є надання допомоги державам-учасницям у запобіганні поганому поводженню з особами, позбавленими волі. Діяльність ЄКЗК покликана бути складником системи Ради Європи у захисті прав людини, який є профілактичним несудовим механізмом з наявним контрольним механізмом – Європейським судом з прав людини⁵⁰.

Визначення загальних принципів, що застосовуються до контакту між дітьми та їхніми батьками, а також іншими особами, які мають сімейні зв'язки з дітьми, відповідних запобіжних заходів та гарантій для забезпечення належного здійснення контакту й негайного повернення дітей після закінчення контакту, а також започаткування співробітництва між компетентними органами є предметом **Конвенції про контакт**

⁴⁶ Сироїд Т. Л. Міжнародно-правові аспекти захисту соціально-економічних прав дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/34111/%D2>

⁴⁷ Европейская Социальная Хартия (пересмотренная) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.coe.ru/doc/ESC.php>

⁴⁸ Тілесні покарання у світлі європейських норм у галузі прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://megasite.in.ua/40851-tilesni-pokarannya-u-svitli-ehvropejskih-norm-u-galuzi-prav-lyudini.html>

⁴⁹ Європейська конвенція про здійснення прав дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_135

⁵⁰ Сироїд Т. Л. Правова основа та механізми захисту прав людини на міжнародному регіональному рівні [Електронний ресурс] / Т. Л. Сироїд. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/28980/%D2>

з дітьми (2003 р.)⁵¹. Конвенцією фактично врегульовується питання здійснення права дитини на спілкування з одним із батьків, який проживає окремо, та особами, які не є її батьками (дідом, бабою, повнолітніми братами і сестрами тощо). Конвенція визначає запобіжні заходи та гарантії, що повинні вживатися стосовно контакту. Відповідно до положень Конвенції кожна Договірна Держава передбачає запобіжні заходи та гарантії для забезпечення виконання рішення та для забезпечення повернення дитини чи запобігання її неналежному переміщенню й сприяє їхньому використанню.

З метою запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьби із цими явищами; захисту прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей, у жовтні 2007 року була прийнята **Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства**⁵². Спрямована захистити дітей від усіх форм сексуального насильства, яке може бути вчинене кимсь із близького оточення жертви (в колі сім'ї, в дитячих закладах або притулках) або невідомою особою, Конвенція є значним кроком вперед у питаннях профілактики злочинів, захисту жертв та переслідування злочинців – без огляду на країну, в якій було скоєно злочин, – а також міжнародного співробітництва. Конвенція також передбачає заходи для боротьби зі злочинами, скоєними в мережі Інтернет, такими як дитяча порнографія в прямій трансляції (online) та «грумінг» (коли дорослі намагаються вступити в контакт із дітьми або підлітками з сексуальними намірами, наприклад, через чати)⁵³.

Перший звіт з моніторингу ситуації в 26 країнах, які ратифікували цю Конвенцію, був опублікований Радою Європи 07 грудня 2015 р. Як свідчать дані Ради Європи, кожна п'ята дитина у віці до 18 років стає в Європі жертвою сексуального насильства. У 70–85 % випадків злочинцем є людина, відома дитині, що входить до її «кола довіри». Діти здебільшого приховують свої страждання, тому що бояться говорити про них вголос, і 90 % випадків залишаються невідомими поліції.

У документі також зазначається, що з усіх розглянутих країн лише Іспанія привела криміналізацію сексуального насильства над дітьми у відповідність до Конвенції. «Більшість держав не охоплюють усіх можливих винуватців – батьків, друзів або колег, старших братів, друзів, сусідів; і це ставить під загрозу право дитини на безпеку», – сказав голова Комітету Лансароте Брагі Гудбрандсон. Зокрема, Україні рекомендується вказати у законодавстві, що те, чи досягла дитина віку сексуальної згоди, чи ні, не відіграє жодної ролі у випадках сексуального насильства над дітьми.

Окрім того, Комітет зазначає, що всі сторони, крім України, «прийняли законодавство, на підставі якого юридичні особи, такі як комерційні компанії та асоціації, можуть бути притягнуті до відповідальності за акти сексуальної експлуатації дітей та зловживання, як це передбачено в статті 26 Конвенції»⁵⁴.

Визнаючи те, що домашнє насильство стосовно дітей є поширене явище, а результати досліджень свідчать про зв'язок між домашнім насильством щодо жінок та фізичною жорстокістю щодо дітей і травмою, яку дістає дитина, коли стає свідком насильства в сім'ї, 11 травня 2011 р. була відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) **Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству**

⁵¹ Конвенція про контакт з дітьми від 15.05.2003 № ETSN192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_659

⁵² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_927

⁵³ Ще одна країна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://v-perspektyvy.com.ua/news/shhe_odna_krajina_ratifikovala_konvenciju_radi_evropi_pro_zakhist_ditej_vid_seksualnoji_ekspluataciji/2010-03-23-50

⁵⁴ Звіт РЄ: Кожна п'ята дитина стає об'єктом сексуального насильства, є зауваження до України [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – Грудень. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/12/7/7041876/>

та боротьбу із цими явищами. Конвенцією визнається, що фізичне, сексуальне або психологічне насильство й жорстокість у стосунках між батьками або іншими членами родини на очах у дітей має для останніх тяжкі наслідки. Воно вселяє страх, травмує і серйозно впливає на їхній розвиток. Виходячи з цього, ст. 26 Конвенції покладає обов'язок щодо врахування прав та потреб дітей при наданні послуг і допомоги жертвам з дітьми, які стали свідками насильства. Термін «діти-свідки» стосується не лише тих дітей, які були присутні під час насильства і стали активними свідками того, що відбувалося, але й тих, хто чув зойки та інший шум зі своєї схованки, або тих, хто став заручником довгострокових наслідків подібного насильства. Потрібно вміти розпізнавати й працювати з питаннями віктимізації дітей, які стали свідками всіх форм насильства, охоплених цією Конвенцією, і забезпечувати їхнє право на підтримку. Відповідно вказується на необхідність кваліфікованих психологічних втручань відповідно до віку та етапу розвитку, конкретно орієнтованих на подолання дітьми наслідків травматичного досвіду в разі необхідності. Всі служби повинні приділяти належну увагу найкращим інтересам дітей⁵⁵.

У діяльності **Організації з безпеки і співробітництва в Європі або ОБСЄ** (до 1995 року – **Нарада з безпеки і співробітництва в Європі, або НБСЄ**) права дитини також є узаконеним предметом діалогу. Зокрема, **Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ 1990 р.** був першим у своєму роді, який настільки широко розглядає людський вимір. Він залишається найважливішим джерелом зобов'язань ОБСЄ у сфері людського виміру. Ним встановлено, що захист і заохочення прав людини – одна з основоположних цілей правління, і що визнання цих прав є основою свободи, справедливості і миру. Документ згадує безліч прав людини та основних свобод, які ніколи раніше не розглядалися формально в контексті НБСЄ (тобто право на мирні збори і демонстрації, право на мирне використання своєї власності, права дитини), а також включає далекосяжні положення, що стосуються національних меншин, зобов'язань з виборів. Так, у ст. 13 зазначається, що держави-учасниці приймають рішення приділяти особливу увагу визнанню прав дитини, її громадянських прав і особистих свобод, її економічних, соціальних і культурних прав та її права на особливий захист від усіх видів насильства й експлуатації. Вони розглянуть питання про приєднання, якщо вони ще не зробили цього, до Конвенції про права дитини, яка була відкрита для підписання державами 26 січня 1990 р. Вони визнають у своєму внутрішньому законодавстві права дитини, зафіксовані в міжнародних угодах, сторонами яких вони є⁵⁶.

⁵⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. та пояснювальна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e>

⁵⁶ Документ Копенгагенського совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ от 29 июня 1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_082/page

1.3. Захист прав дитини міжнародним гуманітарним правом

Захист дітей, залучених до збройних конфліктів, зважаючи на відсутність спеціального договору, присвяченого проблемам дітей, наразі регулюється, по-перше, нормами міжнародного права в галузі прав дитини; по-друге, нормами загальних договорів з гуманітарного права, в яких зосереджено увагу і на дорослих, і на дітях; по-третє, в глобальних і регіональних договорах, які регулюють дії держав як у мирних мовах, так і в ситуаціях збройних конфліктів; по-четверте, нормами звичаєвого міжнародного права. І хоча традиційно вважається, що зазначеними нормами закріплюється мінімальний стандарт прав дітей у збройних конфліктах, слід, однак, зауважити, що, на жаль, між ними все ж таки існує колізія внаслідок неузгодженості щодо закріплення більш високих і низьких стандартів з однакових питань. Крім того, оскільки діти можуть залучатися до збройних конфліктів і як цивільні особи, і як учасники бойових дій, відповідно, відрізняється й правовий статус цивільних дітей та дітей-комбатантів.

Саме в *Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 років* знайшов своє відображення і отримав правове підґрунтя *принцип гуманності*. До преамбул вищезгаданих конвенцій було включено «застереження Мартенса», яке закріплює, що у випадках, не передбачених міжнародними договорами, цивільне населення і комбатанти (учасники бойових дій) залишаються під захистом і дією норм міжнародного права, що впливають з усталених між цивілізованими народами звичаями, із законів людяності і потреб суспільної свідомості⁵⁷. Крім того, в *Гаазькому положенні про закони та звичаї сухопутної війни 1907 року* (додаток до VI Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 року) також містилися визначені гарантії, що надавалися цивільному населенню під час війни (ст. 23, 28, 43–47, 50–53)⁵⁸. Ці принципи також знову підтверджені та розвинуті в *Женевській Конвенції та Протоколах*. У статті 48 закріплене основне правило, згідно з яким конфліктуючим сторонам слід розрізняти не тільки цивільне населення і учасників бойових дій (комбатантів), але й «цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів»⁵⁹.

Конвенція про права дитини у статтях 38 і 39 містить вимоги до держав-учасниць поважати норми міжнародного гуманітарного права, що мають відношення до дітей, та вживати всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню й соціальної інтеграції дитини, яка є жертвою збройних конфліктів⁶⁰.

Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) надає загальний захист дітям як цивільним особам. Спеціальному ж захисту дітей присвячені статті 14, 17, 23–26, 38, 49–51, 68, 76, 81, 82, 89, 94, 132 цієї Конвенції. Зазначимо, що цей захист стосується цивільних дітей, які проживають і на неокупованій, і на окупованій території⁶¹. У *Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів* (Протокол I) особливе відношення до дітей закріплюється у статтях 8, 70, 74, 75, 77, 78⁶². Особливого захисту дітей під час збройних конфліктів неміжнародного характеру стосуються статті 4 та

⁵⁷ Арцибасов І.Н. Лукашук І.І. Право вооруженных конфликтов // Курс международного права в 7 томах. Том 6. Отрасли международного права. – М.: Наука, 1992. – С. 72

⁵⁸ Герасимчук М. В. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення [Електронний ресурс]: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 10.03.2011. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-11>

⁵⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1445513238947784

⁶⁰ Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021

⁶¹ Конвенція (IV) о защите гражданского населения во время войны. Женева, 12 августа 1949 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/genewa-convention-4.htm>

⁶² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1445513238947784

6 *Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру* (Протокол II)⁶³. Положення перерахованих норм стосуються різних аспектів покращення становища дітей як однієї з найбільш уразливих категорій в частині забезпечення більшого захисту дітей від негативного впливу збройних конфліктів та регулювання участі в них дітей.

Вже згадувана нами раніше *Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів* (1974 р.) хоча сама по собі й не привнесла нічого нового щодо підвищення міжнародно-правових стандартів захисту дітей у збройних конфліктах, тим не менш мала дипломатичне значення та привернула увагу світової спільноти до жертв збройних конфліктів і ще раз підтвердила стандарти ведення бойових дій⁶⁴.

Єдиним регіональним документом щодо захисту дітей, у якому приділено увагу збройним конфліктам, є *Африканська Хартія прав і добробуту дитини*, яка стала проривом у справі розширення сфери дії міжнародного гуманітарного права, оскільки вона застосовується до дітей. Стаття 22(3) застосовується не лише до дітей, втягнутих у міжнародні та внутрішні збройні конфлікти, але й знижує рівні насильства до «конфлікту та боротьби». Таким чином, розробники проекту Африканської Хартії були достатньо далекоглядними, щоб визнати, що саме вищі інтереси дитини повинні переважати в міжнародному праві та не призводити до конфліктів⁶⁵.

На захист прав дітей, яких торкнувся збройний конфлікт, спрямовані також норми 55, 93, 105, 118, 120, 129, 131, 135–137 *Звичаєвого міжнародного гуманітарного права*, що застосовуються під час як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів⁶⁶.

Вважаємо за необхідне звернути окрему увагу на специфіку використання поняття «дитина» у міжнародному гуманітарному праві. Як відомо, відповідно до статті 1 Конвенції про права дитини «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше»⁶⁷. Натомість у межах сучасного міжнародного гуманітарного права встановлені шість вікових ступенів дитинства, для кожної з котрих передбачені свої особливі права та механізми захисту. *Це новонароджені, немовлята, діти до 7 років, діти до 12 років, діти до 15 років і діти у віці від 15 до 18 років.*

Так, хоча в міжнародному праві не існує поняття або окремого статусу немовляти, у Протоколі I немовлята, як особи, які можуть потребувати медичної допомоги чи догляду, відповідно до пункту «а» статті 8 включаються до поняття «поранених» і «хворих»⁶⁸. Четвертою Женевською конвенцією для матерів дітей до семи років передбачена можливість користуватися санітарними зонами та зонами безпеки (стаття 14). Дванадцять років – це верхня вікова межа по відношенню до ідентифікації особи, оскільки відповідно до вимог статті 24 цієї Конвенції, «Сторони, які перебувають у конфлікті, будуть намагатися вживати необхідних заходів, щоб особистість всіх дітей до 12 років могла бути встановлена шляхом носіння розпізнавального медальйона або будь-яким іншим способом». Вік 15 років є верхньою віковою межею для захисту в санітарних зонах і зонах безпеки (стаття 14), права на отримання допомоги (стаття 23), а також критеріїв, використовуваних у системі соціального забезпечення дитини (статті 24, 38, 50, 89); 18 років – вік, до досягнення якого заборонено викори-

⁶³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_200/print1444915939586086

⁶⁴ Декларація о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317

⁶⁵ Ван Б'юрен Д. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. Ван Бюрен ; пер. з англ. Г.Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. – О. : АО БАХВА, 2006. – С. 395.

⁶⁶ Хенкертс Ж.-М. Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Электронный ресурс] / Ж.-М. Хенкертс, Л. Досвальд-Бек // Международный Комитет Красного Креста. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>

⁶⁷ Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021

⁶⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1445513238947784

стання примусової праці особи (стаття 51) і застосування смертної кари (стаття 68)⁶⁹.

Тепер детальніше розглянемо специфіку захисту дітей, яких торкнулися міжнародні та внутрішні збройні конфлікти. Основний принцип – *право на особливу повагу і захист* – щодо дітей, яких торкнувся збройний конфлікт, в першу чергу, стосується надання їм продовольства, одягу та укріплюючих засобів, а також піклування про дітей, які осиротили або розлучені зі своїми сім'ями, поведження у випадку позбавлення волі і розподілу предметів гуманітарної допомоги. Цей принцип закріплюється у багатьох положеннях названих нами вище міжнародних актів, згадувалась у декількох резолюціях Ради Безпеки ООН і Генеральної Асамблеї ООН. Так, у *Резолюції 1261 від 25.08.1999 р.*, що стосувалась дітей в умовах збройного конфлікту, Рада Безпеки ООН закликала сторони у збройних конфліктах «вживати реальних заходів для зведення до мінімуму збитку, що наноситься дітям» під час збройних конфліктів⁷⁰.

Він встановлений також як норма 135 Звичаяєвого міжнародного гуманітарного права, практика якого свідчить, що особливі повага і захист включають, зокрема:

- захист від усіх форм сексуального насильства;
- утримання окремо від дорослих у випадку позбавлення волі, якщо тільки вони не є членами однієї сім'ї;
- доступ до освіти, харчування та послуг охорони здоров'я;
- евакуацію із зони бойових дій для забезпечення безпеки;
- воз'єднання безпритульних дітей з їх сім'ями.

Заборона сексуального насильства визнана міжнародним гуманітарним правом (норма 93), встановлена у міжнародному й у національному законодавстві. Так, відповідно до ст. 7 *Римського статуту Міжнародного кримінального суду*, згвалтування, наведення в сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства відповідної тяжкості, вчинені щодо жертв війни, розглядаються як злочини проти людяності⁷¹. Відповідно до українського кримінального законодавства відповідальність за вчинення сексуального насильства передбачена статтями 152, 153, 154, 155, 156, 301, 303 Кримінального кодексу⁷². При цьому вчинення таких дій щодо дитини або передбачене у якості окремих складів злочинів, або виступає у якості кваліфікуючих ознак, що обтяжують покарання.

Вимога утримання дітей, позбавлених волі, у приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих, передбачена як норма 120 міжнародного гуманітарного права та міститься у багатьох міжнародних документах, що стосуються як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. При цьому, як йдеться в цій нормі, діти повинні відокремлюватися від дорослих, тільки якщо це не порушує права сімей на спільне розміщення.

Відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому і безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації і підлягає контролю з боку сторін конфлікту (норма 55). У згадуваній нами вище Резолюції № 1261 Рада Безпеки ООН закликала усі сторони у збройних конфліктах «забезпечувати повний, безпечний і безперешкодний доступ гуманітарного персоналу до усіх дітей, яких торкнулись збройні конфлікти, і надання їм гуманітарної допомоги»⁷³.

⁶⁹ Конвенція (IV) о защите гражданского населения во время войны. Женева, 12 августа 1949 года [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

⁷⁰ Хенкертс Ж.-М. Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронный ресурс] / Ж.М. Хенкертс, Л. Досвальд-Бек // Международный Комитет Красного Креста. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>

⁷¹ Римский статут международного уголовного суда [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588/page

⁷² Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

⁷³ Хенкертс Ж.-М. Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронный ресурс] / Ж.-М. Хенкертс, Л. Досвальд-Бек // Международный Комитет Красного Креста. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>

Необхідність забезпечення безпеки дітей як уразливих представників цивільного населення під час як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів, або нагальні причини військового характеру (наприклад, виведення населення із зони боїв) вимагають їх евакуації на час дії таких причин. Ці випадки визнаються як виключення із передбаченої міжнародним гуманітарним правом заборони на повну чи часткову депортацію або примусове переміщення цивільного населення (норма 129).

Важливість возз'єднання сімей, особливо у зв'язку із возз'єднанням дітей з їх батьками, й у міжнародному гуманітарному праві, й у праві прав людини, відображена у договорах та інших міжнародних документах, прецедентному праві і резолюціях⁷⁴.

Окрім зазначеного, **Комітет ООН з прав дитини** нагадував, що найважливіші положення для реалізації прав дітей, яких торкнулись збройні конфлікти, включають:

- захист дітей і сім'ї;
- гарантії необхідних догляду і допомоги;
- доступність харчування, медичного обслуговування і освіти;
- заборона тортур, поганого поводження або невиконання обов'язків щодо дітей;
- заборона смертного вироку;
- збереження культурного середовища дитини;
- захист у випадку позбавлення волі;
- надання гуманітарної допомоги та доступ до дітей для гуманітарних організацій під час збройних конфліктів⁷⁵.

Важливими нормами міжнародного гуманітарного права, що захищають дітей під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, є заборона вербування дітей до збройних сил або збройних угруповань (норма 136) та заборона дозволяти дітям брати участь у воєнних діях (норма 137). При цьому відповідно до статті 1 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.), держави-учасниці повинні вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях. Крім того, згідно зі статтею 4 цього Протоколу, збройні групи, відмінні від збройних сил держави, ні за яких обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку. На держав-учасниць покладається обов'язок вживати всі можливі заходи з метою попередження такого вербування і використання, включаючи вжиття правових заходів, необхідних для заборони і криміналізації такої практики⁷⁶. Стаття 8 Статуту Міжнародного кримінального суду набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил чи угруповань або їх використання для активної участі в бойових діях визнає воєнними злочинами під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру⁷⁷.

⁷⁴ Хенкертс Ж.-М. Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Электронный ресурс] / Ж.-М. Хенкертс, Л. Досвальд-Бек // Международный Комитет Красного Креста. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>

⁷⁵ Хенкертс Ж.-М. Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Электронный ресурс] / Ж.-М. Хенкертс, Л. Досвальд-Бек // Международный Комитет Красного Креста. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>

⁷⁶ Факультативный протокол к Конвенции о правах ребенка, который касается участия детей в вооруженных конфликтах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yur-info.org.ua/doc/1668773/Fakultativnii-protokol-do-Konventsii-pro-prava-ditini-shcho-stosuietsia-uchasti-ditei-u-zbroinikh-konfliktakh>

⁷⁷ Римский статут международного уголовного суда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588/page

2. ПРАВОВИЙ ТА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Виходячи з реалій сьогодення, частина території нашої держави опинилась у ситуації, яку ніхто не міг собі уявити, а саме в умовах збройного конфлікту, до якого наше суспільство виявилось не пристосованим.

Внаслідок цього норми чинного законодавства, які покликані забезпечити дотримання прав людини, в існуючих умовах збройного конфлікту виявилися не здатними врегулювати «людські стандарти» у взаємовідносинах між державою та людиною.

Особливого значення це набуває при вирішенні проблем щодо прав дітей, які за своєю природою є спеціальною вразливою групою, що потребує підвищеної уваги з боку держави.

Так, з одного боку, законодавство в частині захисту прав дітей побудовано за ієрархічним принципом (по вертикалі) і закріплює базові права дітей на рівні Основного закону з подальшою їх деталізацією в законодавчих та підзаконних актах, проте, з іншого боку, воно має низку прогалин, особливо, з тих питань, які стосуються захисту прав дітей у період збройних конфліктів.

Відповідно до статті 52 *Конституції України діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.*

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей⁷⁸.

Положення даної конституційної норми знайшли втілення у спеціальному законодавчому акті – **Законі України «Про охорону дитинства»** від 26 квітня 2001 року № 2402-III, який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері⁷⁹. Також правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, що є складовою частиною законодавства про охорону дитинства визначені **Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»** від 13 січня 2005 року № 2342-IV⁸⁰.

В свою чергу, Кабінетом Міністрів України з метою поліпшення матеріального забезпечення, виховання, навчання та соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, було прийнято відповідні підзаконні акти – постанови: **«Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»** від 5 квітня 1994 року № 226⁸¹ та **«Про поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт і ді-**

⁷⁸ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

⁷⁹ Закон України «Про охорону дитинства» 26 квітня 2001 року № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

⁸⁰ Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року № 2342-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

⁸¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 5 квітня 1994 року № 226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/226-94-п>

тей, позбавлених батьківського піклування» від 16 червня 1998 року № 909⁸².

Наведені нормативні акти є основними законами «спеціального характеру», що стосуються забезпечення права дітей, які повністю зосереджені на їх визначені та покликані їх реалізувати.

Так, у розділі II **Закону** України «Про охорону дитинства» закріплені перелік прав та свобод дитини: стаття 6 «Право на життя та охорону здоров'я»; стаття 7 «Право на ім'я та громадянство»; стаття 8 «Право на достатній життєвий рівень»; стаття 9 «Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації»; стаття 10 «Право на захист від усіх форм насильства».

Крім цього, інші розділи вказаного закону визначають комплекс прав дітей: стаття 15 «Право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо»; стаття 16 «Право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах»; стаття 17 «Право дитини на майно»; стаття 18 «Право дитини на житло»; стаття 19 «Право на освіту»; стаття 22 «Право на зайняття підприємницькою діяльністю»; стаття 23 «Право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації».

Даний перелік прав та свобод дітей не є вичерпним, а є лише орієнтовним, він доповнюється і деталізується цілою низкою законодавчих актів, зокрема поряд із наведеними «спеціальними законами» є низка «комплексних» нормативних актів, що охоплюють правове регулювання різних сфер суспільного життя, в тому числі й питання правового статусу дітей.

Так, норми **Сімейного кодексу України** визначають права та обов'язки матері, батька і дитини (Розділ III), особливості влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Розділ IV), особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями (розділ VI) тощо. Регулювання сімейних відносин цим Кодексом здійснюється також і з метою забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку⁸³.

Цивільний кодекс України забезпечує регулювання особистих немайнових та майнових відносини, в тому числі тих відносин, учасникам яких є діти (наприклад статті 24–35, що стосуються право- та дієздатності; статті 55–79, що стосуються опіки та піклування; статті 1178–1183, що стосуються порядку відшкодування шкоди, заподіяної малолітньою та неповнолітньою особою; статті 1241, 1260, 1261, що стосуються правил спадкування, тощо)⁸⁴.

Позитивними є положення нового **Кримінального процесуального кодексу України**, що сприяють захисту прав дітей, які притягуються до кримінальної відповідальності, оскільки вони врегульовують питання кримінального провадження щодо неповнолітніх (Глава 38) встановлюючи особливості такого провадження, вимоги до осіб, які беруть участь у такому провадженні (судді, слідчого, прокурора), особливості захисту таких осіб тощо⁸⁵.

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх закріплені в нормах **Кримінального кодексу України** (Розділ XV)⁸⁶, а адміністративної відповідальності в Кодексі України про адміністративні правопорушення (стаття 24-1)⁸⁷.

⁸² Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 16 червня 1998 року № 909 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/909-98-п>

⁸³ Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

⁸⁴ Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

⁸⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁸⁶ Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

⁸⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

При цьому Загальна частина Кримінального кодексу України містить низку норм, що покликані забезпечити нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх. Зокрема, вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує кримінальне покарання (пункт 3 частини першої статті 66), також, до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, не застосовується довічне позбавлення волі (частина друга статті 64).

Особливе становище неповнолітньої особи, яка вчинила злочин, закріплює розділ XV Кримінального кодексу України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Норми цього розділу: 1) встановлюють більш широкі, ніж щодо повнолітніх, умов звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема із застосуванням примусових заходів виховного характеру; 2) містять обмеження щодо суворості видів і розмірів кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру; 3) передбачають більш м'які вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання; 4) регламентують вимоги щодо погашення і зняття судимості неповнолітніх⁸⁸.

Організаційні та правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю визначені *Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»* від 21 червня 2001 року № 2558-III⁸⁹.

У свою чергу, *Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»* від 5 лютого 1993 року № 2998-XII визначені загальні засади створення організаційних, соціально економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді⁹⁰.

Окрему сферу – матеріальну підтримку сімей з дітьми – врегульовано *Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»* від 21 листопада 1992 року № 2811-XII⁹¹.

Правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї закріплені в *Законі України «Про попередження насильства в сім'ї»* від 15 листопада 2001 року № 2789-III⁹².

З метою реалізації конституційних положень про те, що дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (стаття 51 Конституції України) Постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV було схвалено *Концепцію державної сімейної політики*, яка розроблена, виходячи з потреби створення належних умов для життєдіяльності сім'ї в Україні, і визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з максимальним урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії, всього того, що покликане зробити життя суспільства, кожної окремої сім'ї повноправним і ефективним⁹³.

Положення статті 53 Конституції України щодо права на освіту знайшли свою реалізацію в окремих законодавчих актах про освіту: Законах України *«Про освіту»*⁹⁴, *«Про до-*

⁸⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К. : Каннон ; А.С.К., 2003. – С. 223.

⁸⁹ Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>

⁹⁰ Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року № 2998-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

⁹¹ Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

⁹² Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» 15 листопада 2001 року № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>

⁹³ Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV про схвалення Концепцію державної сімейної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>

⁹⁴ Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

шкільну освіту»⁹⁵, «Про загальну середню освіту»⁹⁶, «Про позашкільну освіту»⁹⁷, «Про професійно-технічну освіту»⁹⁸, «Про вищу освіту»⁹⁹.

Дійсно, з одного боку, слід погодитись із думкою про те, що конфлікт на Сході України різко погіршив стан у всіх сферах охорони дитинства, де Україна досягла значних успіхів, та загострив ті проблеми, які ще не були вирішені (поширення соціально небезпечних та інфекційних хвороб, скорочення програм імунізації, загострення жорстокості та насильства щодо дітей та у дитячому середовищі, погіршення доступу до послуг освіти, охорони здоров'я та соціальної сфери)¹⁰⁰.

А з іншого боку, не дивлячись на існування широкого комплексу законодавчих актів, що регулюють різні аспекти прав дітей, на сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання прав дітей в умовах збройного конфлікту.

Практично єдиними спеціальними правовими нормами, що передбачають правове регулювання в умовах збройного конфлікту є положення статті 30 Закону України «Про охорону дитинства» (Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах), згідно із якою *участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій та формувань, пропаганда серед дітей війни і насильства забороняються.*

Держава вживає всіх можливих заходів для забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та догляду за ними. Їм надається матеріальна, медична та інша допомога, в разі потреби їх влаштовують у заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, заклади охорони здоров'я тощо.

Крім цього, в такій ситуації особливого значення набувають стаття 31 «Захист дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; стаття 32 «Захист дитини від незаконного переміщення»; стаття 33 «Захист прав дитини на особисту свободу». Проте вказані положення, виходячи із їх змісту, не завжди можуть бути застосовані до нашої дійсності і не стосуються українських дітей.

Виходячи зі змісту Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» від 29 жовтня 2014 року № 835/2014 (пункти 3–5) було звернуто увагу на проблеми із влаштуванням дітей, права яких стали обмеженими внаслідок проведення антитерористичної операції. Зокрема, це стосується навчання та влаштування дітей, батьки яких загинули¹⁰¹.

Проте проблемним є те, що в наших реаліях на сьогодні не розроблено і не ухвалено жодних нормативно-правових актів щодо захисту прав дітей за умов проведення антитерористичної операції, які б детально визначали порядок їх захисту, у зв'язку із чим для забезпечення прав дітей підлягають застосуванню загальні положення, які не завжди пристосовані і не враховують обставини, які виникають під час збройного конфлікту¹⁰².

Хоча 15 квітня 2014 року було прийнято Закон України № 1207-VII «Про забезпечен-

⁹⁵ Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

⁹⁶ Закон України «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

⁹⁷ Закон України «Про позашкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

⁹⁸ Закон України «Про професійно-технічну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>

⁹⁹ Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

¹⁰⁰ Кочемировська О. О. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах: Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при президенті України. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1660/

¹⁰¹ Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» від 29 жовтня 2014 року № 835/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835/2014>

¹⁰² Лутковська В. Звернення до Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка [Електронний ресурс] / В Лутковська // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4056:2014-10-03-06-39-09&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75

ня прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», проте його норми закріпили лише загальні, не деталізовані положення. Зокрема, стаття 7 вказує:

Громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, діти-інваліди та інші громадяни України, які перебувають у складних життєвих обставинах та проживають на тимчасово окупованій території, мають право на отримання соціальних послуг відповідно до законодавства України.

Бездомні особи, які перебувають на тимчасово окупованій території, мають право на соціальний захист відповідно до законодавства України.

Громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання.

Громадяни України, визначені в абзаці першому цієї частини, мають право здобувати певний освітній рівень за рахунок бюджетних коштів у державних і комунальних закладах відповідно до умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів на відповідний рік, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах освіти і науки.

У разі якщо такі громадяни не потрапили до переліку осіб, які рекомендовані вищим навчальним закладом до зарахування на місця державного замовлення, центральний орган виконавчої влади, до сфери управління якого належить навчальний заклад, за зверненням вищого навчального закладу надає (розміщує) додаткові місця державного замовлення з урахуванням напряму, обраного абітурієнтом, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України¹⁰³.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII встановлено гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб¹⁰⁴.

У вказаному Законі дано визначення внутрішньо переміщених осіб (стаття 1), закріплено положення щодо забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту (стаття 7), визначено інші права внутрішньо переміщеної особи (стаття 9).

Прав дітей, дітей-сиріт, дітей, позбавлені батьківського піклування, в тому числі з районів проведення антитерористичної операції, стосуються зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 і від 21 грудня 2005 р. № 1251 щодо посилення контролю за виїздом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 16-річного віку та перебувають у районах проведення антитерористичної операції, за межі України¹⁰⁵ та зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 щодо особливостей провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, переміщеної з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції¹⁰⁶.

Таким чином, виходячи з аналізу норм чинного законодавства права дітей можна поділити на дві великі групи: загальні права, тобто загальний комплекс людських прав та спеціальні, які стосуються саме дітей, що зумовлено їх «особливим статусом», при цьому

¹⁰³ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 15 квітня 2014 року № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>

¹⁰⁴ Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page>

¹⁰⁵ Зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 і від 21 грудня 2005 р. № 1251 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/534-2014-п>

¹⁰⁶ Зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 № 866 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/624-2014-п>

такий комплекс прав не є вичерпним і постійно доповнюється як шляхом законодавчих змін, так і викликами сьогодення.

У свою чергу, реалізація прав дітей неможлива без належного виконання свого обов'язку щодо їх захисту з боку держави та її уповноважених суб'єктів.

Зокрема, як зазначалося вище, на державу покладений обов'язок вживати всіх можливих заходів для забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та догляду за ними (стаття 30 Закону України «Про охорону дитинства»). Крім того, стаття 35 вказаного Закону вказує, що особи, винні у порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

З іншого боку, частина друга статті 19 Конституції України зобов'язує органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Якщо говорити про відповідальність держави та її уповноважених суб'єктів, то звичайно в наших реаліях притягнути їх до кримінальної відповідальності дуже складно, хоча такі особи можуть бути спеціальним суб'єктом злочину (наприклад це стосується службових осіб).

Однією з особливостей захисту прав дитини за допомогою кримінально-правових засобів є застосування більш суворих санкцій до осіб, які вчинили злочин проти дитини.

Відповідно до статті 67 *Кримінального кодексу України* обставинами, які обтяжують покарання визнаються, зокрема: вчинення злочину щодо малолітнього (пункт 6), вчинення злочину з використанням малолітнього (пункт 9), вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (пункт 11).

Положення Кримінального кодексу України не виділяють окремо категорію злочинів проти дитини, а тим більше не містять окремих складів злочинів щодо дітей у збройних конфліктах.

Проте настання кримінальної відповідальності не оминає повністю сферу порушення прав дитини, зокрема стаття 137 передбачає відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; стаття 148 – за підміну дитини; стаття 150 – за експлуатацію дітей; стаття 150-1 – за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом; стаття 155 – за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості; стаття 156 – за розбещення неповнолітніх; стаття 164 – за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; стаття 166 – за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування; стаття 167 – за зловживання опікунськими правами; стаття 168 – за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння); стаття 169 – за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); стаття 175 – за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат; стаття 183 – за порушення права на отримання освіти; стаття 301 – за ввезення, виготовлення, збуті розповсюдження порнографічних предметів; стаття 303 – за сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією; стаття 304 – за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; стаття 315 – за схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; стаття 323 – за спонукування неповнолітнього до застосування допінгу; стаття 324 – за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

Наведений перелік статей Кримінального кодексу України не є вичерпним в питанні притягнення до кримінальної відповідальності за порушення прав дітей, оскільки залежно від конкретної ситуації підлягають застосуванню загальні положення про кримінальну відповідальність.

Наприклад, покарання за використання дітей у збройних конфліктах можуть впливати із статей 149 та 447 Кримінального кодексу України. Статті визначають покарання за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчи-

нені з метою експлуатації, під якою розуміється, зокрема, використання у збройних конфліктах. Частина друга та третя статті 149 встановлюють відповідальність за здійснення протизаконних дій щодо неповнолітніх та малолітніх відповідно.

Однак навіть і щодо цих видів злочинів статистичні дані доступної для широкого загалу чинної звітності про кримінальні правопорушення, на жаль, не дозволяють визначити, скільки саме дітей стали жертвами цих злочинів та скільки з них було вчинено щодо дітей на території Донецької і Луганської областей. Нижче для порівняння ми наводимо динаміку загальної кількості деяких із названих вище видів злочинів, вчинених в Україні за період 2013–2015 рр., на підставі якої ми можемо встановити хоча б приблизну картину (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Динаміка загальної кількості виявлених потерпілих від злочинів у воєнній сфері в Україні за період 2013–2015 рр.

	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього осіб, які потерпіли від злочинів у воєнній сфері	584	1446	853
У т. ч.:			
• учнів середніх навчальних закладів;	1	2	8
• учнів професійно-технічних навчальних закладів;	2	3	2
• студентів вищих навчальних закладів	4	7	5
Від торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо передачі людини, ст. 149	0	0	0
з них ч. 2, 3 ст. 149	0	0	0

Таблиця 2

Динаміка загальної кількості окремих видів злочинів, облікованих в Україні за період 2013–2015 рр.

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, ст. 149 КК України	131	118	110	
з них	ч. 2 ст. 149	88	92	73
	ч. 3 ст. 149	16	12	21
Порушення права на отримання освіти, ст. 183	10	12	4	
Порушення права на безоплатну медичну допомогу, ст. 184	36	23	15	
Насильство над населенням у районі воєнних дій, ст. 433	0	4	5	
Найманство, ст. 447	0	1	0	

Говорячи про адміністративно-правові заходи захисту прав дітей, підкреслимо, що Законом України «Про охорону дитинства» заборонено будь-які фізичні покарання батьками дитини, а також застосування ними інших покарань, що принижують людську гідність дитини.

Батьки або особи, які їх заміняють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання й ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до Закону.

Відповідальність батьків передбачена: Сімейним кодексом України (статті 141, 155, 164–166, 170, 180, 181,); Законом про освіту (стаття 59 «Відповідальність батьків за розвиток дитини»).

Окремо слід підкреслити, що Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за такі порушення прав дітей:

стаття 173-2 – у випадку вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми;

стаття 180 – доведення неповнолітнього до стану сп'яніння;

стаття 180-1 – порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування;

стаття 184 – невиконання батьками, або особами, які їх заміняють, обов'язків щодо виховання дітей;

стаття 184-2 – порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків;

стаття 212-1 – повідомлення неправдивих відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасна реєстрація народження дитини.

Суб'єктами таких адміністративних правопорушень можуть бути як батьки або особи, які їх заміняють, так і за певних обставин посадові особи, на яких покладено обов'язок щодо забезпечення прав дитини.

Крім того, за порушення прав дітей може наставати цивільно-правова відповідальність, юридичною основою для якої є стаття 56 Конституції України та статі 1173, 1174 Цивільного кодексу України, які стосуються відшкодування шкоди, завданої державним органом, посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Наявність чи відсутність вини заподіювача в даному випадку правового значення не має.

Виходячи з наведеного аналізу та враховуючи вимоги часу, можна зробити висновок, що *з метою уникнення суперечностей та повного забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту, національне законодавство потребує імплементації норм міжнародного гуманітарного права, які стосуються захисту прав дітей, оскільки розкиданість положень щодо заходів для захисту дітей по текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів, відсутність системності в їх викладі прямо й дуже негативно впливає на дотримання й виконання державами учасницями цих міжнародних угод*¹⁰⁷.

Також для реалізації цих положень міжнародного гуманітарного права *доцільно ввести кримінальну відповідальність за вербування та використання дітей у збройному конфлікті*, оскільки існуючі статті Кримінального кодексу України повною мірою не охоплюють таких особливих складів злочинів, а відповідно, і не можуть захистити права дітей у період збройного конфлікту, створюючи умови для уникнення винними особами від кримінальної відповідальності.

Українське законодавство не містить окремих положень щодо дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, що ускладнює визначення їх статусу і забезпечення їх прав, у зв'язку із чим виникла нагальна потреба в адаптації законодавства щодо захисту прав дітей з урахуванням особливостей проведення антитерористичної операції на деяких територіях України.

¹⁰⁷ Аль-Нсур М.А.К. М. Міжнародно-правовий захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 : «Міжнародне право» / М.А.К. М. Аль-Нсур. – О., 2002. – С. 11.

Зокрема, потребують законодавчого визначення категорії дітей, які тим чи іншим чином пов'язані із проведенням антитерористичної операції, що буде сприяти визначенню їх особливого статусу, та, як наслідок, сприятиме їх захисту, вносячи визначеність у їхнє становище. Наприклад, у Законі України «Про охорону дитинства» можна закріпити поняття «дитина – жертва збройного конфлікту», «дитина, яка перебуває в зоні збройного конфлікту», і, як наслідок, необхідно визначити умови їх соціального захисту та органи, відповідальні за це.

Визначити співвідношення таких осіб із категоріями дітей, які потребують додаткового захисту, дітей, які розлучені із сім'єю.

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» доцільно б було визначити як окрему категорію «дитина – внутрішньо переміщена особа» зі спрощенням процедури отримання такого статусу.

На сьогодні найдієвішим, виходячи з його правової природи та призначення, залишається судовий захист прав дітей, який гарантований статтями 55, 124 Конституції України, де право на справедливий судовий розгляд є абсолютним та не підлягає обмеженню.

В умовах збройного конфлікту почала формуватись певна судова практика у справах щодо захисту прав дітей з урахуванням особливих умов, в яких опинилися діти у зв'язку із проведенням антитерористичної операції.

На сьогодні часто виникає питання про встановлення фактів народження на території, де проводиться антитерористична операція, оскільки заявники, в яких народились діти на тимчасово окупованій території, звертаючись до відділів державної реєстрації актів цивільного стану зіштовхуються з проблемою, коли для реєстрації народження потрібно надати дублікат медичного свідоцтва про народження або рішення суду про встановлення факту народження, а недійсність свідоцтва про народження дитини полягає в тому, що воно видане без використання Реєстру та повноважень на його видачу. Так, заявники звертаються до міської лікарні, де народилася дитина, з питання отримання дублікату медичного свідоцтва про народження, але їм відповідають, що необхідний письмовий запит від органу державної реєстрації актів цивільного стану, а відділ державної реєстрації актів цивільного стану посилається на те, що вони не мають змоги надіслати такий запит, оскільки територія, де знаходиться лікарня, є тимчасово окупованою територією та не контролюється українською владою, а тому відносини з державними органами та установами на цій території є неможливими. Таким чином, особи в ситуації що склалася змушені звертатися до суду із заявою про встановлення факту народження дитини, оскільки іншим шляхом одержати нове свідоцтво про народження дитини вони не мають можливості.

Наприклад, рішенням Красноградського районного суду Харківської області від 08 червня 2015 року було встановлено факт народження дитини в місті Донецьк¹⁰⁸, а рішенням Заводського районного суду м. Запоріжжя від 02 липня 2015 року було встановлено факт народження дитини в Гірницькому районі м. Макіївки Донецької області держави Україна¹⁰⁹.

У справі, що була розглянута 13 травня 2015 року Зарічним судом м. Суми, позивач вказувала на те, що вона перебувала в шлюбі з чоловіком, який загинув на Сході України, і від шлюбу мають доньку. Відповідно до пункту 9 Рішення Сумської обласної ради шостого скликання тридцять шостої сесії «Про внесення змін до Обласної програми соціального захисту населення на 2013–2016 роки», в інтересах своєї неповнолітньої доньки вона звернулась із заявою про отримання допомоги як члену сім'ї загиблого, однак відповідач категорично відмовилась надати письмову згоду про виплату допомоги.

Судом було зроблено висновок, що відповідач повністю заперече право позивача на

¹⁰⁸ Рішення Красноградського районного суду Харківської області від 08.06.2015 року по справі № 626/1162/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44961099>

¹⁰⁹ Рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя від 02 липня 2015 р. по справі № 332/2036/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46395250>

виплату допомоги та не надає згоду на її виплату, передбачену Рішенням Сумської обласної ради, внаслідок чого права неповнолітньої порушені та підлягають захисту.

Зокрема, суд вважав за необхідне визнати незаконною відмову у наданні згоди про виплату допомоги члену сім'ї загиблого, його доньці. Визнано уповноваженим представником сім'ї загиблого особу, яка діє в інтересах неповнолітньої, з правом отримання частини матеріальної допомоги постраждалим та сім'ям загиблих (померлих) при виконанні службового обов'язку під час антитерористичної операції, без надання згоди відповідача¹¹⁰.

Існують випадки, коли наявність збройного конфлікту на сході України враховується судом для надання дозволу виїзду дитини за кордон без згоди батька. Зокрема, суд взяв до уваги те, що оскільки на території Попаснянського району Луганської області здійснюється антитерористична операція (АТО), м. Гірське знаходиться поблизу лінії розмежування сил АТО і незаконних збройних формувань, а тому не виключається загроза загострення військових дій. Це створює потенційну небезпеку для життя і здоров'я мешканців міста, виключає нормальні умови для життя та розвитку дітей, шкодить їх психіці.

Враховуючи сказане, а також з огляду на те, що відповідач не надав суду своїх заперечень, суд визнав за можливе дозволити виїзд дитини за кордон без дозволу батька, адже це сприятиме створенню нормальних умов для життя та розвитку дитини. Разом із тим, вимога надання такого дозволу до повноліття дитини є нерозумною та може позбавити батька в подальшому брати участь у вихованні дитини¹¹¹.

Аналіз даних, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, свідчить, що на сьогодні в ньому відсутні судові рішення, що стосуються кримінальних проваджень, які пов'язані із порушенням прав неповнолітніх у зв'язку із проведенням антитерористичної операції.

Таким чином, *з метою належного захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту необхідно звернути увагу на цю проблему багатьом державним інституціям та виробити систематичні та взаємопов'язані кроки в цьому напрямку, більш детально регламентувати статус таких осіб із врахуванням особливостей умов збройного конфлікту, забезпечити чіткий соціальний та правовий захист таких осіб.*

¹¹⁰ Рішення Зарічного районного суду м. Суми від 13 травня 2015 року по справі № 591/7872/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44116612>

¹¹¹ Рішення Попаснянського районного суду Луганської області по справі № 423/941/15-ц від 15.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52637944>

3. СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

3.1. Евакуація дітей із зони АТО

Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, станом на 10 липня 2015 року кількість офіційно зареєстрованих переселенців в Україні становила 1 381 953, у тому числі 174 442 дітей¹¹². Проте початок збройного конфлікту на сході України показав неготовність як органів державної влади, так і керівництва незаконних угруповань т. зв. «ДНР» та «ЛНР» до вжиття дієвих заходів щодо захисту прав цивільного населення в цілому та дітей зокрема, передбачених нормами міжнародного права. Так, не дивлячись на те, що масова евакуація розпочалась з моменту початку бойових дій (квітень 2014 р.), однак здійснювалася вона переважно власними силами мешканців та за допомогою волонтерів. І лише у червні 2014 р. питання про організацію «гуманітарних коридорів» з метою створення необхідних умов для мирного населення, яке бажає виїхати, та недопущення нових жертв у районі проведення антитерористичної операції було підняте на державному рівні Президентом України Петром Порошенком. Як зазначається у звіті «“Котел” для мирних мешканців: Перешкоджання евакуації мирного населення під час збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях», підготовленому Центром Громадянських Свобод та Українською Гельсінською спілкою з прав людини під егідою Коаліції громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі», маршрути постійно діючих гуманітарних коридорів для виїзду мирного населення з Луганська, Донецька та Горлівки були опубліковані прес-центром АТО тільки 4 серпня, тобто через чотири місяці після початку масової евакуації¹¹³. Його автори також зазначають, що загалом протягом року постійних бойових дій у Донецькій та Луганській областях місцеве мирне населення, яке виявляло бажання залишити зони збройних сутичок, стикалося з різними формами спроб обмежити їх евакуацію з тимчасово окупованих територій на підконтрольній Україні території. Зокрема, ідеться про:

1. Намагання не допустити виїзд мирного населення із зони бойових дій (шляхом фізичного перешкоджання та/або залякування). Особливих розмахів це явище набуло влітку 2014 року щодо дітей, позбавлених батьківського піклування та опіки.
2. Артилерійський та стрілецький обстріл місць, відомих як місця збору мирного населення для подальшої евакуації.
3. Артилерійський обстріл, а також обстріл зі стрілецької зброї колон автотранспорту з мирними мешканцями під час евакуації у «гуманітарному коридорі» (або в умовах оголошеного «гуманітарного коридору»).
4. Демотивація людей, які прагнуть виїхати, шляхом залякування або насильницького відчуження нерухомого майна (мовою НЗФ – «націоналізація»), що належить тим, хто виїхав; оголошення переміщених осіб «зрадниками» «молодих республік».
5. Вимагання грошей за можливість залишити зону бойових дій.
6. Незаконне відчуження транспорту для евакуації мирного населення, що належить волонтерам.

Згадані вище форми перешкоджання евакуації мирного населення здійснювалися представниками НЗФ, що діють на території як «ДНР», так і «ЛНР», тобто є поширеними на всій тимчасово окупованій території. Вони здійснювалися в різних населених пунктах та в різні часові проміжки – щонайменше від травня 2014 року до березня 2015 року. Частіше вони здійснювалися в спеціальному медійному супроводі, а отже, їх можна назвати

¹¹² Криза в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/children_26266.html

¹¹³ «Котел» для мирних мешканців: Перешкоджання евакуації мирного населення під час збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/CCL_Zvit_MF_v5.pdf

інструментами інформаційної війни та пропаганди, елементами спеціальних операцій. Перешкоджаючи евакуації мирного населення в інші населені пункти України, учасники НЗФ заохочували переміщення людей до тимчасово окупованих ними територій та/або Російської Федерації, подеколи пропонували транспорт для евакуації саме в східному напрямку. Особливо виразною ця тенденція є у випадку з дітьми, позбавленими батьківської опіки та піклування, а також особами з інвалідністю та іншими соціально вразливими групами, що перебувають у спеціальних установах¹¹⁴.

Можливо, частково з цим пов'язана також і значна кількість постраждалих в зоні АТО дітей. Так, за даними ВООЗ, за період з березня 2014 до 8 липня 2015 року України загинуло 68 дітей та було поранено 182 дітей¹¹⁵. Зокрема, ніч на 9 травня 2014 року 37-річного Олега Бурихіна, 42-річну Ірину Бурихіну та їхню 10-річну доньку розстріляли в біля села Новоборовиці (Свердловський район Луганської області). Сім'я Лізи намагалася виїхати з рідного Антрациту на двох машинах Toyota FJ Cruiser. На виїзді з міста вони не підкорилися вимозі зупинитися на блокпості. Терористи зрешетили обидві машини в 15 км від кордону з Росією. Туди батько дівчинки хотів відправити сім'ю в безпечне місце – до рідної сестри. Батько і мама дівчинки загинули на місці, а дитина у важкому стані потрапила на операційний стіл в лікарню Свердловська з пораненням голови. Лізі зробили операцію. Вона одужує¹¹⁶.

Олег і Ліза Бурихіни. Фото: odnoklassniki.ru

20 серпня 2014 р. у Луганській області біля селища Хрящувате обстріляли автомобіль з родиною, яка намагалася втекти від бойових дій, в результаті загинула сім'я з дитиною. «За словами очевидців, машина їхала з великим білим прапором, але це не зупинило бойовиків. Бойовики стріляли з боку селища Самсонівська Краснодонського району. В автомобілі перебувала сім'я з п'ятирічною дитиною», – сказано в повідомленні інформцентру РНБО. В автомобілі перебувала сім'я з п'ятирічною дитиною. Чоловік і дитина загинули на місці, жінка померла на руках українських військових медиків¹¹⁷.

Нижче наведемо також декілька отриманих із відкритих джерел прикладів, пов'язаних з ускладненнями щодо евакуації дітей із зони АТО.

22 липня 2014 року прес-служба Донецької облдержадміністрації повідомила, що через бойовиків терористичного батальйону «Восток» з Донецька не вдалося евакуювати 135 дітей віком до 4 років. «Усі прохання і переконання керівництва і вихователів дитячих будинків були зустрінуті представниками незаконного збройного формування “Восток” вкрай агресивно. На адресу співробітників дитячих будинків звучали прямі погрози смерті», – зазначили в ДоНОДА¹¹⁸.

¹¹⁴ «Котел» для мирних мешканців : Перешкоджання евакуації мирного населення під час збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/CCL_Zvit_MF_v5.pdf

¹¹⁵ Криза в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/children_26266.html

¹¹⁶ Дівочка, семью которой расстреляли террористы из «Луганской республики», пошла на поправку [Электронный ресурс] // Gazeta.ua. – 2014. – 12 мая. – Режим доступа: http://gazeta.ua/ru/articles/np/_devochka-semyu-kotoroj-rasstrelyali-terroristy-iz-luganskoj-respubliki-poshla-na-popravku/557298

¹¹⁷ У Луганській області обстріляна машина з біженцями, загинули троє людей [Електрон. ресурс] // Корреспондент.net, 21 серпня 2014, 13:07. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3408626-uhanskii-oblasti-obstriliana-mashyna-z-bizhentsiamy-zahynuly-troie-luidei>

¹¹⁸ Террористы ДНР хотят вывезти 150 сирот в Россию - Тарута [Электрон. ресурс]. - Режим доступа: http://news.liga.net/news/politics/2538736-boeviki_dnr_khotyat_vyvezti_150_siroty_rossiyu_taruta.htm

29 липня 2014 року в YouTube з'явилося відео, де бойовики батальйону «Восток» беруть участь в евакуації дітей з Донецького обласного будинку дитини у «більш безпечне місце», пояснюючи це тим, що українські військові невибірково обстрілюють місто. Наступного дня з'явилося повідомлення від МОЗ про те, що діти з цього будинку були евакуйовані у Маріуполь. «28 липня 81 дитина, з яких 20 дітей віком до 1 року, а також медичний персонал Донецького обласного будинку дитини та Донецького міського будинку дитини у супроводі медперсоналу були перевезені в Маріуполь». Такий поворот подій викликав багато обурення у ополченців. Батальйон «Восток» ситуацію ніяк не коментував¹¹⁹.

5 серпня 2014 р. члени так званої «ЛНР» не випустили з Алчевського протитуберкульозного санаторію № 1, що знаходиться в зоні бойових дій, 22 дитини. Терористи затримали лікаря дитячого санаторію за «спробу незаконного вивозу дітей з території “ЛНР”»¹²⁰.

За інформацією спікера Інформаційного центру РНБО Андрія Лисенко, станом на 7 серпня 2014 року з Луганської та Донецької областей у вільні від терористів міста України переїхали 43 дитячих будинки сімейного типу та 85 прийомних сімей¹²¹.

Як повідомляла прес-служба Державної служби з надзвичайних ситуацій України з посиленням на Міжвідомчий координаційний штаб, станом на 15.08.2014 із закладів соціального захисту дітей (притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей), які розташовані в районах проведення антитерористичної операції, евакуйовані всі діти.

У серпні 2014 р. ще тривали переговори з організації переселення 119 вихованців Краснодонського дитячого будинку-інтернату і дитячого відділення Ровеньківського будинку-інтернату для осіб похилого віку та інвалідів Донецької області, які безпосередньо знаходяться в зоні активних дій антитерористичної операції, у шість інтернатних закладів Сумської, Харківської та Полтавської областей.

З Луганської області в інші області переїхали 17 дитячих будинків сімейного типу та 26 прийомних сімей, в яких виховується 43 рідних дитини і 130 дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Всього – 173 дитини.

З Донецької області в інші області переїхали 28 дитячих будинків сімейного типу та 62 прийомні сім'ї, в яких виховується 78 рідних дітей і 294 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Всього – 372 дитини.

Як повідомляв УНІАН, загалом з Донецької та Луганської областей, де тривають бойові дії по звільненню населених пунктів від проросійських бойовиків, евакуйовано понад 1500 дітей-сиріт¹²².

«Станом на сьогодні [18.08.2014 р.] зі сходу України евакуйовано 1508 українських дітей цих категорій. У той же час 119 дітей все ще продовжують перебувати в Краснодонському та Ровеньківському будинках-інтернатах. При цьому зусиллям органів державної влади України з їх вивезення всіяко перешкоджають представники терористичних формувань. Не виключається, що терористи знову будуть здійснювати спроби викрадення і незаконного вивозу дітей в Російську Федерацію, в тому числі під прикриттям гучної риторики пана Астахова», – зазначає МЗС України¹²³.

¹¹⁹ СВ евакуировало детей из детдома ДНР к фашистам в Мариуполь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cont.ws/post/98670>

¹²⁰ В Алчевске террористы не выпускают из зоны боевых действий 22 ребенка [Электронный ресурс] // УНІАН, 12.08.2014. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/950167-v-alchevske-terroristy-ne-vyipuskayut-iz-zonyi-boevyih-deystviy-22-rebenka.html>

¹²¹ Минсоцполитики начинает эвакуацию всех детей из зоны АТО – СНБО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.liga.net/news/politics/2848299-minsotspolitiki_nachinaet_evakuatsiyu_vsekh_detey_iz_zony_ato_snbo.htm

¹²² Шість інтернатів готові прийняти 119 дітей-сирот і інвалідів, які залишилися в зоні АТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/society/952828-shest-internatov-gotovyi-prinyat-119-detey-sirot-i-invalidov-kotoryie-ostalis-v-zone-ato.html>

¹²³ Из восточных областей в безопасные регионы Украины эвакуировано более 1,5 тысячи детей-сирот [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://health.unian.net/regnews/952537-iz-vostochnyih-oblastey-v-bezopasnyie-regionyi-ukrainyi-evakuirovano-bole-15-tysyachi-detey-sirot.html>

Пізніше «дитячий омбудсмен «ДНР»» Яна Чепікова заявила, що у 85 з вивезених влітку дітей з інтернатів і дитбудинків є батьки, які живуть на території невизнаної республіки і наполягають на поверненні своїх дітей¹²⁴.

24 грудня 2014 року віце-прем'єр-міністр, міністр регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Геннадій Зубко заявив, що із зони антитерористичної операції було евакуйовано 95 % дітей з дитбудинків та інтернатів. Про це він повідомив на брифінгу: «95 % дітей з дитбудинків та дитячих інтернатів із зони АТО були вивезені. Там залишилося не більше 100 дітей»¹²⁵.

Станом на січень 2015 року за оцінками уповноваженого президента з прав дитини Миколи Кулеби евакуації з «гарячих точок» в зоні АТО підлягає близько 4 тис. дітей. З Дебальцевого з прилеглими населеними пунктами необхідно було вивезти не більше 1000 дітей, Красногоровки – не більше 300 дітей, Мар'їнки – близько 200 дітей, Авдіївки – не більше 600 дітей, Майорського – не більше 200 дітей, Вуглегірська – не більше 150 дітей, Станиці Луганської – близько 1000 дітей і Кримського – від 10 до 20 дітей. Як зазначив омбудсмен, українське законодавство не дозволяє вивезти дітей із зони АТО без дозволу батьків¹²⁶.

За даними уповноваженого президента України з питань прав дитини Миколи Кулеби на 26 січня 2015 року з Мар'їнки і Красногоровки (Донецька область) вдалося вивезти 75 дітей. Діти були вивезені за згодою батьків на санаторно-курортне лікування у Дніпропетровську область. Глава МВС області звертався до бойовиків з проханням припинити військові дії, а також до представників ОБСЄ для «для сприяння забезпеченню безпеки вивозу дітей». На деякий час бойовики припинили обстріл, дітей супроводжували співробітники кримінальної міліції у справах дітей^{127, 128}.

27 січня 2015 року на території, тимчасово непідконтрольній Україні, знаходилося близько 500 тисяч дітей¹²⁹.

За даними на 4 червня 2015 р. в зоні АТО в інтернатах, спецшколах, дитячих будинках знаходиться 3500 дітей, 150 з яких – сироти. За словами заступника керівника Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Офісу Уповноваженого ВР з прав людини Катерини Чумак, у разі загострення ситуації у зоні проведення АТО єдине, чим забезпечені діти прифронтової зони, – тимчасові тісні бомбосховища без належної вентиляції та запасу питної води. Ще 9 лютого 2015 року прем'єр-міністр Арсеній Яценюк у відповідь на подання Уповноваженого ВР з прав людини щодо налагодження системи евакуації установ Донецької та Луганської областей видав доручення, в якому просив «терміново вжити необхідних заходів щодо врегулювання порушених питань». Утім, на серпень 2015 року 3585 дітей залишалися у зоні АТО. А на питання моніторів НПМ про те, куди у разі небезпеки вивозити дітей, неодноразово чули відповідь від керівників та працівників закладів, що така інформація до них не доведена. А лише у 70 км зоні від лінії бойових зіткнень розташовані 33 інтернатні установи, що знаходяться як у комунальній власності, так і підпорядковані Міністерствам освіти, охорони здоров'я та соціальної політики. Так, на момент доповіді, у Северодонецькій обласній загальноосвітній школі-інтернаті I–III ступенів навчалось 86 підопічних, мали статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

¹²⁴ ДНР поднимет в Минске вопрос о возвращении 85 детей, вывезенных украинскими властями [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/politics/dnr_podnimet_v_minske_vopros_o_vozvrashchenii_85_detey_vyvezennykh_ukrainskimi_vlastyami/

¹²⁵ Из зоны АТО эвакуированы 95 % из детдомов и интернатов [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ukranews.com/news/151258.Iz-zoni-ATO-evakuirovani-95-iz-detdomov-i-internatov.ru>

¹²⁶ Эвакуации из «горячих точек» подлежат около 4 тысяч детей – детский омбудсмен [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/evakuacii-iz-goryachih-tochek-podlezhit-okolo-4-tysyach-detey-detskiy-ombudsmen-165207_.html

¹²⁷ Из Мар'їнки и Красногоровки в «часы тишины» вывезли 75 детей [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://vesti-ukr.com/donbass/86304-iz-marinki-i-krasnogorovki-v-chasy-tishiny-vyvezli-75-detej>

¹²⁸ Из Мар'їнки и Красногоровки эвакуируют детей [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/1012952-iz-marinki-i-krasnogorovki-evakuiujut-detej.html>

¹²⁹ Омбудсмен предложил принудительную эвакуацию детей из зоны АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://vesti-ukr.com/donbass/86498-ombudsmen-predlozhit-prinuditelnuju-jevakuciju-detej-iz-zony-ato>

У Держинській загальноосвітній школі-інтернаті I–III ступенів Держинської міської ради перебувало 319 учнів. З 92 підопічних Маріупольського дитячого будинку «Центр опіки» 56 дітей були покинуті або позбавлені батьківського піклування.

У Макіївському будинку дитини системи охорони здоров'я, діти з якого ще наприкінці 2014 року були перевезені до Краматорського будинку дитини «Антошка», на червень 2015 року поступило близько 20 нових вихованців¹³⁰.

10 червня 2015 року Руслан Колбаса, який опікується у Мінсоцполітики захистом прав дітей і всиновленням, у відповідь на зауваження НППМ відповів ВВС Україна: «У цій зоні кожен заклад переслав нам ці плани евакуації, куди вони будуть переїжджати і як». Він розповів, що плани з евакуації дітей складає місцева влада – на рівні обласних, районних адміністрацій та самих закладів. «Вони затверджують це своїми наказами, є процедура, плани не складаються міністерством по кожному притулку чи інтернату». Колбаса додав, що ці плани не розголошуються, оскільки евакуацію проводять рятувальники спільно з силовими органами¹³¹.

Станом на лютий 2015 р. Краснолиманська спеціальна школа-інтернат Донецької області, де навчаються і проживають 92 дитини з особливими потребами в навчанні, з затримкою психічного розвитку, мовленнєвими порушеннями (у т. ч. троє – переселенці з окупованих Горлівки, Донецька та Єнакієвого), не отримувала інструкцій щодо дій у разі термінової евакуації¹³².

Ще однією категорією дітей, якими повинна опікуватися наша держава, є вихованці виховних колоній. На наш запит Державна пенітенціарна служба України повідомила, що на момент виходу з-під контролю української влади Донецького слідчого ізолятора ДПтС України в Донецькій області, який розташований по вул. Кобозева, 10а, м. Донецьк, у ньому утримувалось 17 неповнолітніх. У Луганській установі виконання покарань управління ДПтС України в Луганській області (№ 17), яка розташована по вул. 23 Лінія, 4, м. Луганськ, утримувалось 4 неповнолітніх.

За інформацією ДПтСУ, через незалежні від них обставини, неповнолітні, які тримались у зазначених установах, не були евакуйовані на підконтрольну українській владі територію. На теперішній час у ДПтС України відсутня інформація про подальшу долю неповнолітніх, які тримались у вищезазначених установах¹³³.

3.2. Викрадення дітей

Під час збройного конфлікту стали відомі випадки викрадення дітей, які знаходяться на забезпеченні у Україні, а саме дітей-сиріт, хоча відомий також принаймні один випадок викрадення бойовиками дітей задля шантажу батьків. Проблема полягає у тому, що бойовики позиціонують вивіз дітей зі свого боку на територію Російської Федерації як евакуацію, а евакуацію з української сторони – як викрадення.

Перші новини про те, що на непідконтрольній території були викрадення дітей-сиріт, з'явилися 12 червня 2014 року. Терористи викрали 25 дітей, які їхали автобусом зі Сніжного Донецької області на відпочинок на Дніпропетровщину. Спочатку вони розгорнули автобус у бік Криму, а потім повезли до кордону з Росією в пункт пропуску «Довжанський»

¹³⁰ Правозахисники закликають евакуйовувати дітей-сиріт з зони АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/06/4/195036/>

¹³¹ Мінсоцполітики: плани евакуації сиріт з Донбасу готові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/06/4/195036/>

¹³² Діти Краснолиманської спеціальної школи-інтернату потребують захисту та змін умов проживання [Електронний ресурс] // Національний превентивний механізм. – Режим доступу: <http://www.npm.org.ua/ua/news/diti-krasnodimanskoj-specialnoi-shkoli-internatu-potrebuyut-zahistu-ta-zmin-umov-prozhivannja.htm>

¹³³ Лист Державної пенітенціарної служби України від 10.11.2015 р. № 6/2-313/9-15-ЗПП

на Луганщині, який їм вдалося перетнути. Всі діти з однієї родини. Двоє з них мають батьків, а ще 23 – діти-сироти, або позбавлені батьківського піклування, як зазначається на сторінці уповноваженого президента України з прав дитини в Facebook. «Сьогодні 25 українських дітей, з яких 23 є дітьми-сиротами та позбавленими батьківського піклування, які слідували з міста Сніжного Донецької області на оздоровлення до Дніпропетровської області, під дулами автоматів представників так званої Донецької народної республіки перетнули український кордон з Російською Федерацією. Офіс уповноваженого президента України з прав дитини розцінює такі дії проросійських бойовиків нічим іншим, як міжнародним викраденням дітей та їх незаконним переміщенням за кордон. Вимагаємо від офіційних органів влади Російської Федерації припинити чинити злочини проти дітей України та виконувати взяті на себе зобов'язання», – йшлося в офіційній заяві.

Пізніше стало відомо, що мати прийомної сім'ї разом з 9 дітьми категорично відмовилася перетинати кордон без дозвільних документів, вийшла з автобуса і повернулася в Україну, а двох виховательок Сніжнянського дитбудинку з дітьми повезли до Російської Федерації у наметове містечко для біженців у місті Новошахтинськ^{134, 135}.

13 червня генеральний консул України у Ростові-на-Дону Віталій Москаленко повідомив, що дітей повернуть назад. «Ми вже домовилися, що будемо повертати дітей до України. Слідство триватиме ще години три-чотири, а потім дітей можна буде забрати і повернути в Україну, що ми й маємо намір зробити», – зазначив він і додав, що російські правоохоронні органи розслідують факт незаконного переміщення 16-ти українських дітей-сиріт з міста Сніжне Донецької області на територію Росії. За словами генконсула, діти перебували у пансіонаті «Донецький» в місті Донецьк Ростовської області РФ¹³⁶.

Тим часом 13 червня з'явилася інформація, що терористи захопили в Краматорську на Донеччині дитячий будинок «Антошка». «Представники ДНР заборонили вивіз дітей з Краматорського будинку дитини «Антошка». В установі близько 60 дітей віком до чотирьох років, більшість дітей з особливими потребами», – повідомила Дарина Касьянова, керівник програми «Сирітству – ні!» благодійного фонду Ріната Ахметова «Розвиток України»¹³⁷.

4 липня 2014 року стало відомо, що бойовики змушують директорів інтернатів у Донецькій області під дулами автоматів оформляти документи для вивозу дітей-сиріт в Росію. «Приходять озброєні люди і вимагають, щоб оформляли документи на законне вивезення дітей до Росії. Кожен директор виконує функції опікуна для дітей, тому може займатися таким оформленням. За моїми даними, відвідали вже кілька інтернатів», – анонімно інформаційному агентству «Острів» розповіло джерело в одному з інтернатів регіону. Джерело пов'язує візити бойовиків з ситуацією, коли 12 червня група дітей-сиріт з міста Сніжне по дорозі на відпочинок в Дніпропетровську область була перехоплена озброєними бойовиками. Згодом автобус виявився на території Ростовської області РФ. Україна подала офіційну заяву в Європейський суд із вимогою вплинути на Росію, і викрадених дітей врешті-решт повернули на Батьківщину. «Зараз хочуть вивезти наших дітей так, щоб до російських прикордонників потім не пред'являли претензії», – сказало джерело¹³⁸.

¹³⁴ Террористы похитили 25 детей из Снежного и пытаются вывезти их в Россию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/politika/terroristy-pohitili-25-detey-iz-snezhnogo-i-pytayutsya-vyvezti-ih-v-rossiyu-371035.html>

¹³⁵ Террористы увезли двух воспитательниц и 16 украинских детей в лагерь для беженцев в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/terroristy-uvezli-dvuh-vozpitatelnic-i-16-ukrainskih-detey-v-lagerya-dlya-bezhencev-v-rossii-371082.html>

¹³⁶ Россия вернет похищенных террористами украинских детей-сирот – генконсул в Ростове-на-Дону [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/politika/rossiya-vernet-ugnannyh-terroristami-ukrainskih-detey-sirot-genkonsul-v-rostove-na-donu-371171.html>

¹³⁷ Террористы похитили 25 детей из Снежного и пытаются вывезти их в Россию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/politika/terroristy-pohitili-25-detey-iz-snezhnogo-i-pytayutsya-vyvezti-ih-v-rossiyu-371035.html>

¹³⁸ Вооруженные люди заставляют директоров интернатов в Донецкой области оформлять документы для вывоза детей-сирот в РФ – источник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/general/criminal/news/449255/>

11 липня 2014 року продовжувала з'являтися інформація про те, що бойовики продовжують тиснути на керівників шкіл-інтернатів, аби ті оформили всі документи на вивіз дітей за кордон¹³⁹.

12 липня 2014 року прес-служба Міністерства закордонних справ України повідомила, що бойовики «ДНР» мають намір вивезти близько 150 дітей-сиріт до Росії. «До Міністерства закордонних справ України надійшла інформація щодо чергового незаконного наміру членів терористичної організації “Донецька народна республіка” 13 липня 2014 р. примусово вивезти з території України до Російської Федерації близько 150 дітей – вихованців Мар’їнської і Донецької загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». МЗС закликав російську сторону неухильно дотримуватися своїх міжнародно-правових зобов’язань у сфері захисту прав дітей та сприяти запобіганню випадків їх міжнародного викрадення¹⁴⁰.

14 липня 2014 року на своїй сторінці у Facebook в.о. начальника управління інформаційної політики та з питань преси Донецької облдержадміністрації Олена Малютіна написала наступне: «Дітей з Мар’їнського інтернату вивозять. Прямо зараз, незважаючи на обіцянки, дітей з Мар’їнського інтернату на газелях озброєні представники ДНР вивозять до Росії. Ні дозволу на вивіз дітей, тим більше ні згоди дітей у ДНР немає»¹⁴¹. За інформацією ж ТСН, документи на дітей були оформлені на підставі довіреностей, які терористи взяли у керівників інтернатів, погрожуючи тим зброєю¹⁴².

26 липня 2014 року у сюжеті ТСН із посиланням на Міністерство Закордонних Справ з’явилася інформація про те, що бойовики «ЛНР» викрали з луганського інтернату 60 дітей-сиріт. За їх ствердженням, діти потребували постійного медичного спостереження. Дозвільні документи на переміщення сиріт були відсутні. Були свідчення про те, що вихо-

¹³⁹ Терористи продовжують попитки вивезти сирот в Росію – МИД [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/938873-terroristy-prodoljayut-popyitki-vyivezti-sirot-v-rossiyu-mid.html>

¹⁴⁰ Боевики ДНР намерены насильно вывезти в Россию 150 детей-сирот [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/boeviki-dnr-namereny-nasilno-vyvesti-v-rossiyu-150-detey-sirot-148874_.html

¹⁴¹ В Донецкой области террористы похищают детей-сирот и вывозят в Россию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/939491-v-donetskoj-oblasti-terroristy-pohischayut-detey-sirot-i-vyivozyat-v-rossiyu.html>

¹⁴² Террористы вывозят более сотни украинских детей-сирот в Россию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/terroristy-vyvozyat-bolee-sotni-ukrainskih-detey-sirot-v-rossiyu-376963.html>

ванців інтернату помістили у два автобуси і везуть до кордону з РФ. «Головний лікар інтернату знаходиться в заручниках у терористів. МЗС України негайно звернувся з нотою до Російської Федерації, в якій міститься категорична вимога не допустити незаконне вивезення українських дітей-сиріт до Росії»¹⁴³. Серед понад 60 дітей-сиріт, яких т. зв. ополченці «ЛНР» намагалися вивезти з Луганської області в Росію, 16 – у віці до одного року. «За оперативною інформацією, група терористів з так званої “ЛНР” вчора близько 17:15 годин викрала з дитячого будинку міста Луганськ 61 дитину, з них 16 – до року, і без відповідних дозвільних документів двома автобусами намагаються вивезти їх до Російської Федерації. Всі діти вимагають постійного медичного спостереження», – було сказано в повідомленні МОЗ. Крім того, як зазначалося в повідомленні, серед заручників також знаходилося 19 співробітників інтернату¹⁴⁴. 27 липня завдяки спільним зусиллям МЗС та інших органів державної влади України було забезпечено повернення дітей в Україну¹⁴⁵. Опікун дітей, головлікар Будинку малюка Катерина Донцова розповіла журналістам, як «міністр охорони здоров'я ЛНР» умовив її евакуювати дітей до Криму. Про те, що автобуси з дітьми збираються відправити в Ростов, Катерина Михайлівна дізналася тільки на прикордонному пункті. Вона відразу ж заявила, що не допустить цього і, якщо буде потрібно, ляже під колеса автобуса. Після цього, завдяки участі українського МЗС, Уповноваженого з прав людини і досить зваженої позиції російських прикордонників, автобуси з дітьми були відправлені через прикордонний пункт «Ізварине» через територію РФ в український райцентр Мілове¹⁴⁶.

7 серпня 2014 року стало відомо, що в Торезі бойовики «ДНР» викрали дітей начальника Торезької виправної колонії № 28 і змусили його звільнити 45-річного уродженця Одеси, який був засуджений на 14 років позбавлення волі за тероризм та умисне вбивство. Бойовики увірвалися до адміністративної будівлі колонії та пред'явили «постанову» так званої «Верховної ради ДНР» з вимогою терміново звільнити одного з ув'язнених. Після того, як начальник виправної колонії відмовився звільнити злочинця, йому запропонували поговорити по телефону з дружиною, яка сказала, що її і двох дітей тримають у заручниках оз-

броєні люди, погрожують розправою. Після цього чоловік був змушений звільнити засудженого¹⁴⁷.

8 серпня 2014 року терористи викрали 7 українських дітей з Будинку малюка міста Луганська. Як повідомила прес-служба МЗС України, представниками збройних терористичних формувань, що діють на сході України, було незаконно переміщено через пункт пропуску «Ізварино-Донецьк» до Російської Федерації 7 українських дітей (усі віком до 2-х років, хворі на дитячий церебральний параліч). Через нехтування терористами особливих потреб вказаних дітей (які з огляду на захворювання потребують постійного медичного

¹⁴³ Террористы похитили 60 детей из интерната в Луганске [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/politika/terroristy-pohitili-60-detey-iz-internata-v-luganske-378794.html>

¹⁴⁴ Ополченцы «ЛНР» похитили 16 детей-сирот в возрасте до года – Минздрав [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rian.com.ua/incidents/20140727/355377556.html>

¹⁴⁵ Терористи викрали 7 українських дітей з Будинку малюка м. Луганськ (укр./рос.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/2116-+>

¹⁴⁶ Дети из Луганского дома малютки вернулись в Украину (фоторепортаж) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://informator.lg.ua/archives/14632>

¹⁴⁷ Боевики «ДНР» похитили детей начальника колонии и заставили его освободить опасного террориста [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/boeviki-dnr-pohitili-detey-nachalnika-kolonii-i-zastavili-ego-osvobodit-opasnogo-terrorista--542666.html>

супроводу), під час перевезення погіршився стан здоров'я одного з малюків¹⁴⁸. 12 серня перший заступник глави АП Валерій Чалий повідомив, що дітей повернуть в Україну. «Терористи виходять за рамки всього людського. Вони забрали цих дітей і вивезли до Росії. На щастя... цих дітей, сподіваюся, завтра повернуть в Україну. Зараз вони перебувають у лікарні, тому що у них просто шок був. Консул взяв їх на поруки і завтра повертає»¹⁴⁹.

27 лютого 2015 року вихованців зі шкіл-інтернатів Донецька та Амвросіївки було вивезено «ДНР» на відпочинок до пансіонату в Піцунді. Від самого початку Абхазія висловила готовність прийняти 30 дітей-сиріт, але поїхало лише 23¹⁵⁰, ¹⁵¹.

Знову ж таки до Абхазії дітей зі Сніжнянського Центру реабілітації дітей-інвалідів відправили 5 жовтня 2015 року. 15 жовтня дітей повернули в «ДНР»¹⁵².

3.3. Обстріли шкіл та дитячих садочків

За даними так званого міністерства оборони самопроголошеної ДНР, постійно піддається обстрілу з української сторони місто Горлівка Донецької області. За словами дитячого омбудсмена самопроголошеної республіки, в Горлівці за час протистояння між ополченням ДНР і ВСУ спостерігається найвищий показник загибелі дітей від розривів українських снарядів.

У результаті артилерійського обстрілу терористів 13 липня 2014 року було істотно пошкоджено загальноосвітню школу № 51, що розташована у Південному кварталі міста Луганська. Під час обстрілу загинув сторож освітнього закладу та жінка, якій відірвало ногу. Ще раз школа потрапила під обстріл напередодні 1 вересня того ж року. На території школи було зафіксовано 13 влучень, з яких близько 5 – в саму будівлю¹⁵³.

З 13 липня 2014 року школа № 1 у місті Красногорівка Донецької області не працює. Під час обстрілу того дня снаряди впали в актову залу, спортзал. Пробитий дах, внутрішні стіни, вибиті вікна. Раніше у школі навчалось 450 дітей, зараз навчальний процес призупинено. Школа знаходиться близько до лінії фронту і постійно піддається обстрілам¹⁵⁴.

5 листопада 2014 року у Донецьку під артобстріл потрапила школа № 63, у результаті чого двоє дітей загинуло, ще четверо –

Фото: dialog.ua

¹⁴⁸ Терористи викрали 7 українських дітей з Будинку малюка м. Луганськ (укр./рос.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/2116-+>

¹⁴⁹ Завтра в Україну вернутя 7 детей, похищенных в Луганске – Чалий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.liga.net/news/politics/2884796-zavtra_v_ukrainu_vernutsya_7_detey_pokhishchennykh_v_luganske_chalyu.htm

¹⁵⁰ 30 сирот из ДНР отправятся в Абхазию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novorossia.su/ru/node/15497>

¹⁵¹ Дети из школ-интернатов ДНР отправились на отдых в Абхазию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lifeneews.ru/news/150480>

¹⁵² Дети-инвалиды из ДНР отправились на отдых в Абхазию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/society/deti_invalidy_iz_dnr_otpravilis_na_otdykh_v_abkhaziyu/

¹⁵³ В луганской школе № 51, пострадавшей от обстрелов, прошла акция памяти (фото) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cxid.info/v-luganskoj-shkole-51-postradavshej-ot-obstrelov-proshla-akciya-pamyati-foto-n125500>

¹⁵⁴ Как выглядит школа в Красногоровке после обстрела террористов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.espreso.tv/news/2015/06/22/kak_vyglyadyt_shkola_v_krasnogorovke_posle_obstrelya_terrorystov

були поранені, пише УНІАН¹⁵⁵ з посиланням на Наталію Ємченко: «На стадіон біля 63-ої школи в Донецьку (біля аеропорту) потрапив снаряд. Про це повідомив нам волонтер з Гуманітарного штабу “Допоможемо”. В цей час на стадіоні були діти. Дітей заносять у школу і чекають швидких. За інформацією від нашої людини – є загиблі: і діти, і дорослі».

У Раді національної безпеки та оборони України вважають, що поява російської знімальної групи одразу після обстрілу бойовиками школи в Донецьку свідчить про спланованість злочину. Речник МЗС Євген Перебийніс заявив¹⁵⁶, що обстріл школи в Донецьку, внаслідок якого загинули діти, вівся з Макіївки, контрольованої бойовиками. Про це він написав у своєму Twitter та виклав як фотодоказ матеріали аналітичного журналіста з ніком Ukraine@war у Twitter, який провів розслідування у своєму блозі¹⁵⁷.

13 листопада 2014 року у с. Нижнє Тепле (Луганська область) артилерією пошкоджено загальноосвітню школу, ще один зі снарядів влучив у дитячий садок, через що почалася пожежа. Потерпілих немає – ні школа, ні дитсадок не працювали¹⁵⁸.

8 грудня 2014 року у місті Артемово під обстріл потрапила школа. За даними начальника Головного управління Міністерства внутрішніх справ у Донецькій області В'ячеслава Аброськіна, на момент обстрілу у школі знаходилося 50 дітей, вчитель встиг завести дітей у підвал. Але хлопчик 2006 року народження, який гуляв біля свого будинку, отримав уламкове поранення в район попереку^{159, 160}.

У своєму звіті за результатами польової місії до міста Краматорська міжнародна організація International Partnership for Human Rights повідомила, що внаслідок ракетного нападу на місто 10 лютого 2015 року загинуло 9 мирних жителів, ще 35 були поранені, 5 з яких – діти. Під вогонь потрапили не лише військові об'єкти, а й житлові будинки, міська лікарня та дитяча лікарня, школа, в якій знаходилися діти¹⁶¹.

У січні 2015 року у селі Троїцьке після обстрілів була пошкоджена загальноосвітня школа. Вдруге її обстріляли у березні 2015 року. За словами Геннадія Москаля, в радіусі кількох кілометрів від школи українські військові не дислокувалися¹⁶².

14 січня 2015 року під час масивного обстрілу міста Авдіївки снаряд потрапив у спортивну залу школи № 3. З 13 січня у школах Авдіївки було призупинено навчальний процес, про це повідомив начальник Головного управління Міністерства внутрішніх справ у Донецькій області В'ячеслав Аброськін¹⁶³.

21 січня 2015 року місто Стаханов пережило масивний обстріл. Основний удар припав на вулицю Лобачевського, де пошкоджено шість житлових будинків: три – в провулку Леніна, два – на площі Перемоги, ще один на вул. 60 років Жовтня. Повністю зруйнований

¹⁵⁵ У Донецьку снаряд влучив в школу: загинули дві дитини, четверо – в реанімації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1005635-u-donetsku-snaryad-vluchiv-v-shkolu-zaginuli-dvi-ditini-chetvero-v-reanimatsiji.html>

¹⁵⁶ Обстріл школи в Донецьку, внаслідок якого загинули діти, вівся з окупованої бойовиками Макіївки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1005879-obstril-shkoli-v-donetsku-vnaslidok-yakogo-zaginuli-diti-vivsia-z-okupovanoji-boyovikami-makijivki.html>

¹⁵⁷ Rocket that hit School No63 did not come from Peski [Electronic Resource]. – Way of access : <http://ukraineatwar.blogspot.nl/2014/11/rocket-that-hit-school-no63-did-not.html?m=1>

¹⁵⁸ На Луганщині через обстріл бойовиків пошкоджена школа і дитсадок, постраждалих немає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/123635>

¹⁵⁹ МВД: В результате обстрела боевиками школы в Артемово Донецкой области ранен ребенок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gordonua.com/news/war/MVD-V-rezultate-obstrela-boevikami-shkoly-v-Artemovo-Doneckoy-oblasti-ranen-rebenok-55087.html>

¹⁶⁰ В Донецкой области обстреляли школу: осколками ранен восьмилетний мальчик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kp.ua/incidents/481482-v-donetskoj-oblasti-obstrelialy-shkolu-oskolkamy-ranen-vosmyletnyi-malchik>

¹⁶¹ Mission report: Rockets hit residential area in Kramatorsk, Ukraine [Electronic Resource]. – Way of access: http://iphronline.org/wp-content/uploads/2015/05/rockets_hit_residential_area_in_kramatorsk_ukraine.pdf

¹⁶² У Троїцькому обстріляли загальноосвітню школу – вдруге за останні кілька місяців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moskal.in.ua/?category=news&news_id=1530

¹⁶³ Ведется массированный обстрел Авдеевки: снаряд попал в школу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-avdeevke-idet-massirovannyi-artobstrel-boevikami-snaryady-popali-v-shkolu-584009.html>

будинку у провулку Майському. Без скла залишилися дитячі садки «Горобинка» і «Золотий ключик».

Значні руйнування в районі вулиць Партизанській, Тельмана, Ізотова. Практично повністю знищено два житлових будинки і кілька сараїв, частково пошкоджено лінії електропередач, газопровід, будівля дошкільного навчального закладу «Сонечко»¹⁶⁴.

У результаті обстрілу 22 січня 2015 року постраждали школа та дитячий садок, повідомили УНН в прес-службі міської ради Горлівки. «Також обстріли 22 січня призвели до нових руйнувань об'єктів сфери освіти. Так, у черговий раз постраждала будівля 85 школи і 116 дитячого садка, скління пошкоджено також у школі № 8», – йдеться у повідомленні.

У профільному управлінні підкреслили, що у зв'язку із загостренням ситуації в місті з 26 по 28 січня горлівські школярі будуть проходити навчання дистанційно, дитячі садки в зазначений період працювати не будуть. Всього за час бойових дій на території міста пошкоджено 15 установ сфери охорони здоров'я, а також 65 об'єктів сфери освіти¹⁶⁵.

22 січня 2015 року у Ровеньках була обстріляна школа, в якій вівся урок. Один із учнів випадково зняв на відео момент обстрілу. Пізніше з'ясувалося, що школа постраждала внаслідок артдуелі «казаків» та бойовиків «ЛНР» у центрі міста¹⁶⁶.

Під час чергового обстрілу 6 лютого у Авдіївці було пошкоджено школу № 2 та школу № 5. У будівлях пробито стіни, вибито скло з вікон, пошкоджені дерева біля школи¹⁶⁷.

12 лютого 2015 року у Авдіївці під час обстрілу постраждала школа № 4 та 2 дитячих садка¹⁶⁸.

13 лютого 2015 року у місті Артемівську під обстріл потрапила школа № 4 та дитячий садок № 4. У школі вибиті вікна, є пошкодження внутрішньої системи опалення: шрапнеллю пробита батарея. У дитячому садку частково пошкоджено покрівлю, вікна, в результаті скидання води з теплопункту сталося затоплення підвалу¹⁶⁹.

У школі навчальний процес було призупинено лише на 10 днів – 23 лютого заняття було поновлено. Паралельно з навчальним процесом велися і будівельно-монтажні роботи, але тільки в тих приміщеннях, де не проходили заняття¹⁷⁰.

В ніч на 6 березня 2015 року Авдіївка знов піддалася обстрілу. Снаряди влучили в будівлю загальноосвітньої школи № 2. За даними місцевих жителів, суттєво постраждали кабінети № 26 і 27¹⁷¹.

Фото: dialog.ua

¹⁶⁴ Стаханов продолжают обстреливать (ФОТО) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.0642.ua/article/717811>

¹⁶⁵ У Горлівці під обстріл потрапила дитяча лікарня, школа та дитсадок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1429498-u-gorlivtsi-pid-obstril-potrapila-dityacha-likarnya-shkola-ta-ditsadok>

¹⁶⁶ «Мы поддались на провокацию хунты», – во время перестрелки между боевиками в Ровеньках под обстрел попали школьники. ВИДЕО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/video_news/321236/my_poddalis_na_provokatsiyu_hunty_vo_vremya_perestrelki_mejdu_boevikami_v_rovenskah_pod_obstrel_popali

¹⁶⁷ Последствия обстрела школ №2 и №5 в Авдеевке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dialog.ua/news/40496_1423238009

¹⁶⁸ Террористы обстреляли два детских садика и школу в Авдеевке. ГУМВД [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/324499/terroristy_obstreljali_dva_detskih_sadika_i_shkolu_v_avdeevke_gumvd

¹⁶⁹ К 12 часам в микрорайоне «Забахмутка» будет восстановлено электро- и газоснабжение. ВИДЕО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.06274.com.ua/news/740327>

¹⁷⁰ В Артемовской школе № 4, пострадавшей от обстрела 13 февраля, завершаются восстановительные работы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.06274.com.ua/news/758365>

¹⁷¹ В Авдеевке снаряды попали в школу №2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dialog.ua/news/45119_1425664118

СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ

24 квітня 2015 року у місті Артемово, розташованому під Дзержинськом, снаряди артилерії бойовиків «ДНР» з Горлівки потрапили в школу № 13. В результаті обстрілу постраждав фасад будівлі. У шкільних класах розбите віконне скління¹⁷².

Фото: УкрМедіа

З червня 2015 року внаслідок обстрілів міста Красногорівка було сильно пошкоджено школу № 3¹⁷³.

Фото: informator.lg.ua

10 червня 2015 року бойовики обстріляли селище Трьохізбенка Луганської області. В результаті обстрілу снаряди влучили в два приватних будинки і сильно пошкодили їх, крім того, одна міна вибухнула у городі біля дитячого садка. Ніхто не постраждав¹⁷⁴.

14 червня 2015 року відновився бій між Мар'їнкою та Петровським районом Донецька. У результаті ранкового обстрілу Мар'їнки пошкоджені житлові будинки, школа і дитячий садок. За інформацією місцевих жителів, один із снарядів потрапив в спортзал школи № 1. Також пошкоджений музичний зал дитячого садка¹⁷⁵.

В результаті обстрілу 6 липня 2015 року селища Тельманово, яке знаходиться на непідконтрольній Україні території, сильно постраждав дитячий садок «Катюша». Три снаряди впали на території садка і завдали

¹⁷² Школа під Дзержинськом після обстрілу ДНР (фото) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/235351/>

¹⁷³ Боевики разгромили школу в Красногоровке (фото) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavcom.ua/news/299498.html>

¹⁷⁴ Боевики обстреляли детский садик на Донбассе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/boeviki-obstrelyali-detskiy-sadik-na-donbasse-622609.html>

¹⁷⁵ Жилье дома, детский сад и школа попали под обстрел в Мар'їнке (фото) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/events/zhilye_doma_detskiy_sad_i_shkola_popali_pod_obstrel_v_marinke_foto/

значних пошкоджень. «Катюша» був єдиним дошкільним закладом у селищі¹⁷⁶. Відповідальність за обстріл не взяла на себе жодна зі сторін.

Того ж дня після масивного обстрілу міста Докучаєвська Донецької області був майже повністю зруйнований дитячий садок. За словами голови адміністрації Докучаєвська Євгена Буньо у будівлі повністю зруйнований другий поверх. Він також розповів, що стріляли ввечері 6 липня протягом 40 хвилин з боку Миколаївки. «Приблизно о 22:00 з танкових гармат обстріляли дитячий садок у спільному господарстві Докучаєвська, яке знаходиться на околиці міста з боку Миколаївки і Новотроїцького». На той час дитсадок вже не працював через попередні обстріли¹⁷⁷.

4 жовтня 2015 року боець АТО виклав фотографії школи в Пісках на своїй сторінці у Facebook. В одному з коментарів до посту написано, що у цій школі тримали оборону «хлопці з 1 танкової Чернігівської бригади, мінометники, легендарні мінометники...»¹⁷⁸.

Фото: Konstantin Bernatovich via Facebook

11 листопада 2015 року на YouTube-каналі Dog Blog з'явилося відео, на якому була відзнята школа № 2 міста Красногорівка. Школа постраждала від обстрілів: вибите скло у вікнах, пошкоджений фасад будівлі, внутрішні пластикові двері. Не дивлячись на це, у школі продовжується навчальний процес¹⁷⁹.

12 листопада 2015 року обстрілу піддалась територія школи № 15, що знаходиться на окупованій «ДНР» частині селища Зайцеве на північ від Горлівки. За словами директора цього навчального закладу Олени Казакової, на момент обстрілу у школі йшли заняття, в будівлі знаходилися 33 учня і 29 осіб персоналу. Всіх їх було евакуйовано зі школи¹⁸⁰.

¹⁷⁶ ВСУ не остановили даже дети: появились фото обстрела детского сада в Тельманово [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nahnews.org/274729-vs-u-ne-ostanovili-dazhe-deti-poyavilis-foto-obstrela-detskogo-sada-v-telmanovo/>

¹⁷⁷ В Докучаевске после обстрела разрушен детский сад (фото) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/incidents/v_dokuchaevske_posle_obstrela_razrushen_detskiy_sad_foto/

¹⁷⁸ Вибиті вікна і розламані меблі. Український військовий показав, як виглядає школа в Пісках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/vibiti-vikna-i-rozlamana-mebli-ukrajinskij-vijskovij-rokazav-jak-vigladaje-shkola-v-piskah-72183.html>

¹⁷⁹ Красногоровка сегодня: в обстрелянной школе с выбитыми окнами идут уроки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rian.com.ua/video/20151111/1000099272.html>

¹⁸⁰ Школа в пригороде Горловки подверглась обстрелу ВСУ во время занятий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novorossia.su/ru/node/24266>

Як повідомляє газета «Сегодня», у звіті спостерігачів моніторингової місії ОБСЄ щодо підсумків візиту до школи на початку грудня 2015 р. натомість йдеться, що її територію і приміщення зайняли бойовики, і наразі у навчальному закладі – тільки озброєні люди. «СММ зазначила присутність озброєних членів “ДНР” всередині школи та свідоцтва того, що вони там були розквартировані, а також те, що там зберігаються боеприпаси різного калібру, легке озброєння і стрілецька зброя», – йдеться у звіті. Траншея глибиною 1,5 м з’єднувала школу і блокпост бойовиків, який знаходиться поблизу. У самій школі не було вчителів та учнів. «Спостерігачі не побачили підручників, наочних посібників або будь-яких інших свідчень того, що школа використовується для навчання. Жителі розповіли спостерігачам СММ, що ця школа не працює», – зазначають у місії. Зайнявши будівлю, бойовики неодноразово звинувачували українських військових в обстрілі неіснуючих насправді школярів¹⁸¹.

У коментарях до цієї статті користувач Tatyana Miroshnichenko повідомила: «Ця школа працювала з початку навчального року. Інших шкіл у Зайцеве просто немає. Бойовики там знаходяться з літа. Поки не трапився обстріл. Ви про це писали. Перед обстрілом у Зайцеве підігнали автобуси і приїхало російське телебачення, яке знімало евакуацію дітей. Знайомі з селища говорять про занадто постановочний обстріл. Виникли у них підозри. Селище Зайцеве контролюється частково ЗСУ, частково ополченням. З вересня місяця діти з Жованки ходили до школи, переступаючи міни. Їх розклало ополчення. Просто на проїжджу частину дороги. Міни протитанкові. Ополченці сказали – для людей безпечно, ходіть, а нам спокійніше, що ЗСУ не підуть далі. Так і ходили: діти і місцеві жителі. Міни і понині там. Дітям запропонували виїхати у кінці листопада на навчання до Росії, і за моїми даними, частина дітей поїхала. Але я не про це. Я про владу нашу. ЗСУ в селищі з літа. Чому військово-цивільною адміністрацією не вжито заходів, щоб діти пішли до школи? У селище можна заїжджати з боку Майорського. Можна організувати шкільний автобус і возити дітей, наприклад, до Курдюмівки. Можна було запропонувати якісь санаторії-інтернати на території Донецької області. Чому немає миттєвих реакцій на подібні випадки? Чому дозволили дітям виїхати до Росії? Скільки ще потрібно часу, щоб повернути на цю звільнену територію хоча б елементарні умови життя людей? Знову формальності. Знову купа відмазок і виправдань. А люди? Покажіть їм хоч елементарну турботу з боку держави, і вони до вас потягнуться. ЗСУ ніхто і не звинувачує, їм якраз і вдячні дуже, що взяли частину селища під контроль. Якби тим “ватанам” дали альтернативу, ще треба б подивитися тоді»¹⁸².

На підтвердження цих слів наведемо інформацію з сюжету «Радіо Свобода» від 11.01.2016 р. «Діти у селі на Донбасі не можуть навчатися, бо школа – по той бік фронту», у якому місцевий п’ятикласник розповідає, що найближча школа у 5–6 кілометрах від Зайцевого і розташовується вже на підконтрольній «ДНР» території. «5–6 кілометрів, але дійти можна, проте зараз страшно. Треба пройти три блокпости – два українські і один “ДНР”. Як почнуть стріляти, то не знаєш куди йти, де ховатися», – розповідає місцевий школяр. Через небезпеку потрапити під обстріл 11-річний Едуард до школи більше не ходить. Його батьки, так само, як і родичі інших учнів (а їх там понад 30), самі йдуть до місцевої школи, де один раз на тиждень отримують завдання для дітей, а назад несуть виконані письмові роботи. Оскільки школа, де навчаються діти із Зайцевого, є єдиною в цьому районі, і розташована вона на території, контрольованій угрупованням «ДНР», батьки не знають, яку освіту здобудуть учні та чи визнає колись Україна їх документи¹⁸³.

¹⁸¹ Боевики выгнали школьников на улицу [Электронный ресурс] // Сегодня. – 2015. – 14 декабря (14:16). – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/boeviki-vygnali-shkolnikov-na-ulicu-675367.html>

¹⁸² Профиль пользователя Tatyana Miroshnichenko [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/profile/269514.html>

¹⁸³ Діти у селі на Донбасі не можуть навчатися, бо школа – по той бік фронту [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Київ, 2016. – 13 січня (10:38). – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27480634.html>

Фото: Радіо Свобода

3.4. Навчальний процес

З початку активних бойових дій багато шкіл у зоні АТО призупинили навчальний процес через небезпечний стан. Обстріли шкіл та дитсадків безпосередньо вплинули на навчальний процес у зоні АТО. Багато навчальних закладів було пошкоджено, не всі було відремонтовано до початку нового навчального року. За словами Уповноваженого президента України з прав дитини Миколи Кулеби, під час останньої поїздки в зону проведення АТО у 2015 році він особисто побачив неготовність багатьох навчальних закладів до навчання дітей в холодну пору року – не в усіх них засклені вікна, відремонтовано дах; подекуди системи опалення не пройшли відповідного тестування¹⁸⁴.

Також відомо, що станом на квітень 2015 року вчителі у Луганську вже півроку не отримували заробітну плату, а лише бідні продуктові набори¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Необхідно срочно подготовить школы в зоне АТО к отопительному сезону – детский омбудсмен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/society/1164598-neobhodimo-srochno-podgotovit-shkolyi-v-zone-ato-k-otopitelnomu-sezonu-detskiy-ombudsmen.html>

¹⁸⁵ Недовольных учителей в Луганске «тактично предупредили» о последствиях бунтов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vostok.dozor.com.ua/news/lugansk/1175815.html>

Так, з початку АТО у Донецькій області були призупинені заняття в школах і дитсадках. «Сьогодні, 6 травня, у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на території Донецької області призупинено навчальний процес у 61 загальноосвітній школі та 59 дошкільних навчальних закладах регіону», – повідомляла прес-служба Донецької обласної державної адміністрації¹⁸⁶.

На території Луганської області в установах освіти деяких міст з початку АТО також було призупинено навчальний процес. Про це 22 травня 2014 року повідомив заступник директора – начальник управління дошкільної, загальної середньої, професійної освіти та науки Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Луганської облдержадміністрації Олександр Востряков.

Зокрема, навчальний процес був зупинений у п'яти школах Станиці Луганської, в школах і дитячих садках Лисичанська, Северодонецька, Антрациту, Рубіжного, Стаханова, Сватового.

Навчання в них мало відновитися після нормалізації ситуації¹⁸⁷.

З початку АТО у Кіровську заняття були відновлені лише з 26 травня по 30 травня¹⁸⁸.

1 вересня 2014 року у Донецькій області навчальний рік розпочався тільки в половині шкіл. Про це повідомляла прес-служба Донецької облдержадміністрації.

«Сьогодні новий навчальний рік розпочався в 547 школах регіону. Всього в області 1091 школа. За даними департаменту освіти і науки облдержадміністрації, до занять у них приступили 155 тис. 126 дітей, що становить близько 50 % від загальної кількості проживаючих у регіоні дітей шкільного віку. Серед школярів, які розпочали навчання, – 17 тис. 272 першокласника і 8 тис. 663 дев'ятикласника», – сказано в повідомленні¹⁸⁹.

До цього повідомлялося, що ті школи, які не відчинили свої двері для учнів 1 вересня у Донецьку, розробили методичні матеріали, виклали на сайти шкіл для того, щоб намагатися зі школярами працювати дистанційно¹⁹⁰. У тих школах, які не мають власних сайтів, дізнатися про домашнє завдання зможуть по телефону від вчителів¹⁹¹.

Станом на 1 вересня 2014 року, за повідомленням «міністра освіти ДНР» Ігоря Костенка, у Донецьку залишилося не більше 10 % школярів, решту батьки вивезли з міста в інші регіони України або Росію. 54 % школярів перебувають у Донецькій області, але на території, яка знаходиться під контролем українських сил. «У Донецьку 23 школи, 14 дитячих садків, корпус ДонНТУ, гуртожитки ДонНУ постійно піддаються бомбовим нальотам. У ці навчальні заклади ні першого, ні 15 вересня ніхто дітей водити не буде», – заявив Костенок¹⁹².

Що стосується Луганської області, то 1 вересня розпочали новий навчальний рік тільки 248 шкіл. «Першого вересня двері для маленьких мешканців Луганщини відчинили 248 шкіл у Лисичанську, Рубіжному, Северодонецьку і десяти районах області. У школи і дитячі садки 1 вересня прийшло набагато більше дітей, орієнтовно їх кількість збільшилася на 3350 осіб. Оскільки наповнюваність навчальних закладів раніше складала менше 50% порівняно з проектною потужністю, особливих проблем у зв'язку з цим не виникло», –

¹⁸⁶ На Донетчине из-за проведения АТО приостановлен учебный процесс в школах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/284167/na_donetchine_izza_provedeniya_ato_priostanovlen_uchebnyyi_protseess_v_shkolah

¹⁸⁷ Из-за АТО в некоторых городах Луганской области закрыты школы и детские сады [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://irtafax.com.ua/news/2014/05/2014-05-22-65.html>

¹⁸⁸ В Кировске готовятся завтра отправлять детей в школы и детсады [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://informator.lg.ua/archives/255>

¹⁸⁹ В Донецкой области учебный год начался в половине школ. ОГА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://112.ua/obshchestvo/v-doneckoy-oblasti-uchebnyy-god-nachalsya-v-polovine-shkol-oga-109095.html>

¹⁹⁰ В Донецке 1 сентября учебный год не начался, школьники будут работать дистанционно. Горсовет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://112.ua/glavnye-novosti/v-donecke-1-sentyabrya-uchebnyy-god-ne-nachalsya-shkolniki-budut-rabotat-distancionno-gorsovet-108937.html>

¹⁹¹ В Донецкой области детей будут учить по телефону [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.depo.ua/rus/life/v-dnr-ukrainskih-detey-budut-uchit-po-telefonu-26092014154700>

¹⁹² «ДНР»: В Донецке осталось не более 10% школьников, учебный год 1 сентября не начнется [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://112.ua/obshchestvo/dnr-v-donecke-ostalos-ne-bole-10-shkolnikov-uchebnyy-god-1-sentyabrya-ne-nachnetsya-108795.html>

розповідає начальник департаменту освіти і науки Луганської області Ірина Цимбал¹⁹³.

Навчальний рік 2014–2015 рр. доводилося призупиняти через обстріли. Так, наприклад, після обстрілів 14 січня зупинялися заняття у Авдіївці¹⁹⁴.

1 вересня 2015 року на офіційному сайті Міністерства освіти України з'явилася заява у відповідь на повідомлення керівництва «ДНР» і «ЛНР» про початок навчального року в захоплених містах. Було відзначено: «Як вже неодноразово заявлялося, навчальний рік у Донецькій і Луганській областях за рішенням місцевих органів виконавчої влади розпочинається 1 вересня тільки в навчальних закладах, що знаходяться на територіях, підконтрольних органам влади Держави України.

У населених пунктах, тимчасово захоплених російськими військовими підрозділами та бойовиками з «ДНР» і «ЛНР», навчальний рік почнеться тільки після звільнення цих територій. Орієнтовною датою початку навчальних занять визначено 1 жовтня 2014 р.».

У Міністерстві відзначили, що участь у так званому навчальному процесі, організованому терористами, небезпечна для життя. Крім того, працівники системи освіти повинні врахувати, що «участь у таких провокаційних діях (вихід “на роботу”, проведення “занять”, “виховних заходів” і т. п.) є неприпустимою і матиме правові наслідки»¹⁹⁵.

Початок зазначеного навчального року у Донецьку відбувся 1 жовтня. У школи Донецька прийшли 50,9 % (31368) дітей, інші будуть навчатися заочно і дистанційно, одержуючи завдання по телефону. При цьому з 150 шкіл працюють 146, інші зруйновані і закриті на ремонт, а учнів і вчителів перевели в будівлі сусідніх шкіл.

Наприклад, у школі № 33 Куйбишевського району міста зірвало дах, і учнів разом зі вчителями перевели в сусідню школу № 32. Лінійку там проводили в актовому залі – заради безпеки учнів, але діти та вчителі з 33-ї, незважаючи на запрошення приєднатися, прийшли з квітами під будівлю своєї рідної школи.

А в школі № 57 лінійка закінчилася величезною трагедією. Коли діти увійшли в класи і почався перший урок по темі «Мое улюблене місто», біля будівлі почався артобстріл.

Вчителі швидко зібрали дітей і спустилися в бомбосховище, але один із педагогів, 49-річний біолог Андрій Ребьонкін, не встиг сховатися в укриття і загинув¹⁹⁶. На момент обстрілу у школі знаходилося близько 70 дітей. Поранення різного ступеня тяжкості отримали 6 дорослих¹⁹⁷.

Школу, яка була зруйнована в результаті артилерійських і мінометних обстрілів в селищі Луганське, розташованому поблизу Дебальцеве, відновлюють під час навчання.

Під час бойових дій один зі снарядів потрапив у навчальний клас, ще в одну аудиторію прилетіла мінометна міна, вона пробила перекриття між першим і другим поверхом навчального закладу. Вигоріло і приміщення роздягалень, а у вікнах в усій школі вціліли лише кілька стекол.

Незважаючи на це, першого вересня за парти в зруйнованій школі сіли майже півтори сотні дітей з Луганського і найближчих населених пунктів. П'ятнадцять школярів з 1 по 4 класи займаються в приміщенні дитячого садка. Вчитися в зруйнованій будівлі можна лише до настання холодів – у школі не працює система опалення¹⁹⁸.

¹⁹³ Новый учебный год: в ожидании отопительного сезона и завершения АТО [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://for-ua.com/article/1051492>

¹⁹⁴ Боевики устроили массовый артобстрел Авдеевки: разрушены дома, школа, учебный процесс приостановлен [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/politics/80672-boeviki-ustroili-massoviy-artobstrel-avdeevki-razrushenyi-doma-zal-shkolyi-uchebnyij-protsess-priostanovlen.htm>

¹⁹⁵ Учебный год в подконтрольных террористам городах начнется 1 октября [Електронный ресурс] / Министерство образования Украины. – Режим доступа: <http://vostok.dozor.com.ua/news/teletype/ukraine/1165675.html>

¹⁹⁶ День знаний в Донецке: артобстрел, смерть учителя и слезы взрослых [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.depo.ua/rus/life/den-znaniy-v-donetske-artobstrel-smert-uchitelya-i-slezy-01102014151300>

¹⁹⁷ В Донецке на территорию школы упал снаряд. Шесть человек ранены [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.depo.ua/rus/criminal/v-donetske-na-territoriyu-shkoly-upal-snyaryad-shest-chelovek-01102014121900>

¹⁹⁸ В Луганском дети учатся в разрушенной школе (фото) [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/society/v_luganskom_deti_uchatsya_v_razrushennoy_shkole_foto/

Фото: reporter.dn.ua

те, що в місті відкрилися обидві школи, учнів у них менше, ніж планувалося спочатку. Так, у школі № 2 за шкільні парти цього року сіли 155 учнів, а планувалося – 350. Класи неповні, наприклад, у третьому – всього 10 дітей²⁰⁰.

У грудні 2015 р. Ірина Горбачова у Фото Хроніках розмістила фото Мар'їнської загальноосвітньої школи № 2 з коментарем: «А як по школі ходять Ваші діти? Там, де червона стрічка – там стояти ПІД ЧАС ОБСТРІЛІВ НЕ МОЖНА, а там де зелена – МОЖНА!»²⁰¹.

Мар'їнська загальноосвітня школа № 2. Фото: Ірини Горбачової

Як зазначив Олександр Хуг, заступник голови Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, бойові дії та їх наслідки викликають у дітей стрес:

У Станиці Луганській в школу піде 40 дітей – така інформація була вказана в щоденному звіті спеціальної моніторингової місії (СММ) Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

«У підконтрольній уряду Станиці Луганській жінка і молода дівчина розповіли СММ, що місцева школа була знищена обстрілами, діти будуть розділені і вчитимуться в різних районах міста. Співрозмовники повідомили, що в школу піде 40 дітей», – зазначено у звіті¹⁹⁹.

У Мар'їнці навчальний рік розпочався для 276 дітей. У місті відкрилися обидві школи, про це повідомила прес-служба МВС України в Донецькій області.

За даними відомства, незважаючи на

¹⁹⁹ В Станице Луганской в школу пойдет 40 детей [Электронный ресурс] / ОБСЕ. – Режим доступа: <http://112.ua/ato/v-stanice-luganskoy-v-shkolu-poydet-40-detey-obse-255387.html>

²⁰⁰ 276 детей сели за школьные парты в прифронтовой Марьянке (фото) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/society/276_detey_seli_za_shkolnye_party_v_prifrontovoy_marinke_foto/

²⁰¹ Ирина Горбачева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/irinagorbachova85/posts/1636692003249047>

«Ми напряму спостерігали збільшення мілітаризації у повсякденному житті дітей. СММ бачила озброєних людей, які патрулюють дитячий майданчик у Горлівці. Перехід до школи через пропускні пункти став вже буденністю для деяких дітей, в деяких випадках діти повинні дуже довго чекати, поки зможуть пройти через ці пропускні пункти. Вчителі кажуть, що діти страждають від стресу, який викликаний цим конфліктом»²⁰².

У місті Авдіївці Донецької області з 3 тисяч учнів у 2015 році в школу підуть тільки 700. Місто розташоване всього в 20 км від Донецька і ледве не щодня потрапляє під обстріли бойовиків.

Для дітей, які виїхали, відремонтували кілька навчальних закладів. У разі атак бойовиків для школярів обладнали підвали: там стоять ліжка, парти та стільці. Попереднього навчального року до сховища дітям доводилося спускатися неодноразово.

«Практично школа була обстріляна з усіх боків. Склили вікна вже чотири рази, останнього разу – в липні місяці», – розповіла начальник відділу освіти міської ради Авдіївки Людмила Трегуб²⁰³.

За даними мерії, у 2015 році за шкільні парти сядуть всього 673 дитини. Це при тому, що ще на початку серпня до навчання 1 вересня готові були розпочати 800 школярів.

Прес-служба Авдіївської міськради написала: «Аналізуючи ситуацію, яка складається в місті після кожного обстрілу, кількість дітей шкільного та дошкільного віку зменшується, діти виїжджають з міста. Враховуючи вищесказане, відділом освіти проводиться підготовча робота щодо призупинення діяльності загальноосвітніх шкіл № 2, 3, 5 у зв'язку з малою чисельністю учнів». Учні цих шкіл будуть переведені в інші школи міста²⁰⁴.

Тим часом кількість учнів у школах самопроголошеної Донецької народної республіки за вересень 2015 року збільшилася більш ніж на 15 000 осіб і досягла 150 000, стверджує РІА Новинам «заступник міністра освіти і науки ДНР» Ірина Симонова. «Збільшується порівняно з початком року. Діти починають повертатися. Було близько 132 тисяч учнів у школах на 1 вересня, а зараз вже близько 150 000. Вже є необхідність навіть відкривати інтернати для сліпих дітей, бо потреба така зараз вже є», – сказала вона і додала, що триває відновлення пошкоджених при обстрілі шкіл. Найближчим часом, за її словами, планується відкрити після ремонту дві школи – в Іловайську та Донецьку.

«Іловайська № 14, там вже на 85 % закінчені роботи, вона взагалі була практично зруйнована, на підході Донецька школа № 33. У нас тільки вісім шкіл не запустилося з 1 вересня. Горлівська вже відкрилася», – сказали в «Міносвіти і науки ДНР»²⁰⁵.

Однак у Донецьку також актуальною є проблема з відсутністю опалення у школах, тому 3 листопада 2015 р. тривалість уроків було скорочено до 30 хвилин, дітям дозволили знаходитися у класі у верхньому одязі²⁰⁶.

Мешканець села Брянка Луганської області Олександр Венедиктов розповів «Обозревателю», що навчальний рік у них розпочався 15 вересня. Дітям видали українські підручники, але наказали заклеїти всю українську символіку. Також повідомили, що годувати дітей у школі не будуть. «Ми щоранку збирали “сніданки” і давали термочашки з чаєм. Добре, що у нас були продуктові запаси. Наші брали їжу не тільки для себе, але й для тих дітей, хто її потребував. Бо може батьки з ранку не протверезили, або у них грошей просто немає. Деякі взагалі брали з собою або помідор на сніданок, або огірок,

²⁰² Некоторые школы в ДНР и ЛНР перешли на русский язык обучения [Электронный ресурс] / ОБСЕ. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/society/nekotorye_shkoly_v_dnr_i_lnr_pereshli_na_russkiy_yazyk_obucheniya_obse/

²⁰³ 1 сентября на линии фронта: в школах Авдеевки установили парты в подвалах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.espreso.tv/news/2015/09/01/1_sentyabrya_na_lynyu_fronta_v_shkolakh_avdeevky_ustanovyly_party_v_podvalakh

²⁰⁴ 3 школы Авдеевки не откроются 1 сентября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/events/3_shkoly_avdeevki_ne_otkroyutsya_1_sentyabrya/

²⁰⁵ Минобразования: число школьников в ДНР выросло на 15 тысяч за месяц [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20151005/1297114213.html>

²⁰⁶ В Донецке из-за проблем с отоплением сократили уроки в школах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/events/v_donetske_iz_za_problem_s_otopleniem_sokratili_uroki_v_shkolakh/

бутерброди ж в городі не ростуть. Тому наші підгодовували їх», – розповів чоловік. У сусідній школі батьки почали збирати гроші по 3–4 гривні на обід. Як розповіли Венедиктову друзі, у яких в цій школі навчаються діти, потім черговий йде на ринок, купує продукти і віддає шкільному кухареві, який готує обід. «Ті, хто не може гроші принести, то беруть з собою овочі – моркву, буряк, картоплю. У кого що є, те і несуть. Дітям треба харчуватися», – підкреслив Олександр. Годувати учнів допомагають і вчителі – теж приносять з дому продукти.

У жовтні терористи стали підвозити до шкіл гуманітарну допомогу – то мішок пшона, то мішок борошна, то капусти, то ще якихось продуктів. Тих продуктів, яких не вистачало, щоб у шкільній їдальні могли зварити хоча б борщ, зробити котлети або яку-небудь іншу страву, просили приносити учнів.

Мешканка ж Донецька Олена Пустовойтенко розповіла, що її дочка вирушила до школи 1 жовтня. У школі скоротили перерви і групу продовженого дня – була до 17:30, стала до 14:30. Усіх просять задля безпеки забирати дітей відразу після уроків.

«Навчальна програма поки українська, але почали завозити нові російські підручники. Вчителі мені сказали, що мало їх привезли. На всіх не вистачає. Поки навчаються, користуючись старими підручниками. Діти вчать, як і раніше, російську та українську мови», – сказала Пустовойтенко.

У шкільних їдальнях є і сніданки, і обіди. Але, за словами мешканки, якщо раніше сніданки для початкової школи були безкоштовними, то зараз їх потрібно оплачувати. У день йде не менше 20 гривень. Ті ж, хто не може здати гроші, дають дітям з собою, хто що може²⁰⁷.

Хоча 1 вересня 2015 року у «ДНР» вийшла «постанова», згідно з якою учні 1–4 класів та учні пільгової категорії харчуються безкоштовно за рахунок отримання продуктів з гуманітарних конвоїв, а продукти, які швидко псуються, купують за бюджетні кошти міст (районів); учні 5–11 класів харчуються частково за рахунок отримання продуктів з гуманітарних конвоїв та коштів батьків, які оплачують не більше 20 % вартості (зниження вартості харчування); учні, які відвідують групу продовженого дня, харчуються за кошти батьків²⁰⁸.

Під час навчального процесу обстріли продовжуються, через це навчальний процес тимчасово призупиняють. Так, наприклад, на початку листопада 2015 року у Донецьку адміністрація шкіл № 77 і № 85 попросила батьків терміново забрати дітей через потужний вибух у селищі Абакумова²⁰⁹.

Наразі учні, які проживають на тимчасово окупованій території України, мають можливість продовжити навчання на контрольованій українською владою території за всіма існуючими формами. Про це йдеться в роз'ясненні Міністерства освіти і науки України.

Враховуючи ситуацію, яка несе загрозу життю і здоров'ю дітей, в Міносвіти вважають за доцільне зарахування учнів на екстернатну або дистанційну форму навчання.

Посилаючись на норми Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах, в Міносвіти зазначають, що керівники відповідних навчальних закладів у разі потреби можуть приймати рішення про прийом екстернів на навчання у відповідному навчальному році без обмеження терміну подачі заяв.

Також навчальні заклади мають можливість організувати навчально-виховний процес з використанням технологій дистанційного навчання в будь-яких формах, у тому числі екстернатній.

²⁰⁷ Учебный год в «ЛНР» и «ДНР»: в Брянке несут морковку для борща, в Донецке – деньги за обед [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/crime/12358-uchebnyij-god-v-lnr-i-dnr-v-bryanke-prosyat-morkovku-dlya-borscha-v-donetske-dengi-za-obed.htm?full=1>

²⁰⁸ Информация по организации питания учащихся общеобразовательных организаций в 2015-2016 учебном году [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://mondnr.ru/?p=27848>

²⁰⁹ В Донецке из-за обстрела поселка шахты Абакумова администрации школ просят забрать детей [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://reporter.dn.ua/news/events/v_donetske_iz_za_obstrelya_poselka_shakhty_abakumova_administratsii_shkol_prosyat_zabrat_detey_sotsse/

Разом з тим, у Міністерстві освіти і науки підкреслюють, що зарахування учня в старшу школу здійснюється на підставі документа про здобуту базову загальну середню освіту державного зразка. У разі відсутності зазначеного документа або за наявності «документів», виданих терористичними організаціями або окупаційною «владою» анексованої АР Крим та міста Севастополя, учні можуть бути зараховані тільки в основну школу.

У Міністерстві освіти і науки зазначають, що в такому випадку учні можуть завершити освоєння навчальної програми 9 класу екстерном і в найкоротші терміни, а після отримання відповідного документа про освіту продовжити навчання в 10 класі за обраною формою навчання у тому ж навчальному році.

Загальноосвітні навчальні заклади повинні забезпечити наявність актуальної інформації про введення екстернатної або дистанційної форм навчання на власних веб-сайтах²¹⁰.

Таким чином учням з невідконтрольної українській державі території Донецької області в 2015 році було видано майже 21,5 тисячі свідчень про отримання базової середньої освіти і більше 16 000 атестатів про закінчення школи. Про це повідомив заступник Міністра освіти і науки Павло Полянський²¹¹.

Починаючи з нового навчального року, діти, які живуть у тимчасово окупованому Криму, а також на невідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей, зможуть навчатися в on-line-режимі, використовуючи можливості Інтернет, як повідомив заступник Міністра освіти і науки Павло Полянський 26 серпня 2015 року.

За його словами, зараз Міністерство освіти і науки створює платформу для технічного розміщення відповідних ресурсів і розглядає питання правового врегулювання надання таким дітям офіційного права проходження державної підсумкової атестації в on-line-режимі²¹².

На сьогодні на сторінці «Для жителів Донбасу і Криму» офіційного сайту Міністерства освіти і науки України розміщена «Дорожня карта для випускників», перелік шкіл, які здійснюють навчання учнів із окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та невідконтрольних українській владі територій Донецької і Луганської областей за дистанційною та екстернатною формою навчання; контакти департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій; інформація щодо порядку перетинання лінії зіткнення з метою проходження ДПА та здачі ЗНО; інформаційні матеріали для педагогічних працівників, батьків вихованців дитсадків, учнів загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, а також для вступників та студентів²¹³.

²¹⁰ Как школьникам Донбасса получить образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47852/>

²¹¹ Ученикам оккупированного Донбасса выдано 16 тысяч аттестатов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47745/>

²¹² Дети из Крыма и зоны АТО смогут учиться on-line [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.osvita.ua/school/47665/>

²¹³ Для жителей Донбасу і Криму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/dlya-zhiteliv-donbasu-i-krimu/>

4. РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «ПРАВА ДИТИНИ В ЗОНІ КОНФЛІКТУ»

До вашої уваги результати проведеного опитування різних категорій осіб щодо оцінки стану дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту. Зокрема, це діти-переселенці; діти, які проживають на лінії розмежування; батьки дітей-переселенців та дітей, які проживають на лінії розмежування; працівники освіти (вчителі, керівники шкіл, керівництво відділів освіти). Опитування проводилось методом особистого (face-to-face) інтерв'ювання та анкетування. Під час проведення дослідження, в тому числі, було здійснено кілька візитів на підконтрольні українському уряду території Луганської та Донецької областей, а також до с. Карапиши Миронівського району Київської області. Під час опитування різним категоріям респондентів ставились запитання з приводу дотримання права дітей на особливі повагу і захист, які вони мають в умовах збройного конфлікту, зміст якого був розкритий нами у попередніх розділах.

4.1. Результати моніторингового візиту до дитячого оздоровчого закладу «Зоряний», с. Карапиши Миронівського району Київської області

Термін проведення: листопад – грудень 2015 р.

Приміщення дитячого оздоровчого закладу «Зоряний»

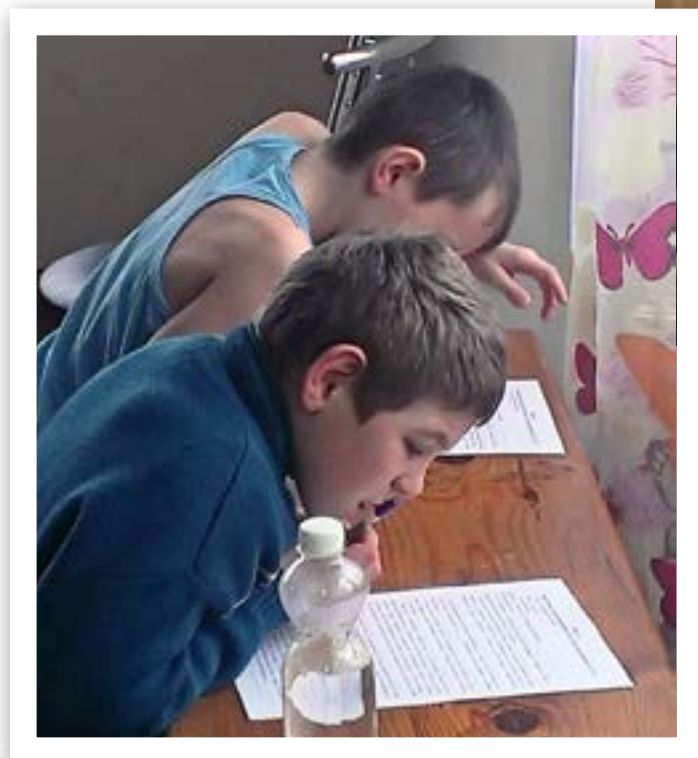

Усього було опитано 145 дітей з території зони АТО, які знаходились на оздоровленні у дитячому закладі «Зоряний». У тому числі 69 хлопчиків і 76 дівчаток.

Всі вони є мешканцями Луганської області (населені пункти: Золоте, Гірське, Малорязанцево, Іванівка, Вікторівка, Чіхирове (Тошківка-1), Тошківка, Вовчоярівка, Врублівка, Комишуваха, Трьохізбенка, Попасне, Лисичанське, Кримське, Щастя, Кругле, Верхнє Тепле, Петрівка, Крепи, Широкий, Степне, Верхній Липченко, Комишне, Вільхова, Макарове).

Віковий розподіл опитаних дітей:			
6 років ..... 1 дитина;	9 років ..... 3 дітей;	12 років ..... 37 дітей;	15 років ..... 14 дітей;
7 років ..... 1 дитина;	10 років ..... 12 дітей;	13 років ..... 19 дітей;	16 років ..... 5 дітей;
8 років ..... 1 дитина;	11 років ..... 27 дітей;	14 років ..... 22 дітей;	17 років ..... 2 дітей.

Опитування дітей молодшого шкільного віку здійснювалось за допомогою структурованого інтерв'ю, середнього і старшого шкільного віку – шляхом анкетування. Усі види опитування здійснювались анонімно, щоб діти могли вільно висловлювати свою думку і не хвилювались, що щось вони скажуть «не так».

Діти під час анкетування

Діти під час анкетування

Переважна більшість дітей (майже 89 %) – учні 5–9 класів. У звичайних загальноосвітніх школах навчається 135 опитаних дитини, 7 дітей – у гімназії, двоє – у спеціалізованій школі, одна дитина – у ліцеї.

Якість шкільних приміщень (ремонт, меблі, технічна оснащеність класів, опалення та освітлення, теплий туалет, спортивний зал, бібліотека тощо) дітьми була оцінена таким чином: а) відмінно – 28 дітей; б) добре – 73 дитини; в) задовільно – 39 дітей; г) погано – 5 дітей.

Забезпечення шкільними підручниками дітьми було оцінено в цілому вище середнього: 123 дітей (85 %) вказали, що у них є всі підручники, які у школі видали безкоштовно. При цьому 5 дітей зазначили, що книги вони отримали всі, але за старою програмою; для 7 дітей батькам довелося від 5 до 15 підручників купувати самостійно; ще 2 дітей зазначили, що декілька книг у них нема. Натомість 12 дітей (17 %) вказали, що книг на всіх учнів не вистачає, тому, наприклад, «з трудового навчання є один підручник на весь клас»; «підручниками з англійської мови школа взагалі не забезпечена»; «отримали по одному підручнику на двох учнів»; «підручників мало, 5 на весь клас»; а один хлопчик зазначив, що вони вчаться «по комп'ютерам».

З приводу *оцінки шкільної їдальні* (якість та різноманітність їжі, відповідність ціни та якості, швидкість обслуговування тощо) думки дітей розділилися наступним чином: а) відмінно – 20 осіб; б) добре – 51 особа; в) задовільно – 45 осіб; г) погано – 18 осіб; д) дуже погано – 3 особи.

Серед інших відповідей були такі:

- годують тільки учнів 1–4 класів, а нас ні, оскільки ми старші;
- у нас теж годують тільки учнів 1–4 класів, але я – «державна дитина», тому мене також годують;
- у їдальні немає посуду, тому ми п'ємо тільки чай;
- їдальні у школі немає.

Додатково деякі діти вказали, що «продукти до школи ми приносимо самі, і дають солдати», а одна дівчинка зазначила: «ціни погані, а їжа відмінна».

Значна кількість низьких оцінок якості шкільних приміщень та шкільних їдалень пов'язана з тим, що «через військові дії школа знаходиться у важкому стані».

Зокрема, школа у Тошківці була зруйнована внаслідок обстрілу 29 жовтня 2014 р. Як повідомляв на своєму сайті глава Луганської облдержадміністрації Геннадій Москаль: «Сьогодні після обіду терористи з боку Первомайська обстріляли смт. Тошківка Попаснянського району. Обстріл вівся з важкої артилерії, і один снаряд влучив у загальноосвітню школу.

На щастя, уроки вже закінчилися, і діти встигли піти додому. У школі залишилися директор із завучем, вони не постраждали. Школа в результаті обстрілу частково зруйнована, продовжувати навчання там неможливо. На місце виїхали рятувальні та ремонтні служби».

За словами Москаля, «у Тошківці ніколи не дислокувалися і не дислокуються українські військові, бойовики прекрасно про це знають. Тому обстріл школи був здійснений навмисне».

«Ми інформували про цей грубий факт місію ОБСЄ, і зараз через ЗМІ повідомляємо українській і світовій спільноті – терористи так званої «ЛНР» демонстративно порушують Женевську конвенцію від 1949 р. (ратифіковану СРСР у 1954 р.) про захист цивільного населення під час військових дій, їх не зупиняє навіть пряма загроза життю і здоров'ю дітей», – йдеться у повідомленні²¹⁴.

Внаслідок цього інциденту школа рік не працювала. Як зазначають учні цієї школи, їдальня до теперішнього часу зруйнована, тому вони беруть їжу з дому. Однак наразі ведеться будівництво нової їдальні.

Якість викладання у школі 38 дітей оцінили як дуже високу, коли вчителі вміють викликати зацікавленість у предметі; 47 дітей – як достатньо високу; ще 47 дітей – як середню;

Тошківська загальноосвітня школа після обстрілу 29 жовтня 2014 р.
dialog.ua

²¹⁴ Бойовики «ЛНР» навмисне обстріляли діючу школу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.depo.ua/ukr/life/boeviki-lnr-umyshlenno-obstrelyali-deystvuyushchuyu-shkolu-29102014161900>

12 дітей як низьку, коли більшість предметів викладаються нецікаво та незрозуміло, а 3 дітей – як дуже низьку, при цьому частина предметів у них взагалі не викладається через відсутність вчителів (зокрема, англійської мови). Крім того, двоє учнів зазначили, що в їх школах переважна більшість вчителів добре навчають, однак є й такі, що викладають нецікаво.

Щодо своїх **здобутків у школі** вказали, що: а) вони є відмінники(ці) – 13 дітей; б) мають переважно відмінні та добрі оцінки – 50 дітей; в) мають переважно добрі та посередні оцінки – 56 дітей; г) навчаються в основному посередньо – 16 дітей; д) слабенько – 11 дітей. Двоє дітей зауважили, що є предмети, з яких вони відмінники, а є, з яких – «так собі».

З приводу приблизної **відстані від дому до місця навчання** встановлено, що для 68 учнів вона становить менше 1 км, для 26 учнів – від 1 до 2 км, для 7 учнів – від 2 до 3 км, для 10 учнів – від 4 до 10 км, для 14 учнів – від 11 до 20 км, для 12 учнів – від 21 до 30 км, а 1 учень зазначив, що навчається майже за 50 км від дому.

Дорога від дому до школи у 69 дітей займає менше 10 хвилин, у 43 дітей – від 11 до 20 хвилин, у 25 дітей – від 21 до 30 хвилин; у 4 дітей – від 30 хвилин до 1 години. При цьому **відстань до школи діти долають** таким чином: а) пішки – 104; б) шкільним автобусом – 40; в) громадським транспортом – 3; г) батьки возять на власному транспорті – 6 дітей, а одна дитина зазначила, що добирається до школи «коли як». Оскільки деякі діти обрали декілька способів того, як вони можуть діставатися до школи, загальна сума відповідей на це питання перевищила 100 %.

На наше питання, **наскільки безпечно діти почувають себе під час дороги до (після) та у школі**, відповіді розподілилися наступним чином: а) абсолютно безпечно – 57 дітей; б) безпечно – 71; в) не дуже безпечно – 17; г) боюсь ходити до школи – 1; д) коли обстріли, дуже боюсь – 9 дітей; було важко відповісти 7 дітям.

Протягом останніх 2 років 68 дітей (47 %) змінювали школу. Основною причиною тому стало ведення військових дій на території Луганської області. Зокрема, діти вказали таке:

- Я тікав(ла) від війни – **33 особи**;
- Обстріли місцевості – **6 дітей**;
- Були бойові дії – **8 дітей**;
- Школа не працювала – **2 дітей**;
- У нас вдома стріляли, а тут вже було тихо, от ми й переїхали сюди – **1 дитина**;
- Не платили гроші, ми переїхали – **1 дитина**;
- Через війну вчився у Росії – **1 дитина**;
- Погане навчання, бо вчителі погано викладали – **1 дитина**;
- У школі був ремонт – **1 дитина**;
- Батьки боялись за мене і ми виїхали – **1 дитина**;
- У попередній школі не було можливості навчатися – **1 дитина**;
- У зв'язку з переїздом – **1 дитина**.

Для ще однієї дитини спогади про це виявилися дуже травмуючими і вона не захотіла про це розмовляти.

Ставлення до себе вчителів у школі більшість дітей оцінили як позитивне. Зокрема, 66 дітей його оцінили як дуже добре, за необхідності вчителі надають допомогу у навчанні; 65 оцінили як добре ставлення; 16 дітей вказали, що вчителі ставляться до них середньо; ще по одній дитині – що «відчуває погане ставлення (насміхання або ігнорування)» та «всі вчителі до мене добре ставляться, окрім однієї вчительки».

Ставлення до себе з боку інших школярів вони також оцінили позитивно: а) дуже добре, у мене багато друзів – 86 дітей; б) добре, у мене є один-два друга, з іншими я підтримую гарні стосунки – 46 дітей; в) середнє – 10 дітей; в) погане (чіпляються до мене; ображають) – 4 дітей.

На наше питання **як реагують вчителі, якщо одні учні з інших глузують, знущаються та навіть б'ють**, опитані діти відповіли наступним чином: а) ніяк не реагують, кажуть, що ми діти й самі розберемося – 10 осіб; б) роблять вигляд, що нічого про це не знають, аби не

реагувати – 4 дітей; в) реагують тільки на слова, а на ділі нічого не змінюється, або перекладають все на батьків – 38 дітей; г) реагують, як тільки про таке дізнаються (припиняють, встановлюють, що трапилось, проводять бесіди з учнями) – 51 дитина; д) коли як – 2 дітей. Ще двоє дітей зазначили, що у них таких випадків немає. Одна дитина також зазначила, що вчителі «роблять усе можливе, щоб цього не було, але не б'ють».

Серед найбільших *складнощів, які у них виникають під час навчання*, діти вказали на: високе навчальне навантаження – 27 осіб; завищені вимоги вчителя – 23 особи; труднощі у спілкуванні з учителями – 11 осіб; труднощі у спілкуванні з однокласниками – 5 осіб; 61 особа не відчуває труднощів. Серед інших відповідей були: складнощі з окремими предметами (переважно це англійська мова та математичні дисципліни), якість освіти («деякі вчителі не знають предмета, але треба викладати», а також те, що дуже заважає канонада (військові тренуються недалеко від школи – 2–3 км).

На наявність *серйозних проблем зі здоров'ям* вказали 20 опитаних дітей; не дуже серйозних – 2 дітей; проблеми зі здоров'ям відсутні у 113 дітей; а 11 дітей не знають відповіді на це питання. Серед своїх проблем зі здоров'ям діти назвали соматичні хвороби (серця, печінки, нирок); підвищений рівень ацетону; проблеми із зором; часті застудні захворювання; проблеми з опорно-руховим апаратом.

При цьому про *можливість отримувати необхідну медичну допомогу* зазначили 196 опитаних дітей; 25 дітей – що не мають такої можливості; 6 – що у їх населеному пункті є медпункт, але лікарні немає, тому доводиться їхати до райцентру. Не знають відповіді на це питання 4 дітей.

З приводу того, *чи змінилась ситуація у сім'ї після початку АТО*, 38 дітей відповіли, що «так», на краще – всі почали підтримувати одне одного; 79 дітей – що «ні», як була хорошою, так хорошою і залишилась; 17 дітей – що «ні», залишилась середньою; 3 дітей – що «ні», залишилась поганою; 5 дітей – що «так, ми переїхали і завжди були нерви», або «так, погіршилася, всі почали сваритися». Ще одна дитина вказала, що її батьки розлучилися. Також одна дитина не змогла оцінити ситуацію.

Стосовно відомих їм *фактів нанесення шкоди знайомим-одноліткам у зв'язку з воєнними діями*, діти вказали на:

- а) незаконне позбавлення волі – 6 випадків;
- б) застосування насильства, жорстокого поводження – 15 випадків;
- в) вербування до озброєних загонів – 14 випадків;
- г) примушування до участі у воєнних діях – 15 випадків;
- д) обмеження або ненадання необхідного лікування, харчування – 5 випадків;
- е) відмова в евакуації – 10 випадків;
- ж) неможливість нормально навчатися – 33 випадки;
- з) ненадання гуманітарної допомоги, неможливість звернутися до гуманітарних організацій – 5 випадків;
- і) діти залишились безпритульними, живуть без догляду дорослих – 4 дітей.

Такі випадки не відомі 50 дітям.

Декілька дітей зазначили, що українські військові до них та мешканців їх населених пунктів дуже добре ставляться, допомагають грошима.

Серед *найбільш суттєвих проблем* у опитаних дітей домінували *проблеми, пов'язані з військовими діями на сході України*. Зокрема, вони:

- **мають страхи й переживання, пов'язані з війною** («страх війни, коли стріляють»; «у селі стоять військові»; «боюся за близьких»; «мого двоюрідного брата, який живе у Росії (17 років) забрали у Ростовській області до озброєного загону і направили воювати на Донбас. Я дуже переживаю і не хочу, аби його вбили»; «мою однокласницю та її батьків вбило»; «деякі друзі повністю втратили родину»; «боюсь обстрілів»; «боюсь втратити когось із родичів»; «хочу, щоб війна скінчилась»; «у всьому світі немає миру»; «хвилює ситуація на Луганщині»; «військовий стан у селі»; «убило собаку, якого я любив»);
- **дуже сумують за своїми друзями чи родичами, які виїхали через бойові дії, або їх самих вивезли**

з окупованої території («не можу потрапити додому через війну»; «виїхало багато моїх друзів»; «у мене виїхали батьки і я залишився з бабусею»; «у селі майже не залишилось однолітків»; «дуже сумую за своїм другом, який виїхав через війну»; «хвилююся за тата, бо він військовий і постійно зайнятий в АТО»; «живу в зоні АТО, а хочу повернутися додому, у Веселу Гору»; «я живу не вдома, а у родичів»; «хочу додому, до Луганська»; «через війну не маю можливості поїхати до рідних»; «мама і хрещена залишилися на окупованій території і не зможуть приїхати до мене на свята»; «маму майже не бачу, бо їй з маленькою сестричкою важко приїхати з Луганська»);

- **виявляють невдоволення поведінкою військовослужбовців української армії** («військові ходять містом зі зброєю; усі продукти скуповують, і не дивлячись на заборону алкоголю ходять п'яні; просять часто показати наші паспорти, хоча нам немає 16 років; перевіряють e-mail в телефоні; машини забирають; стріляють під час перемир'я; живуть у чужих пустих будинках і забирають чуже майно, тобто крадуть»).

Крім того, діти вказали на існування проблем матеріального плану, які їх хвилюють, а саме:

- вказують на **матеріальні складнощі у сім'ї** («коли мама ходила за гуманітаркою, інші люди брали побільше комплектів, а нам нічого не дісталось. А у нас ще є маленька дитина»; «погано з роботою або взагалі немає роботи»; «у мене немає комп'ютера»; «батько виїхав на роботу до іншого міста і приїжджає рідко»; «наш будинок згорів»; «протікає дах»; «холодно через розбиті вікна»);
- вказують на **проблеми з інфраструктурою, що постраждала внаслідок бойових дій** («немає опалення вдома, у школі також холодно»; «у селі зруйнований міст, який веде до Луганська»; «часто вимикають світло»; «у селі поганий зв'язок»; «у школі не працює їдальня»; «погана дорога»).

Також їх хвилюють **проблеми зі здоров'ям** власним або близьких людей («помер тато», «хворіє мама, їй будуть робити операцію»; «болить спина»; «мама говорить, що мені ніхто не хоче допомагати зі здоров'ям»; «у мене є хвороба (енурез) і я хочу вилікуватись»); **проблеми у взаєминах з однолітками** («наді мною постійно насміхаються хлопчики»; «довго не можу потоваришувати з іншими дітьми»; «проблеми з однолітком»); **проблеми з навчанням** («проблеми з англійською мовою»; «проблеми з геометрією»; «у школі немає вчителя англійської мови»; «проблеми з історією України»); **переживання за своє майбутнє** («через війну тепер не всюди можна поїхати навчатися»; «я спортсмен, але не можу розвинути свою кар'єру у плані спорту»).

Проблем взагалі або суттєвих **проблем не мають** 42 дитини.

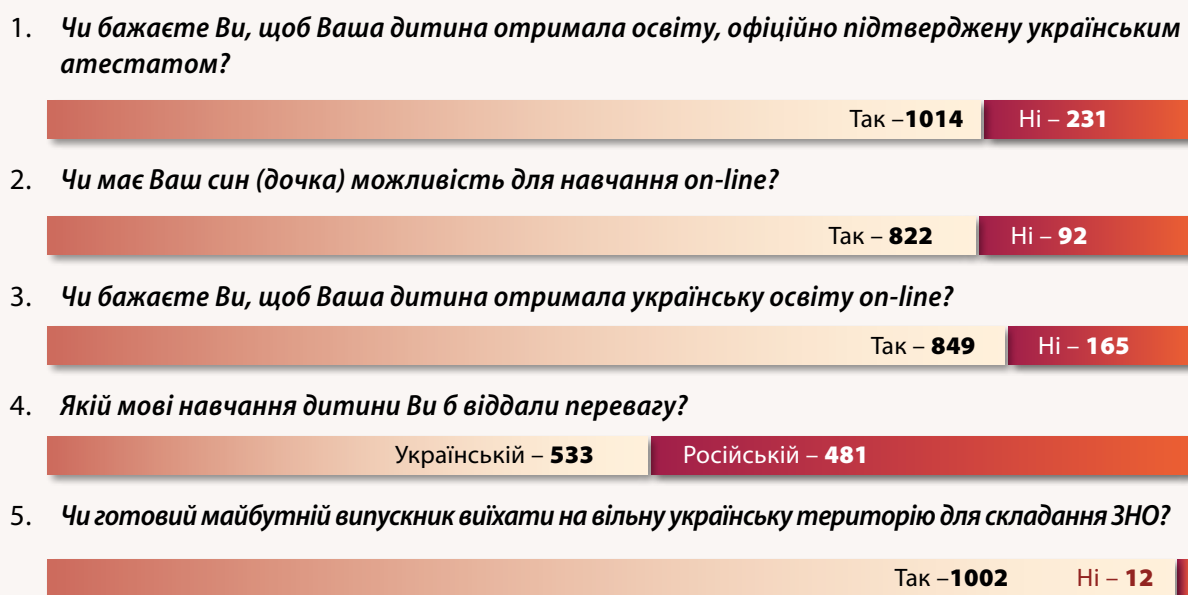
4.2. Результати моніторингового візиту до м. Маріуполь Донецької області, Першотравневого та Володарського районів Донецької області

Дата проведення: 30.11.2015 р. – 03.12.2015 р.

Під час візиту було отримано результати *інтернет-анкетування мешканців окупованих територій Луганської та Донецької областей щодо дистанційної шкільної освіти.*

Анкетування проведено активістами ГО КЦПС «Новий Маріуполь» в період з вересня до листопада 2015 року.

Кількість респондентів **1245 осіб**. Анкетування проведено в соціальній мережі Facebook.

02–03 грудня 2015 року, Маріуполь

02 грудня 2015 року групою моніторів за сприяння ГО КЦПС «Новий Маріуполь», було проведено **анкетування 91 дитини** (8–13 років), які виїхали до Маріуполя з населених пунктів Донецької області (Красногорівка, Широкине, Горлівка, Донецьк, Бердянське).

- **Задоволені тим, що виїхали** – 57 дітей.
- **Не задоволені переїздом** – 34 дитини (причини: сильне бажання повернутися додому та до звичного способу життя).

З проблем під час виїзду із зони бойових дій відзначено: проблеми з документами – 19 дітей; проблеми з транспортом – 11 дітей; обстрілювали – 10 дітей; погрожували – 49 дітей.

4 дітей зазначили, що **під час влаштування в нову школу** не було жодних проблем; були проблеми з документами в 17 дітей; 24 дитини зазначили, що їх не хотіли брати до школи. 46 дітей – не відповіли на це запитання.

15 дітей наголосили на поганому **ставленні до них у новій школі**; 17 – дуже поганому; доброму ставленні – 18 дітей; дуже доброму – 8 дітей; без відповіді – 33 анкети.

Пункт **«ситуація в сім'ї погіршилася»** – відзначила більшість дітей.

Мають проблеми зі здоров'ям 46 дітей, 34 – **одержують на новому місці необхідне лікування.**

Деякі діти зазначили у власних коментарях, що мають *моральний дискомфорт* через те, що не мають речей, які є у всіх інших дітей, таких як планшет; також неодноразово відзначена проблема відсутності гуртків, або дуже далека до них відстань; частина дітей відзначила, що *їм відомі випадки насильства проти дітей у зоні проведення АТО*.

02 грудня групою моніторів було проведено **анкетування 8 дорослих (батьки дітей віком від 9 до 15 років) Жовтневого та Орджонікідзевського районів м. Маріуполя Донецької області**. Опитування відбувалося у координаційному центрі патріотичних сил «Новий Маріуполь».

Опитувані відзначили такі *проблеми влаштування дітей до школи*: проблеми з документами (6 осіб), дитину не хотіли брати (2 особи).

П'ять з восьми опитаних відповіли, що школа знаходиться на доступній відстані, 2 – дістаються громадським транспортом.

Оцінку «середньо» про *ставлення вчителів до дитини в школі* вказали 2 опитаних, 6 оцінили ставлення як «погане» або «дуже погане».

Ставлення від співучнів до дітей ВПО відзначено: «середнє» – 3 респондента; «погане» або «часто ображають» і «дуже погане» – 5 респондентів.

Усі опитані відзначили, що *несуть додаткові фінансові витрати на «потреби школи й класу» (фарба, вікна тощо), підручники*. Лише один респондент відзначив ці витрати як «по кишені».

4 респондента відзначили, що діти в школі *«забезпечені харчуванням»*; 2 респондента – що *«є можливість одержання гуманітарної допомоги та доступ до гуманітарних організацій»*.

Більшість респондентів відзначає *складнощі з одержанням медичної допомоги (відстань, відсутність прописки, нещоденний доступ до лікаря)*.

03 грудня 2015 року групою моніторів у приміщенні школи з поглибленим вивченням англійської мови № 66 м. Маріуполя було проведено **анкетування дітей – внутрішньо переміщених осіб**. Загальна кількість учнів цієї категорії – 18 осіб. *Із 6 дітей, які взяли участь в анкетуванні, – двоє хлопчиків та четверо дівчаток*.

В розрізі вікової категорії – всі діти віком 14–15 років.

Діти, які брали участь в анкетуванні, виїхали з таких населених пунктів: Донецьк – 4, Харцизьськ Донецької області – 1 особа, Алчевськ Луганської області – 1 особа.

Всі діти зазначили, що *задоволені тим, що виїхали з місць постійного проживання*. **Як основні причини** цього були названі такі:

- відсутність бойових дій;
- можливість отримати українську освіту;
- наявність матеріальних благ;
- нові знайомства, цікаве навчання.

Всі анкетовані *діти переїжджали* або із цілою родиною (мати, батько) – 2 з опитаних, або із членом родини – 2 з опитаних. У 2 випадках дітей вивезли родичі, а батьки залишились на непідконтрольній території.

При цьому всі 6 анкетованих дітей зазначають, що після переїзду *атмосфера у родині* не змінилась у зв'язку з переїздом.

П'ять респондентів зазначили, що не було ніяких *проблем із виїздом*. Лише одна дитина зазначила, що були проблеми під час виїзду із транспортом під час виїзду з непідконтрольної території.

Позитивним є те, що всі опитані діти зазначають, що:

- жодних проблем при влаштуванні у школу вони не знали.
- вчителі добре ставляться до дітей із внутрішньо переміщених осіб, лише одна дитина зазначила, що вчителі ставляться до неї середньо;
- отримують на новому місці проживання необхідні медичну допомогу.

Щодо питання про відомі дітям факти порушення прав людини, прав дитини 4 з 6 опи-

таних дітей повідомили, що їм такі факти невідомі. З відповідей 2 респондентів виявляються наступні **факти порушень прав дитини у зв'язку з військовими діями, які відомі тією чи іншою мірою дітям:**

- завади в доступі до освіти (під час обстрілів діти не ходили до школи по декілька місяців);
- застосування насильства та інколи позбавлення волі.

Також було проведено **неструктуроване інтерв'ю трьох учителів, які виїхали із зони АТО** (усі респонденти виїжджали з інших міст Донецької обл.).

Завуч школи, Т.С. Ступак, розповіла, що всі діти без особливих проблем влилися в процес навчання, гарно навчаються, спілкуються з учнями, без серйозних проблем зі здоров'ям, зі стабільно нормальними стосунками в родині (про що й свідчать усі анкети опитаних школярів). Діти приймалися до школи, проходячи анкетування. Усього дітей-переселенців у школі № 66 із зони бойових дій – 18 осіб.

Опитані вчителі прибули в Маріуполь також із місць зони АТО в Донецькій області.

У школі психолог відсутній. Колектив учителів укомплектований.

За словами вчительки початкових класів, яка працює в цій школі й виїхала із зони бойових дій (м. Красногорівка Мар'їнського р-ну Донецької обл.), за даними, які були озвучені у райвно, по м. Маріуполь станом на 01 вересня 2015 року не вистачало 200 вчителів, із них 26 – учителів початкових класів.

Під час анкетування були одержані свідчення про дітей у зоні проведення АТО, які постраждали під час обстрілів та бойових дій та знаходяться зараз на лікуванні в Москві:

- **інсульт після обстрілу в хлопчика** (Поливода Роман, 4-Б клас, Донецька гімназія № 92);
- **паралізація хлопчика 5 класу після обстрілу** (Донецька гімназія № 92).

02 грудня 2015 року, Першотравневий район Донецької області

Групою моніторів у приміщенні Першотравневої районної державної адміністрації було проведено **неструктуроване інтерв'ю начальника відділу освіти Першотравневої районної державної адміністрації Донецької області Терентьєвої Н. І.**

На території Першотравневого району працює 14 шкіл. Із загальної кількості шкіл 9 україномовних та 5 російськомовних. Найбільшою школою району є Мангушська загальноосвітня школа № 2 (сmt. Мангуш) – російськомовна. На час проведення інтерв'ю у вищезазначеній школі навчається 476 дітей, 52 з яких – першокласники (школа розрахована на 460 осіб).

Респондент зазначила, що у 2014/2015 навчальному році школи району були переповнені внаслідок прибуття великої кількості дітей внутрішньо переміщених осіб. У середині 2014/2015 навчального року 50 % дітей із внутрішньо переміщених осіб вибуло.

На час проведення інтерв'ю у школах району навчається 150 дітей із внутрішньо переміщених осіб. Також за інформацією респондента, найбільша кількість дітей із внутрішньо переміщених осіб знаходиться у селі Урзуф. Проблемним питанням для цієї школи є забезпечення обладнанням та меблями.

Зі слів респондента значна частина сімей із дітьми повернулася до місць постійного проживання. Деякі діти, які повернулись до місць проживання на непідконтрольну територію, **навчаються дистанційно**. Підставою є відповідна заява батьків. Діти отримують завдання електронною поштою. Діти мають відвідати школу та представити опрацьовані семестрові контрольні роботи. Після успішного навчання діти отримують атестат про повну освіту.

Ще одним проблемним питанням, за даними респондента, є забезпечення шкіл підручниками, особливо для 1 класу російськомовних шкіл. Також проблемними питаннями є забезпечення профільними підручниками з української філології та екології для учнів 10–11 класів. Всередині району проблему із підручниками вирішують шляхом обміну та перерозподілу фонду підручників між школами району та м. Маріуполь.

02 грудня групою моніторів також було проведено **анкетування 11 дітей із двох шкіл Первомайського району Донецької області**. Освітні заклади, учні яких брали участь в анкетуванні, – Мангушська загальноосвітня школа № 2 (сmt. Мангуш) та Ялтинська загальноосвітня школа (сел. Ялта).

На час проведення моніторингового візиту у загальноосвітніх навчальних закладах Первомайського району Донецької області проходили навчання 150 дітей із внутрішньо переміщених осіб. У сmt. Мангуш у загальноосвітній школі № 2 – 14 дітей цільової групи, у Ялтинській загальноосвітній школі – 30 дітей цільової групи.

Під час інтерв'ю з Терентьевою Н. І. (начальником відділу освіти Первомайської РДА), Терстух С. І. (директором Мангушської загальноосвітньої школи № 2) і Лоізовим Ю. І. (директором Ялтинської загальноосвітньої школи) з'ясовано, що на даний час кількість дітей внутрішньо переміщених осіб порівняно з 2014–2015 навчальним роком зменшилась у декілька разів. Причиною цього є той факт, що значна кількість сімей із дітьми повертаються на тимчасово непідконтрольні території. Певна частина сімей влаштовує своє життя у великих містах.

Директор Мангушської школи Терстух С.І. під час інтерв'ю зазначила:

- у 2014 році дітей ВПО було 30, у 2015 році – 14;
- у 2014 році одна дитина здобувала освіту екстерном;
- усі діти з Мангуша, тому у шкільному автобусі потреби немає;
- на початок навчального року в школі було 476 дітей. Офіційно школа розрахована на 460 учнів;
- у шкільній їдальні безкоштовно харчуються діти 1–4 класу, діти-сироти та діти з малозабезпечених родин. На думку директора школи, 5 гривень не достатньо для повноцінного харчування. Потрібно 8 гривень.
- медичний пункт працює.

Директор Ялтинської школи Лоізов Ю.І. зазначив:

- у 2014 році дітей ВПО було 140, у 2015 році – 30. З них молодше звено – 19 дітей, середнє звено – 7 дітей, старше звено – 4;
- у 2015 році 3 дитини навчаються екстерном;
- працює шкільний автобус до Білосарайської коси та Юрїївки;
- на початок року в школі 264 дітей. Офіційно школа розрахована на 360 учнів;
- у шкільній їдальні безкоштовне харчування передбачене для дітей 1–4 класів, дітей-сиріт та дітей з малозабезпечених родин. Їдальня всім забезпечена.
- медпункт працює. Медичні препарати надходять нерегулярно.

Анкетуванням було охоплено 11 дітей та мати однієї дитини.

У сmt. Мангуш у загальноосвітній школі № 2 з 14 дітей цільової групи проведено анкетування 4 дітей.

У Ялтинській загальноосвітній школі з 30 дітей цільової групи **проведено анкетування 7 дітей** та мати однієї дитини.

Із 11 дітей, які взяли участь в анкетуванні, – 5 хлопчиків та 6 дівчаток.

У розрізі вікової категорії:

- діти у віці від 6 до 10 років – 7;
- діти у віці від 11 до 15 років – 2;
- діти у віці від 16 до 18 років – 2.

Всі діти, які брали участь в анкетуванні, виїхали із населених пунктів Донецької області. З них з самого міста Донецька – 6 осіб, по 2 особи із м. Новоазовська та м. Докучаївська, 1 дитина – із с. Олександрівка Мар'їнського району.

Більше 50 % опитаних дітей зазначили, що **причиною виїзду стала війна**.

Із 11 дітей, що взяли участь в анкетуванні, 7 зазначають, що **не задоволені тим, що виїхали з місць постійного проживання**. Як основні причини цього були названі такі:

- на непідконтрольній території залишився хтось із родини;

- залишилося багато друзів;
- неможливість проживати у своєму домі.

Ті діти, які зазначають, що *задоволені переїздом, обґрунтовують свою думку наступним:*

- тут проживають майже всі рідні;
- тут є затишний дім і цікаво;
- тут немає війни.

Всі *анкетовані діти переїжджали* або із цілою родиною (мати, батько, брат, сестра, бабуся, дідусь) – 9 з опитаних, або із членом родини (переважно із матір'ю) – 2 з опитаних. При цьому 10 з 11 анкетованих дітей зазначають, що після переїзду всі члени родини почали підтримувати одне одного або що атмосфера у родині не змінилась у зв'язку з переїздом. Одна дитина зазначає, що після переїзду ситуація в родині погіршилась, члени родини почали сваритись між собою.

Діти фактично не володіють інформацією щодо наявності перешкод, пов'язаних із виїздом родини з постійного місця проживання: 10 респондентів зазначили, що не було ніяких проблем із виїздом або вони не знають про такі проблеми. Лише одна дитина зазначила, що були якісь проблеми із документами під час виїзду з непідконтрольної території.

Позитивним є те, що всі опитані діти зазначають, що:

- жодних проблем при влаштуванні у школу вони не зазнали;
- вчителі добре ставляться до дітей із внутрішньо переміщених осіб;
- отримують на новому місці проживання необхідні медичну допомогу.

Щодо питання про відомі дітям факти порушення прав людини, прав дитини 7 з 11 опитаних дітей повідомили, що їм такі факти невідомі. З відповідей 4 респондентів виявляються *такі факти порушень прав дитини у зв'язку з військовими діями, які відомі тією чи іншою мірою дітям:*

- завади в доступі до евакуації;
- завади в доступі до освіти.

Що стосується інформації, яка була надана матір'ю однієї дитини під час її анкетування:

- значна та «непідйомна» для родини сума, яку збирають на потреби класу;
- необхідність купувати навчальні посібники для дитини за власні кошти.

Крім того, як *факт порушення права дитини на медичну допомогу* було зазначено те, що в одній із лікарень м. Маріуполя лікар відмовився приймати її дитину, яка потребувала консультації вузькопрофільного спеціаліста.

03 грудня 2015 року, Володарський район Донецької області

Групою моніторів було проведено анкетування **11 дітей із 3-х шкіл Володарського району Донецької області**. Освітні заклади, учні яких брали участь в анкетуванні, – Малоянісольська загальноосвітня школа (сmt. Малоянісоль), Старченківська загальноосвітня школа (сmt. Старченкове), школа-гімназія «Софія» (м. Володарське).

На час проведення моніторингового візиту в адміністрації району не змогли вказати загальну кількість дітей з числа внутрішньо переміщених осіб. У відвіданих школах цей показник такий: у Малоянісольській загальноосвітній школі – 3 дитини, у Старченківській загальноосвітній школі (сmt. Старченкове) – 17 дітей, школа-гімназія «Софія» (м. Володарське) – 12 дітей.

Під час *інтерв'ю з Володарською С. Г. (заступником начальника відділу освіти Володарської районної державної адміністрації) та директорами Шведченковою В. В. (школа-гімназія «Софія»), Темір В. М. (Малоянісольська ЗОШ), Кирей О. М. (Старченківська ЗОШ)* з'ясовано, що на даний час кількість дітей внутрішньо переміщених осіб порівняно з 2014–2015 навчальним роком зменшилась у рази. Причиною цього є той факт, що значна кількість сімей із дітьми повертаються на тимчасово непідконтрольні території. Певна частина сімей влаштовує своє життя у великих містах.

Анкетуванням було охоплено 11 дітей та батько однієї дитини.
У м. Володарську у школі-гімназії «Софія» з 12 дітей цільової групи проведено анкетування 4 дітей.

У с. Старченкове у школі з 17 дітей цільової групи проведено анкетування 5 дітей.

У с. Малоянісоль у школі з 3 дітей цільової групи опитано 2 та батько однієї дитини.

Із 11 дітей, які взяли участь в анкетуванні, – 5 хлопчиків та 6 дівчаток.

В розрізі вікової категорії:

- діти у віці від 6 до 10 років – 1;
- діти у віці від 11 до 15 років – 8;
- діти у віці від 16 до 18 років – 2.

Всі діти, які брали участь в анкетуванні, виїхали із населених пунктів Донецької області та м. Луганськ. З них із самого міста Донецька – 5 осіб, з м. Докучаївська – 1 дитина, по 1 дитині – із с. Гранітне, с. Козацьке, с. Червонагвардійка, а також одна дитина із м. Маріуполь. Із м. Луганськ виїхала одна дитина.

Більше 50 % опитаних дітей зазначили, що **причиною виїзду стала війна**.

Із 11 дітей, які взяли участь у анкетуванні, 4 зазначають, що **не задоволені тим, що виїхали з місць постійного проживання**. Як основні причини цього були названі такі:

- на непідконтрольній території залишився хтось із родини;
- залишилося багато друзів;
- неможливість проживати у своєму домі;
- шкодують за можливостями, які дає велике місто.

Ті діти, які зазначають, що задоволені переїздом, обґрунтовують свою думку наступним:

- тут проживають майже всі рідні;
- отримання українського атестату дасть змогу вступити до інституту;
- тут немає війни.

Всі проанкетовані **діти переїжджали** або зі всією родиною (мати, батько/вітчим, брат, сестра, бабуся, дідусь) – 7 з опитаних, або із членом родини (переважно із матір'ю) – 2 з опитаних. У 2 випадках дітей привезли до родичів, а батьки залишились на непідконтрольній території.

При цьому 10 з 11 анкетованих дітей зазначають, що **після переїзду всі** члени родини почали підтримувати одне одного, або що атмосфера у родині не змінилась у зв'язку з переїздом. Одна дитина зазначає, що після переїзду мати постійно плаче.

Діти фактично не володіють інформацією щодо наявності перешкод, пов'язаних із виїздом родини з постійного місця проживання: 9 респондентів зазначили, що не було ніяких проблем із виїздом або вони не знають про такі проблеми. Лише одна дитина зазначила, що були проблеми з документами під час виїзду з непідконтрольної території. Та ще одна дитина зазначила, що під час виїзду вони перебували під обстрілом.

Позитивним є те, що всі опитані діти зазначають, що:

- жодних проблем при влаштуванні у школу вони не знали.
- вчителі добре ставляться до дітей із внутрішньо переміщених осіб;
- отримують на новому місці проживання необхідну медичну допомогу.

Щодо питання про відомі дітям факти порушення прав людини, прав дитини 6 з 11 опитаних дітей повідомили, що їм такі факти невідомі. З відповідей 5 респондентів виявляються такі **факти порушень прав дитини у зв'язку з військовими діями, які тією чи іншою мірою відомі дітям**:

- перешкоди в доступі до евакуації;
- перешкоди в доступі до освіти;
- примушення родича до участі у збройному конфлікті на стороні збройних формувань ДНР.

Батько однієї дитини під час анкетування розповів, що вчителі школи та учні добре прийняли його дитину. Дитина має друзів серед учнів, навіть просить забрати її додому

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

пізніше, щоб довше побути у школі. Підручниками дитина забезпечена. До школи батьки дитину возять на мотоциклі. Родина перебуває у дуже скрутному матеріальному стані. Мама знаходиться у відпустці по догляду за молодшою сестрою дитини, батько не має роботи, перебивається тимчасовими заробітками. Внаслідок відсутності коштів родина не може собі дозволити вносити плату за відвідування дитиною гуртка (танці), не зважаючи на те, що із спілкування з дитиною зрозуміло, що це можливо буде тим заняттям, яке відволіче дитину від травмуючих спогадів. Зі слів батька, родина отримує незначну гуманітарну допомогу, яка не дозволяє влаштувати побут родині, яка виїхала зі своєї домівки без жодних речей. У цієї родини немає житла; житло, що перебувало у їх власності, зруйновано.

Під час візиту до Малолянської школи моніторами було зазначено недостатнє матеріальне забезпечення медпункту, у приміщенні якого проводилося опитування дітей.

У Старченківській школі медпункту взагалі немає. Його відсутність компенсується за рахунок того, що медичне обслуговування школярів здійснюється у розташованій поряд зі школою лікарні.

Директорка школи зазначила, що школа також не має і шкільного автобусу, оскільки всі учні з їх села і потреба когось возити наразі відсутня. Тим не менш монітори звернули увагу на велику кількість велосипедів біля школи, що говорить про те, що пішки дітям діставатися до школи незручно (довжина населеного пункту близько 6 км).

4.3. Результати опитування дітей, які виїхали із зони АТО, проведеного співробітниками громадських приймалень УГСПЛ

Дати проведення: 05.11.2015 р. – 10.12.2015 р.

Усього опитано 47 дітей – внутрішніх переселенців. З них 22 хлопчики та 25 дівчаток.

Віковий розподіл опитаних дітей наступний:			
6 років ..... 1 дитина;	9 років ..... 4 дітей;	12 років ..... 6 дітей;	15 років ..... 6 дітей;
7 років ..... 3 дітей;	10 років ..... 6 дітей;	13 років ..... 8 дітей;	16 років ..... 3 дітей;
8 років ..... 3 дітей;	11 років ..... 3 дітей;	14 років ..... 3 дітей;	17 років ..... 1 дитина.

З території Донецької області *виїхало* 28 дітей (населені пункти Донецьк, Макіївка, Єнакієве, Горлівка, Опитне, Комінтернове, Нижня Кринка, Мар'їнка, Павлопіль, Виноградне) а з території Луганської області – 16 дітей (населені пункти Луганськ, Алчевськ).

Під час опитування дітей

На запитання *«Чи задовлений(на) ти тим, що ви виїхали»* 30 дітей відповіли що «так», 8 дітей – що «ні», не задоволені; 5 дітей хоча особливо й не задоволені, однак сприйняли цю подію з розумінням, як необхідність. Не змогли відповісти на питання двоє дітей.

На прохання роз'яснити, чим саме викликане таке їх ставлення, серед відповідей дітей, які *незадоволені переїздом*, переважали причини *втрати важливих для них соціальних контактів* («залишились близькі родичі (бабуся з дідусем, дядько)»; «залишились друзі»; «вдома залишились мої друзі, школа»), *відсутності позитивних контактів на новому місці* («у школі вчителі неадекватні та злі») та *втрати значущих матеріальних цінностей* («там залишились мої іграшки»; «дома залишились мої речі»). Деякі діти *не змогли точно визначити причину свого незадоволення*, і просто зазначили «вдома було краще»; «мені тут не подобається»; «тут погано». Натомість школярі, які *задоволені тим, що вони виїхали*, пояснювали це *причинами безпеки* («я в безпеці»; «там були несприятливі умови для проживання»; «там була війна»; «там були обстріли, було дуже страшно»); *новими перспективами та появою нових друзів* («тут нам є де жити»; «є можливість продовжити навчання»; «у мене з'явилися нові друзі»; «я пішов до школи, є друзі»; «тут у мене багато друзів»; «мене прийняли дуже гарно, всі зі мною одразу потоваришували»). Радість наймолодших дітей викликана навіть тим, що їм купили нові іграшки.

Серед відповідей на питання, *з ким із членів сім'ї виїхали діти*, переважна більшість з них зазначала, що вони виїжджали з сім'ями (переважно у неповному складі; тільки одна дитина вказала, що виїхала з усіма родичами) або разом з іншими родичами. Так, серед

членів сімей, з якими переїхали діти, на першому місці – їх мати (37), на другому – батько (20; декілька дітей вказали, що їх тато приїхав пізніше). Далі йдуть брати та сестри – 24 (причому деякі сім'ї виявились багатодітними), літні члени родини (бабусі й дідусі – 7); дядьки з тітками (5). Двоє дітей вказали, що разом із ними виїжджав їх друг, а одна – що виїхали зі своєю кішкою.

З приводу **проблем, які були у них під час виїзду**, опитані вказали на таке: не було жодних проблем – 15 дітей; «я не знаю» – 7 дітей; проблеми з документами – 1 дитина; проблеми з транспортом – 12 дітей; «нас обстрілювали» – 14 дітей; «нам погрожували» – 6 дітей; неможливо було ходити до школи – 4 дітей. Серед іншого діти говорили таке: «дуже довго їхали»; «у нас не було грошей»; «нам сказали, що якщо ми переїдемо, то заберуть будинок і він буде більше не наш»; «всі були налякані, дорослі говорили, що треба бути обачними, бо в країні війна».

Що стосується тих **проблем, які виникали під час влаштування у нову школу**, учні відповіли наступне: а) не було жодних проблем (25 дітей); б) «я не знаю» (11 дітей); в) проблеми з документами (2); г) «в одну школу мене не хотіли брати, тому довелося влаштуватися до іншої» (7); д) «мене до цієї школи спочатку брати не хотіли, але потім все-таки взяли» (3).

Ставлення до них вчителів у новій школі діти в цілому оцінили як позитивне, зокрема: дуже добре, за необхідності надають допомогу у навчанні – 11 осіб; добре ставлення – також 11 осіб; «ставляться до мене середньо» – 8 осіб; «відчуваю погане ставлення (насміхаються наді мною, ігнорують мене)» – 10 осіб; дуже погане ставлення, прискіпуються без будь-якої причини – 6 осіб; ніяк – 2 дітей; буває всяке: і дуже добре, і погане ставлення – 1 дитина; не ображають – 1 дитина.

Оцінка **ставлення до себе з боку інших школярів** була такою: «дуже добре, у мене багато нових друзів» – 6 дітей; «добре, у мене є один-два нових друга, з іншими я підтримую гарні стосунки» – 23 дітей; середнє – 14 дітей; погане та дуже погане ставлення («чіпляються до мене; ображають через те, що я переселенець») – 5 дітей; двоє дітей вказали, що в школі їм не подобається («вони всі злі, і вчителі, і однокласники; нас, переселенців, вони не люблять»; «у школі погано»).

Стосовно того, **як реагують вчителі, якщо інші діти з тебе глузують, знущаються та навіть б'ють**, школярі розповіли таке: «ніяк не реагують, кажуть, що ми діти й самі розберемося» – 4 дітей; роблять вигляд, що нічого про це не знають, аби не реагувати – 4 дітей; реагують тільки на словах, а на ділі нічого не змінюється – 10 дітей; як тільки про таке дізналися, одразу припинили, залучили психолога, батьків – 9 дітей; «все вирішуємо самі» – 1 дитина; таких випадків не було взагалі – 12 дітей.

При цьому одна дівчинка написала: «Спочатку я боялася ходити до школи після образ і знущань, але з цього навчального року пішли в іншу школу, там багато переселенців, там трохи краще, тепер ми б'ємо місцевих».

На запитання, **як ти навчаєшся у школі**, 6 дітей відповіли, що є відмінниками; 10 – що мають переважно відмінні та добрі оцінки; 16 – що мають переважно добрі та посередні оцінки; 11 – що навчаються в основному посередньо; 4 – що слабенько.

Щодо **найбільших складнощів, які виникають під час навчання**, 22 дітей вказали, що вони не звикли до викладання українською мовою, тому багато матеріалу не розуміють; 7 дітей – що їх декілька разів переводили з однієї школи до іншої, і тому вони не встигають при звичаїтися до нової ситуації. Серед інших відповідей прозвучали такі: «інша програма, немає підтримки вчителів»; «важко звикнути та пристосуватися до нової школи»; «сильно відстав у навчанні, складно було наздоганяти самому»; «у старій школі пояснювали краще». У 9 дітей жодних проблем не виникало.

Більшість опитаних дітей або не мають взагалі **серйозних проблем зі здоров'ям** (24), або мають не дуже серйозні (4). На наявність проблем зі здоров'ям вказали 8 дітей. Серед таких проблем було вказано інвалідність; **проблеми неврологічного та соматичного характеру** («болить голова», «проблеми з тиском», «болить живіт, нудить», «розлади сну,

немає настрою, дуже сумую за дідусем, бабусяю, друзями»); ЛОР-проблеми; проблеми з опорно-руховим апаратом (болі у спині, сколіоз, плоскостопість, дисплазія тазостегнових суглобів); гематологічні проблеми (анемія); погіршення зору.

При цьому 17 учнів зазначили, що у разі необхідності у них є **можливість отримати необхідну медичну допомогу**; 12 – що такої можливості немає; 3 дітей не знають, тому що не звертались.

Відносно того, **чи змінилась у їх сім'ї ситуація після виїзду**, 14 дітей відповіли, що «так, на краще – всі почали підтримувати одне одного»; 12 – що «ні, як була хорошою, так хорошою і залишилась»; 8 – що «ні, залишилась середньою»; 4 – що «ні, залишилась поганою»; 6 – що «так, погіршилася – всі почали сваритися». Крім того, діти звернули увагу на підвищення завантаженості батьків, внаслідок чого ті стали менше спілкуватися з ними: «мама і тато більше працюють, тому змушені більше часу бути на роботі»; «тато їздить на роботу в інше місто, його місяць немає».

Різною мірою дітям стали відомі факти таких **видів порушення прав їх знайомих-однолітків у зв'язку з воєнними діями**:

- а) незаконне позбавлення волі – 3;
- б) застосування насильства, жорстокого поводження – 7;
- в) вербування до озброєних загонів – 6;
- г) примушування до участі у воєнних діях – 12;
- д) обмеження або ненадання необхідного лікування, харчування – 9;
- е) відмова в евакуації – 10;
- ж) неможливість нормально навчатися – 14;
- з) ненадання гуманітарної допомоги, неможливість звернутися до гуманітарних організацій – 8;
- і) діти залишились безпритульними, живуть без догляду дорослих – 6.

Серед **своїх найбільш суттєвих проблем** діти називали проблеми, пов'язані з навчальним процесом; проблеми у спілкуванні з однолітками; проблеми матеріального плану; складнощі з отриманням необхідної медичної допомоги; часті сімейні сварки.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Історія становлення концепції прав дитини свідчить, що створення й прийняття конкретних актів з цього питання міжнародним співтовариством розпочалися лише у першій половині ХХ сторіччя. І хоча перші акти мали декларативний характер, вони стали підґрунтям для подальшої розробки нормативної бази та реалізації конкретних дій щодо встановлення стандартів захисту прав дітей наприкінці ХХ сторіччя. Наразі міжнародне право прав дитини розвивається як самостійний інститут міжнародно-правового регулювання та включає в себе як норми, якими визначаються права дитини, похідні від прав дорослих (загальнолюдські права і свободи), так і норми, якими визначаються суто ювенальні права (права, які можуть належати виключно дитині). При цьому до категорії таких, що потребують свого остаточного вирішення в рамках міжнародного права, можна віднести такі питання, як: заборона на призов і вербування до збройних сил й участь у військових діях дітей у віці лише до 15 років; точне визначення поняття дитячої праці; право на дошкільне виховання; право дитини на вибір релігії тощо.

2. Прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) дозволило дітям не просто отримати статус осіб, права яких захищаються дорослими, а нарівні з іншими учасниками міжнародних правовідносин стати суб'єктами міжнародного права. Тобто за дітьми був закріплений такий самий перелік невід'ємних прав, які вони можуть самостійно захищати в Європейському суді з прав людини. Предметом розгляду ЄСПЛ стають різні випадки порушення прав дитини, зокрема *права на освіту; жорстокого поводження з дитиною; свободи совісті; права вільного вираження думок та свободи асоціацій; обмеження свободи вираження своїх поглядів; отримання і розповсюдження інформації з метою охорони здоров'я та морально-сті; захисту від дискримінації* тощо. При цьому у рішеннях ЄСПЛ концепція «найкращих інтересів» дитини, як правило, розглядається як основний критерій захисту прав дітей.

3. Захист дітей, залучених до збройних конфліктів, через відсутність спеціального договору, присвяченого проблемам дітей, наразі регулюється, по-перше, нормами міжнародного права в галузі прав дитини; по-друге, нормами загальних договорів з гуманітарного права, в яких зосереджено увагу і на дорослих, і на дітях; по-третє, в глобальних і регіональних договорах, які регулюють дії держав як у мирних умовах, так і в ситуаціях збройних конфліктів; по-четверте, нормами звичаєвого міжнародного права. І хоча традиційно вважається, що зазначеними нормами закріплюється мінімальний стандарт прав дітей у збройних конфліктах, слід усе ж зауважити, що, на жаль, між ними існує колізія внаслідок незгодженості щодо закріплення більш високих і низьких стандартів з однакових питань. Крім того, оскільки діти можуть залучатися до збройних конфліктів і як цивільні особи, і як учасники бойових дій, відповідно, відрізняється й правовий статус цивільних дітей та дітей-комбатантів. У межах сучасного міжнародного гуманітарного права встановлені шість вікових ступенів дитинства, для кожної з котрих передбачені свої особливі права та механізми захисту. Це *новонароджені, немовлята, діти до 7 років, діти до 12 років, діти до 15 років і діти у віці від 15 до 18 років*.

4. Основний принцип – *право на особливу повагу і захист* – щодо дітей, яких торкнувся збройний конфлікт, в першу чергу стосується надання їм продуктів харчування, одягу та засобів гігієни, а також піклування про дітей, які осиротіли або розлучені зі своїми сім'ями, поводження у випадку позбавлення волі і розподілу предметів гуманітарної допомоги. Важливими нормами міжнародного гуманітарного права, що захищають дітей під час збройних конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, є *заборона вербування дітей до збройних сил або збройних угруповань та заборона дозволяти дітям брати участь у воєнних діях*.

5. Не дивлячись на існування широкого комплексу законодавчих актів, що регулюють різні аспекти прав дитини, в Україні на сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання прав дітей в умовах збройного конфлікту. Проблемним є те, що в наших реаліях на сьогодні не розроблено і не ухвалено жодних нормативно-правових актів щодо захисту прав дітей за умов проведення антитерористичної операції, які б детально визначали порядок їх захисту, у зв'язку із чим для забезпечення прав дітей підлягають застосуванню загальні положення, які не завжди пристосовані і не враховують обставини, які виникають під час збройного конфлікту. *Положення Кримінального кодексу України не виділяють окремо категорію злочинів проти дитини, а тим більше не містять окремих складів злочинів щодо дітей у збройних конфліктах. Статистичні дані доступні для широкого загалу чинної звітності про кримінальні правопорушення, на жаль, не дозволяють визначити, скільки саме дітей стали жертвами цих злочинів та скільки з них було вчинено щодо дітей на території Донецької і Луганської областей.*

6. З метою уникнення суперечностей та повного забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту, національне законодавство потребує імплементації норм міжнародного гуманітарного права, які стосуються захисту прав дітей, оскільки розкиданість положень щодо заходів для захисту дітей по текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів, відсутність системності в їх викладі прямо й дуже негативно впливає на дотримання й виконання державами учасницями цих міжнародних угод. Також для реалізації цих положень міжнародного гуманітарного права доцільно ввести кримінальну відповідальність за вербування та використання дітей у збройному конфлікті, оскільки існуючі статті Кримінального кодексу України повною мірою не охоплюють таких особливих складів злочинів, а відповідно, і не можуть повною мірою захистити права дітей у період збройного конфлікту, створюючи умови для уникнення винними особами від кримінальної відповідальності.

7. *Потребують законодавчого визначення категорії дітей, які так чи інакше пов'язані із проведенням антитерористичної операції, що буде сприяти визначенню їх особливого статусу, та, як наслідок, сприятиме їх захисту, вносячи визначеність в їх становище.* Наприклад, у Законі України «Про охорону дитинства» можливо закріпити поняття «дитина – жертва збройного конфлікту», «дитина, яка перебуває в зоні збройного конфлікту», і як наслідок, необхідно визначити умови їх соціального захисту та органи, відповідальні за це. Визначити співвідношення таких осіб із категоріями дітей, які потребують додаткового захисту, дітей, які розлучені із сім'єю.

8. Початок збройного конфлікту на сході України показав неготовність як органів державної влади, так і керівництва незаконних угруповань т. зв. «ДНР» та «ЛНР» до вжиття дієвих заходів щодо захисту прав цивільного населення в цілому та дітей зокрема, передбачених нормами міжнародного права. Так, чотири місяці масова евакуація мешканців із зони бойових дій здійснювалась на їх власний страх і ризик або за допомогою волонтерів. Але й навіть через рік після цього місцеве мирне населення Донецької та Луганської областей, яке виявляло бажання залишити зони збройних сутичок, стикалося з різними формами спроб обмежити їх евакуацію з тимчасово окупованих територій на підконтрольній Україні території. Так, зафіксовані факти загибелі та поранення дітей, які намагались разом із сім'ями покинути небезпечну територію; перешкоджання в евакуації дітей, які знаходяться під опікою держави. Для державних органів залишилась нез'ясованою подальша доля 21 неповнолітнього, які тримались в установах Державної пенітенціарної служби України, розташованих на території Донецької та Луганської областей. Крім того, мали місце випадки незаконного переміщення дітей, які знаходяться на забезпеченні України, на територію Росії.

9. Внаслідок розміщення на території лікарень, дитячих шкільних і дошкільних навчальних закладів військових та військової техніки, а також здійснення невивірених обстрілів місцевості, *суттєвих руйнувань зазнали об'єкти сфери освіти та охорони здоров'я.* Відсутність реакції з боку офіційної влади щодо організації навчання дітей з постраждалих населених пунктів на території, підконтрольній Україні, призвела до того, що діти були змушені виїхати на навчання до Росії або навчатися у школах на непідконтрольних територіях. Суттєвою проблемою для батьків таких дітей було питання, чи будуть визнані в Україні документи про освіту їх дітей. Наразі Міністерством освіти і науки України *впроваджена процедура зарахування учнів з території АТО на екстернатну або дистанційну форму навчання, та визначений порядок їх зарахування у випадку відсутності документів державного зразка.* Повна інформація про це розміщена на офіційному сайті міністерства.

10. Результати проведеного моніторингу показали, що в цілому права дітей в умовах збройного конфлікту дотримуються. Зокрема, на достатньому рівні знаходиться якість шкільних приміщень, забезпечення шкільними підручниками, якість викладання у школі. Діти задовільно оцінюють відносини з учителями та іншими учнями. Серед виявлених моніторингом проблем були наступні:

- неможливість поглиблених занять з предметів, розвитку творчих та спортивних здібностей;
- більш низька якість освіти у школах, де навчаються діти-переселенці, у тому числі через відсутність вчителів з окремих дисциплін (зокрема, селища Кримське, Трьохізбенка не мають фахівців з англійської мови) або викладання дисциплін не фахівцями з цих предметів;
- обмежені можливості щодо отримання необхідного спеціалізованого лікування;
- проблеми з харчуванням;
- проблема насильства щодо дітей як у школі, так і у сімейному середовищі.

11. Серед найбільш суттєвих проблем у опитаних дітей домінували проблеми, пов'язані з військовими діями на сході України (діти мають страхи й переживання, пов'язані з війною; дуже сумують за своїми друзями чи родичами, які виїхали через бойові дії, або їх самих вивезли з окупованої території; виявляють невдоволення поведінкою військовослужбовців української армії). Крім того, діти вказали на існування *проблем матеріального плану, які їх хвилюють (матеріальні складнощі у сім'ї; проблеми з інфраструктурою, що постраждала внаслідок бойових дій).* Також їх хвилюють *проблеми зі здоров'ям власним або близьких людей; проблеми у взаємовідносинах з однолітками; проблеми з навчанням; переживання за своє майбутнє.*

Наявність цього кола проблем потребує залучення до роботи з дітьми спеціалістів-психологів у сфері усунення наслідків посттравматичного стресового розладу; активізації роботи працівників соціальної сфери щодо реінтеграції найбільш уразливих категорій вимушених переселенців – дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах. В цілому сфера підтримки дітей та їх родин, що стали жертвами війни, залишається недосконалою і потребує розробки державної політики, спрямованої на вирішення наступних проблем:

- розширення спектру послуг для ВПО та населення в зоні збройного конфлікту;
- належна адаптація реабілітаційних методик інших країн, що пережили збройні конфлікти, до вітчизняних умов урахуванням етнічних та соціокультурних особливостей постраждалих;
- закупівля державою кваліфікованих соціально-психологічних послуг, в тому числі - у фахівців міжнародних та неурядових організацій;
- підвищення психологічної культури населення щодо сприйняття різних видів соціальної допомоги.

ДОДАТОК

Нормативна база з дистанційного навчання у школі

Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про загальну середню освіту»

3. Загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі класи (групи) з вечірньою (заочною), дистанційною формою навчання, класи (групи) з поглибленим вивченням окремих предметів, спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Положення про дистанційне навчання затверджено наказом Міністерства освіти та науки України від 25 квітня 2013 року № 466, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 року № 703/23235.

1.4. Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти; за програмами підготовки громадян до вступу у навчальні заклади, підготовки іноземців та підвищення кваліфікації працівників.

1.5. Завданням дистанційного навчання є забезпечення громадянам можливості реалізації конституційного права на здобуття освіти та професійної кваліфікації, підвищення кваліфікації незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання відповідно до їх здібностей.

2.1. Дистанційне навчання реалізовується шляхом:

- застосування дистанційної форми як окремої форми навчання;
- використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних формах.

2.2. Запровадження дистанційної форми навчання у ВНЗ, ЗПО можливе за погодженням з МОН України.

Дистанційна форма навчання у ЗНЗ, ПТНЗ запроваджується відповідно до рішення педагогічної ради, погодженого з органом управління освітою, у сфері управління якого перебуває відповідний навчальний заклад (далі – орган управління освітою) (для навчальних закладів комунальної та державної форми власності), та за наявності кадрового і системотехнічного забезпечення, визначеного ЗНЗ згідно з розділом V цього Положення.

2.4. Для організації дистанційного навчання ЗНЗ можуть створювати у своєму складі класи (групи) з дистанційною формою навчання за погодженням з органом управління освітою.

Дистанційне навчання організовується відповідно до робочих навчальних планів ЗНЗ, що затверджуються наказом керівника ЗНЗ за погодженням з органом управління освітою.

Дистанційне навчання організовується для учнів (вихованців), які:

- з будь-яких причин (стан здоров'я, проживання за межею пішохідної доступності до ЗНЗ, надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру, воєнний конфлікт, проживання (перебування) за кордоном (для громадян України), на тимчасово окупованій території України або у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, тощо) не можуть відвідувати навчальні заняття в ЗНЗ;

- за результатами останнього річного оцінювання навчальних досягнень опанували програмний матеріал відповідного класу на високому рівні (10, 11, 12 балів).

Зарахування (переведення) на дистанційну форму навчання здійснюється за письмовою заявою повнолітньої особи та/або батьків (одного із батьків) або законного представника неповнолітньої особи. Приймання відповідних заяв учнів (вихованців) випускних класів ЗНЗ закінчується до початку другого семестру навчання. Рішення щодо навчання учня (вихованця) за дистанційною формою приймається педагогічною радою та оформлюється наказом керівника ЗНЗ.

Рішення щодо продовження навчання учня (вихованця) за дистанційною формою розглядається педагогічною радою ЗНЗ щорічно під час переведення учня (вихованця) до наступного класу.

У випадку припинення (відсутності) причин (обставин), визначених абзацами третім – п'ятим цього пункту, учень (вихованець) згідно з рішенням педагогічної ради ЗНЗ припиняє навчання за дистанційною формою та згідно з власним рішенням (у разі досягнення повноліття) та/або рішенням батьків (одного із батьків) або законного представника і відповідно до законодавства може продовжити здобуття загальної середньої освіти за іншою формою навчання у цьому ж ЗНЗ або в іншому навчальному закладі системи загальної середньої освіти за місцем проживання.

2.9. Технології дистанційного навчання під час організації та забезпечення денної, вечірньої, заочної, індивідуальної та екстернатної форм навчання можуть використовуватись у ВНЗ, ЗПО, ПТНЗ, ЗНЗ за наявності у них відповідного кадрового та системотехнічного забезпечення.

2.10. Рішення щодо використання технологій дистанційного навчання у навчальному процесі ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, ЗПО приймається вченою (педагогічною) радою навчального закладу.

3.1. Навчальний процес за дистанційною формою навчання здійснюється у таких формах: самостійна робота; навчальні заняття; практична.

3.2. Основними видами навчальних занять за дистанційною формою навчання є: лекція, семінар, урок, практичні заняття, лабораторні заняття, консультації та інші.

3.3. Лекція, консультація, семінар, урок проводяться зі студентами (учнями, слухачами) дистанційно у синхронному або асинхронному режимі відповідно до навчального плану.

3.4. Отримання навчальних матеріалів, спілкування між суб'єктами дистанційного навчання під час навчальних занять, що проводяться дистанційно, забезпечується передачею відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі.

3.5. Практичне заняття, яке передбачає виконання практичних (контрольних) робіт, відбувається дистанційно в асинхронному режимі. Окремі практичні завдання можуть виконуватись у синхронному режимі, що визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

3.6. Лабораторне заняття проводиться очно у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях або дистанційно з використанням відповідних віртуальних тренажерів і лабораторій.

3.7. До інших видів навчальних занять при здійсненні навчального процесу можуть належати ділові ігри, виконання проектів у групах тощо. Ці види навчальних занять можуть проводитись очно або дистанційно у синхронному або асинхронному режимі, що визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

3.8. Практична підготовка студентів (учнів, слухачів), які навчаються за дистанційною формою навчання, проводиться за окремо затвердженою навчальним закладом програмою.

3.9. Контрольні заходи з навчальної дисципліни (предмета) при здійсненні підготовки фахівців за дистанційною формою навчання у ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, ЗПО включають проміжний (тематичний, модульний), підсумковий та інші визначені ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, ЗПО контролю знань, умінь та навичок, набутих студентом, учнем (вихованцем), слухачем у процесі навчання.

Усі контрольні заходи у ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, ЗПО можуть здійснюватись відповідно до рішення навчального закладу дистанційно з використанням можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема відеоконференцзв'язку за умови забезпечення аутентифікації того, хто навчається, або очно.

3.10. Державна атестація при підготовці фахівців за дистанційною формою навчання здійснюється згідно з статтею 7 Закону України «Про вищу освіту».

3.11. Державна кваліфікаційна атестація при підготовці кваліфікованих робітничих кадрів за дистанційною формою навчання здійснюється відповідно до Положення про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти України від 31 грудня 1998 року № 201/469, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 01 березня 1999 року за № 124/3417.

3.12. Державна підсумкова атестація учнів (вихованців) здійснюється відповідно до Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 30 грудня 2014 року № 1547, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14 лютого 2015 року за № 157/26602.

4.1. У ЗНЗ використання технологій дистанційного навчання зорієнтоване насамперед на такі категорії учнів (вихованців):

- особи з особливими потребами;
- обдаровані діти та молодь, які спроможні самостійно або прискорено опанувати навчальні програми;
- особи, які проживають у географічно віддалених і важкодоступних до ЗНЗ населених пунктах;
- учні вечірніх шкіл, які за умовами праці перебувають тривалий час за межами населеного пункту, де розташований ЗНЗ, та учні, які за сімейними обставинами (декретна відпустка тощо) не можуть систематично відвідувати школу;
- особи, які бажають отримати додаткові знання паралельно з навчанням у школі;
- особи, які готуються до вступу до ВНЗ;
- громадяни України, які тимчасово або постійно проживають за кордоном.

4.2. Технології дистанційного навчання можуть використовуватись ЗНЗ при проведенні занять через мережу Інтернет під час карантину; вивченні додаткових (факультативних) предметів; навчанні учнів під час хвороби; виконанні науково-дослідницьких робіт у Малій академії наук України; участі у дистанційних олімпіадах, конкурсах; отриманні консультацій тощо.

4.3. Перелік предметів чи тем навчальних програм, видів навчальних занять, які здійснюються за технологіями дистанційного навчання, визначаються ЗНЗ за погодженням із законними представниками учня (вихованця).

5.1. Науково-методичне забезпечення дистанційного навчання включає:

- методичні (теоретичні та практичні) рекомендації щодо розроблення та використання педагогічно-психологічних та інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання;
- критерії, засоби і системи контролю якості дистанційного навчання;
- змістовне, дидактичне та методичне наповнення веб-ресурсів (дистанційних курсів) навчального плану/навчальної програми підготовки.

5.2. Педагогічні, науково-педагогічні працівники та методисти навчальних закладів, в яких організована дистанційна форма навчання, повинні підвищувати свою кваліфікацію щодо організації та володіння технологіями дистанційного навчання (не рідше одного разу на 5 років та обсягом не менше 108 академічних годин). Кваліфікація працівників, які підвищували свою кваліфікацію, має бути підтверджена документом про підвищення кваліфікації за тематикою дистанційного навчання.

5.3. Системотехнічне забезпечення дистанційного навчання включає:

- апаратні засоби (персональні комп'ютери, мережеве обладнання, джерела безперебійного живлення, сервери, обладнання для відеоконференцзв'язку тощо), що забезпечують розроблення і використання веб-ресурсів навчального призначення, управління навчальним процесом та необхідні види навчальної взаємодії між суб'єктами дистанційного навчання у синхронному і асинхронному режимах;
- інформаційно-комунікаційне забезпечення із пропускну здатністю каналів, що надає всім суб'єктам дистанційного навчання навчального закладу цілодобовий доступ до веб-ресурсів і веб-сервісів для реалізації навчального процесу у синхронному та асинхронному режимах;
- програмне забезпечення загального та спеціального призначення (у тому числі для осіб з особливими потребами), яке має бути ліцензійним або побудованим на програмних продуктах з відкритими кодами;
- веб-ресурси навчальних дисциплін (програм), що необхідні для забезпечення дистанційного навчання, можуть містити:
- методичні рекомендації щодо їх використання, послідовності виконання завдань, особливостей контролю тощо;
- документи планування навчального процесу (навчальні програми, навчально-тематичні плани, розклади занять);
- відео- та аудіозаписи лекцій, семінарів тощо;
- мультимедійні лекційні матеріали;
- термінологічні словники;
- практичні завдання із методичними рекомендаціями щодо їх виконання;
- віртуальні лабораторні роботи із методичними рекомендаціями щодо їх виконання;
- віртуальні тренажери із методичними рекомендаціями щодо їх використання;
- пакети тестових завдань для проведення контрольних заходів, тестування із автоматизованою перевіркою результатів, тестування із перевіркою викладачем;
- ділові ігри із методичними рекомендаціями щодо їх використання;
- електронні бібліотеки чи посилання на них;
- бібліографії;
- дистанційний курс, що об'єднує зазначені вище веб-ресурси навчальної дисципліни (програми) єдиним педагогічним сценарієм;
- інші ресурси навчального призначення.

Перелік веб-ресурсів навчальних дисциплін (програм), необхідних для забезпечення дистанційного навчання, визначається навчальним закладом залежно від профілю навчальної дисципліни.

Для забезпечення дистанційного навчання учнів, вихованців, студентів, слухачів навчальний заклад може створювати власні веб-ресурси або використовувати інші веб-ресурси, що підлягають перевірці у цьому навчальному закладі.

Перелік шкіл, які є опорними для дистанційного навчання, розміщений на сайті Міносвіти.

Підготувала Інна Сімакіна

Наукове видання

Біда О. А., Блага А. Б.,
Мартиненко О. А., Пархоменко П. І. ,
Статкевич М. Г., Тарабанова С. В.

**Дитинство під прицілом:
права дитини в умовах збройного конфлікту на Сході України**

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 9,53. Зам. № 126.

Видавнича компанія «КИТ»
вул. Фрунзе 19-21, м. Київ, 04080, тел.: (044) 482-55-16, 482-50-68
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №461 від 23.05.2001.

Canada

ВОСТОК
SOS
www.vostok-sos.org

УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ